

Enis Feta

Politisk religion i Stalins totalitære Sovjet 1936-1953; rendyrket ateisme eller pseudo- ateisme?

Masteroppgave i historie, HIS 4090

Høst 2013

Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo

For ettersom vi nå en gang er resultat av tidligere slekter, er vi også resultat av deres villfarelser, lidenskaper og feilgrep, ja, forbrytelser; det er ikke mulig å løsrive seg helt fra dette båndet. Når vi fordømmer disse villfarelsene og anser oss befridd fra dem, så har vi ikke fjernet det faktum at vi stammer fra dem. Vi driver det i beste fall til en konflikt mellom den nedarvede, opprinnelige naturen og vår erkjennelse, og dessuten til en kamp for en ny, streng lydighet mot det man er oppdratt og født inn i fra gammelt av, vi planter en ny vane, et nytt instinkt, en andre natur, slik at den første naturen tørker ut. Det er et forsøk på så å si *a posteriori* å gi seg selv en fortid som man gjerne vil nedstamme fra, i motsetning til den fortiden man faktisk nedstammer fra – dette er alltid et farlig forsøk fordi det er så vanskelig å finne en grense for avvisningen av det forgangne, og fordi andrenaturen vanligvis er svakere enn første naturen. Altfor ofte blir det bare med at man erkjenner det gode uten å gjøre det, fordi man også kjenner det som er enda bedre uten å kunne gjøre det. Men her og der nås likevel seieren, og det finnes til og med en forunderlig trøst for dem som kjemper, for dem som nyttiggjør seg den kritiske historie til fordel for livet: nemlig å vite at også den første naturen en eller annen gang var en andre natur, og at den seirende andrenaturen skal bli til en første natur.

Friedrich Nietzsche. *Historiens nytte og unytte for livet*.

Innholdsfortegnelse

Forord.....	5
Innledning.....	6
Problemstilling, valg av tidsepoke, kilder, struktur, historikk, metode og definisjoner.....	9
Kapittel 1: Utopiens dobbelthet.....	10
Platons Staten.....	11
Karl Poppers tolkning av Platon.....	15
Isaiah Berlin og utopi.....	19
Kapittel 2: Politisk religion i Sovjetunionen.....	22
Politisk religion – definisjon.....	22
Stalin-kulten.....	24
Stalins bursdag.....	27
Kapittel 3: Det komplekse forholdet mellom kirke og politisk religion (1930-tallet).....	31
Kommunisme – en kristen opprinnelse?.....	31
Kirke og stat i Sovjetunionen under Stalin.....	32
De troende.....	37
Kapittel 4: Det milde forholdet mellom kirke og politisk religion (1940-tallet).....	44
Stalins opportunistiske politikk.....	44
Kirke og stat på 1940-tallet.....	46
Tilbake til gamle vaner.....	51
Kapittel 5: Stalins og andre teoretikers skrifter.....	56
Stalin.....	56
Lenin.....	61
Bukharin og Preobrazhensky.....	64
Kapittel 6: Tre "religioner": Gud, Stalin og ateisme.....	79
Det kronglete arbeidet ved å kategorisere folks tro.....	79
Kommunistisk teologi?.....	82

Kapittel 7: Konklusjoner og epilog.....	86
Litteraturliste.....	94
Bøker.....	94
Andre kilder.....	95
Tidsskrift.....	95
Primærkilde.....	95
Nett/primærkilde.....	95

Forord

Jeg vil rette en stor takk til min veileder, Øystein Sørensen, for konstruktiv og kompetent veiledning. Jeg er takknemlig for hans tips og råd. Hans effektive tilgjengelighet har vært rosverdig.

Jeg vil takke alle som har bidratt med noe i sammenheng med Nettverk for totalitarismeforskning. Deres konferanser har vært inspirerende og stimulerende.

Jeg vil takke innlånsavdelingen ved Bibliotek for humaniora og samfunnsvitenskap. Deres gode service er unik, og de har alltid vært hjelpsomme mot meg når jeg trengte å låne bøker utenfor Oslo-området. Bibliotekar Geir Nordanger skal også ha en stor takk for tips og anbefalinger til primærkilder, og ikke minst hjalp han meg med ett spesiallån.

Den frivillige og ideelle organisasjonen Marxists Internet Archive som fritt distribuerer digitale tekster over nettet skal selvsagt også takkes for deres viktige arbeid. Mange av primærkildene jeg bruker kommer fra denne fantastiske organisasjonen som har gjort mitt arbeid mye enklere. Deres søkemotor er svært brukervennlig som gjør at en sparer mye tid.

Jeg vil også takke mine foreldre som har støttet meg hele veien, og jeg vil takke min søster for korrekturlesning av hele oppgaven.

Innledning

Hvordan håndterer et totalitært regime religion? Var Stalins politikk overfor religion en konsekvent politikk eller ikke? Som vi snart skal se så er det sistnevnte tilfellet her.

Hovedspørsmålet i oppgaven er hvorvidt politisk religion klarte å erstatte tradisjonell religion. Denne problemstillingen har jeg skrelt av i form av en hypotese og denne hypotesen er oppgavens tittel. I oppgaven forsøker jeg å redegjøre for hvordan samfunnet var under Stalins totalitære Sovjet: var borgerne rendyrkede ateister eller pseudo-ateister? Ideologianalyse av marxismen er en sentral del av oppgaven. Hvordan var marxismens syn på religion og hvor mye avviker de russiske marxistene fra den opprinnelige marxismen? Denne problemstillingen vil bli drøftet i kapittel 5.

Jeg har satt tidsepoken til 1936-1953. Grunnen til at denne tidsepoken ble valgt er at jeg skulle ha et komparativsgrunnlag på både 1930-tallet og 1940-tallet. Det ble gjort en folketelling i 1937, og dette vil være et sentralt element i oppgaven. Grunnen til at epoken strekker seg til 1953 er enkel. Det er rett og slett på grunn av Stalins død. Disse 17 år er svært mangfoldige, og det er hovedgrunnen til at jeg valgte akkurat disse årene. Regimets holdning til religion var svært annerledes fra 1930-tallet til 1940-tallet, og begynnelsen på 1940-tallet skiller seg fra slutten av 1940-tallet som vi snart skal oppleve, i de senere kapitler.

Når det gjelder kilder har jeg brukt flere bøker, som er hovedsakelig skrevet på engelsk og noen få på norsk. Noen russiske bøker er heldigvis blitt oversatt til engelsk. De russiske forfatterne henter sitt stoff fra kjente arkiver slike som GARF og RGASPI, og jeg siterer dem som sekundærkilder. Chumachenkos bok *Church and state in Soviet Russia* har jeg studert nøye og fått veldig mye bruk for. Hennes bok bygger på flere sovjetiske arkiver som jeg har sitert fra. Pospelovskys trebinds verk *A history of Soviet atheism in theory and practice, and the believer* har også vært nyttig for min del. Noen av bøkene har jeg kjøpt privat, mens de fleste er lånt fra biblioteket. Et spesiallån fra biblioteket var nødvendig for å få tak i en primærkilde. Artikler har jeg brukt kun sporadisk. Jeg er svært takknemlig for at nettstedet www.marxists.org distribuerer sine tekster fritt over nettet. Det har jeg hatt stor nytte av.

Oppgavens struktur er delt i sju kapitler. De første fem kapitler har tre undertemaer. Hvert av kapitlene har en tese og noen har også en mindre problemstilling. Strukturen er med andre ord

ikke så komplisert. Kapittel 1 er et forhistorisk kapittel og skiller seg klarest ut fra de andre kapitlene. Der går jeg flere tusen år tilbake for å undersøke ideenes verden og påvirkning. Jeg mener å finne totalitarismens røtter i Platons tanker, og dette ser jeg nærmere på ved hjelp av Poppers tolkning av Platon. Siden jeg skal jobbe med et totalitært regime, så mener jeg at det er viktig å finne opprinnelsen til totalitarismen.

I kapittel 2 vil jeg gå nærmere inn på politisk religion og analysere Stalin-kulten. Begrepet politisk religion vil bli grundig redegjort for. Kildegrunnlaget i dette kapitlet er variert. Jeg kommer til å bruke primærkilder, deriblant flere artikler fra *Pravda* til å beskrive personkulten av Stalin.

Kapittel 3 tar for seg forholdet mellom tradisjonell religion og politisk religion på 1930-tallet. Her vil jeg vise hvor kompromissløst regimet var mot kirken.

Kapittel 4 er en kronologisk fortsettelse av kapittel 3, der tidsepoken nå er satt fram til 1940-tallet. I dette kapitlet bruker jeg flere tabeller for å illustrere mine poenger. Her skiftes regimets holdning til religion, i hvert fall to ganger, i løpet av hele 1940-tallet.

I kapittel 5 så brukes det hovedsakelig kun primærkilder, der jeg kommer til å gå dypere inn på hva marxister har sagt om religion. Ikke overraskende nok er det stor enighet blant de russiske marxister når det gjelder religion, de var svært negativt innstilt til religion og så det som noe reaksjonært og farlig for massene.

Kapittel 6 tar for seg kompleksiteten når det gjelder å kategorisere folks tro. Her viser jeg hvor vanskelig det er å stole helt på sovjetiske statistikker som ofte hadde politiske motiver og ga et feil bilde av virkeligheten. Deretter drøfter jeg hvorvidt kommunismen er en slags religion.

Det sjuende og siste kapitlet konkluderer jeg det viktigste som har blitt gjennomgått fra de forrige kapitlene og til slutt skal jeg ha en epilog der jeg prøver å gi et adekvat svar til oppgavetittelens hypotese.

Angående denne problemstillingen og dens historikk, så er det ikke altfor mange som fokuserer på akkurat de samme tingene som jeg gjør i oppgaven. Emilio Gentile fokuserer hovedsakelig på fascismen, men hans teorier kan godt brukes for å beskrive kommunismen,

noe jeg har gjort. Andre har skrevet mye om totalitære regimer, og satt inn et lite kapittel om religion. Jeg har gått motsatt vei, og skrevet lite om totalitære regimer og fokusert mer på forholdet mellom tradisjonell religion og politisk religion. Jeg er ute etter hvordan et totalitært regime håndterte tradisjonell religion og den "religionen" de selv satte ut i praksis, fremfor å fokusere på totalitære regimer i sin helhet.

Jeg har prøvd, så mye som mulig, å bruke kvantitativ metode for å belyse de sakene jeg tar opp. Det er snakk om flere tall, statistikker og tabeller. Det er viktig å allerede advare at disse tallene er relativt usikre og må tas med en klype salt. Regimet hadde politiske agendaer til å oppgi visse tall, og flere av tallene var uriktige. Å offentliggjøre de riktige tallene kunne ha fatale konsekvenser, blant annet kunne det undergrave regimets legitimitet.

Det er viktig å påpeke at dette er en idehistorisk oppgave med teoretiske begreper fremfor en realhistorisk oppgave. Jeg er ute etter å studere ideer, helt tilbake fra antikken til moderne tid. Ideologier, slik som marxisme og kommunisme, vil bli studert nøye. Stalins synspunkter på religion vil bli analysert, og jeg kommer til å undersøke om det han sier om religion har rot i virkeligheten. Jeg vil bruke det teoretiske begrepet politisk religion gjennom hele oppgaven. Jeg bruker også noe mentalitetshistorie ved å vise hvordan vanlige folks forhold til tro var.

Det er ikke nødvendig å gi definisjoner på altfor mange begreper. Allikevel er det særlig to begreper som kanskje trenger en definisjon, og det er totalitarisme og hva som kjennetegner et totalitært regime og selve begrepet *politisk religion*. I kapittel 1 tar jeg for meg kjennetegnene for et totalitært regime og i kapittel 2 definerer jeg politisk religion. Jeg skal kort si noe om politisk religion nå, ting som det er nyttig å ha i bakhodet når vi skal gå igjennom oppgaven.

Gentile bruker fascismen som modell for sine teorier, men det vil også være fruktbart å bruke kommunismen til hans teorier som vi snart skal få se. Jeg er mest opptatt av hva slags forhold politisk religion (kommunisme) har til tradisjonell religion. Gentile sier at politisk religion ikke alltid vil ha et antagonistisk forhold til tradisjonell religion, og det kommer jeg til å vise i kapittel 4. Gentile nevner tre faktorer som er sentrale når det gjelder forholdet mellom politisk religion og tradisjonell religion:

1. Etterligning. Politisk religion vil bevisst eller ubevisst adoptere elementer fra den tradisjonelle religionen, i form av myter, dogmer, etikk og liturgi.

2. Synkretisme. Politisk religion vil inkorporere tradisjoner, myter og ritualer fra tradisjonell religion, og dette vil transformeres til noe nytt og eget som den politiske religionen bruker i sitt mytiske og symbolske univers.

3. Kortvarig. Politisk religions suksess vil variere i tid. Men den vil ikke kunne inspirere folket i evigheter og entusiasmen vil etter hvert bli borte.

Etter å ha gått igjennom oppgaven skal jeg i konklusjonskapitlet svare på om det er fruktbart å operere med kommunismen i dette skjemaet som Gentile la opp.

Kapittel 1: Utopiens dobbelthet

”De vise skal føre og herske, de uvitende skal følge etter.” Platon

I dette kapitlet skal begrepet utopisme bli behandlet på en kritisk måte. Flere forskere har prøvd å vise at utopisme henger sammen med totalitarisme, og dette skal jeg undersøke nærmere. Kapitlet skal deles i to deler. Den første delen, som også er hoveddelen, skal jeg ta for meg Platons verk *Staten*. Her skal det fokuseres på de omstridte delene av verket, og jeg kommer til å bruke den meget kontroversielle filosofen og vitenskapsteoretikeren Karl Popper som støtte. I den andre delen skal utopismens forhold til totalitarisme analyseres. Her skal jeg forsøke å vise utopiens negative sider, der jeg skal dra nytte av den politiske-filosofen Isaiah Berlins mangfoldige tanker. Min tese er at Platons politiske filosofi har hatt relativt stor innvirkning på moderne totalitære ledere.

Formålet med dette introduksjonskapitlet er å vise ideenes bestemmende rolle i historien, slik metodologien til Talmon er i hans berømte bok, *The Origins of Totalitarian Democracy*. Selv om Talmon til tider er kontroversiell og har blitt kritisert av mange fordi han overvurderer ideenes innvirkning på historiske forløp, blant annet fordi man trolig ikke kan si at all vold fra den franske revolusjon til den moderne tid er produkt kun av en viss idé. Han opererer med ideer som noe uforanderlig, noe som ikke alltid stemmer, men i dette tilfellet så vil man se at Platons grunntanker er omtrent de samme som de moderne totalitære tenkere benytter seg av. Ikke alle ideer fra antikken til den moderne tid er identiske, men visse elementer er like, og det er disse jeg vil se nærmere på. At moderne ledere blir påvirket av antikke tekster er ikke noe nytt i seg selv. Mao er et klart eksempel på dette, fordi man vet at Mao var sterkt påvirket av Sun Zis berømte bok *Krigføringens kunst*.

Før jeg starter er det nødvendig å si noe kort om hva som kjennetegner totalitarisme. Dette vil gjøre at det blir lettere å identifisere Platons politiske filosofi med moderne totalitære ideologier. Det er flere definisjoner av begrepet totalitarisme, men jeg vil bruke den klassiske definisjonen fra Zbigniew Brzezinski og Carl Joachim Friedrich. De opererer med seks kriterier som kjennetegner totalitarisme og de går kort ut på:

1. En offisiell ideologi som går ut på å skape et perfekt samfunn, der alle forutsettes å slutte opp om.
2. Ett enkelt masseparti, ledet av en mann, hierarkisk oppbygget og dominerende overfor eller

sammenfiltret med det statlige byråkratiet.

3. Systematisk terror.

4. Teknologisk betinget full kontroll over og monopol på massekommunikasjon i alle former – kontrollert av myndighetene.

5. Teknologisk full kontroll over våpen, væpnede styrker og bruk av fysisk vold.

6. Kontroll over hele økonomien.

Platons politiske filosofi tilfredsstiller nesten alle seks kriterier. Ifølge denne modellen blir det riktig å karakterisere Platons politiske filosofi som totalitær. Slike modeller er likevel forenklinger og det kan være problematisk å følge dem slavisk. Denne modellen er også laget for moderne regimer og Platons idealstat forekommer flere tusen år tidligere. Det er også noen begreper i modellen som blir anakronistiske i denne sammenhengen for å sammenligne modellen med Platons idealstat. Men visse likheter finnes fremdeles og det er de som vil bli studert nærmere i de følgende sidene.

Platons Staten

Totalitære ideer er ikke noe som kommer av seg selv. Utopisme har eksistert lenge og utopisme peker ofte frem mot moderne totalitære ideer. Enkelte vil begynne med Platons politiske filosofi, som til tider virker svært totalitært.¹

Karl Popper har vært en av de få som har behandlet Platon på en svært kritisk og negativ måte. Hele bind 1 av hans monumentale verk *The Open Society and its Enemies* blir Platon fremstilt som en stor skurk. Blant Platon-forskere er hans verk ikke særlig akseptert og Karl Popper er i minoritet når det gjelder hans fortolkning av Platons politiske filosofi. Dette verket har gjort Popper svært kontroversiell fordi hans skrivestil er direkte, ærlig og svært polemisk. Verket har vært sterkt kritisert av mange, og få har vært modige nok til å forsvare ham. Hvorvidt hans fortolkning av Platons politiske filosofi er riktig eller ei, er mindre relevant for mitt vedkommende. Jeg skal i de følgende sidene vise til Platons omstridte avsnitter fra *Staten*, og deretter skal jeg trekke frem Karl Poppers kontroversielle fortolkning av Platons politiske tanker. Popper har fått mange Platon-forskere såret og fornærmet og en av Poppers største motstandere har vært Ronald. B. Levinson.² Jeg skal i en mindre grad trekke frem hans syn også, og drøfte det mot Poppers fortolkning av Platon.

¹ Sørensen, Ø. *Drømmen om det fullkomne samfunn. Fire totalitære ideologier – en totalitær mentalitet?* Aschehoug, Oslo 2011. Parafrasering især s. 29.

² Popper, K. *The Open Society and its Enemies*. London and New York 2002. Parafrasering især s. 223.

Å lese Platon er ingen enkel oppgave. Tolkninger av Platons politiske filosofi er mangfoldige og det er vanskelig å finne den rette tolkningen, om den i det hele tatt finnes. Levinson sier følgende om dette problemet: ” The reading of Plato has become a difficult art, requiring critical restraint and firm resistance to the lure of easy analogies and deadly historical parallels.”³ Mange har prøvd å fremstille Platon som en diktator i en antikk dress.

Nå skal jeg gå dirkete til kildene⁴ og vise Platons mørke tanker. Jeg skal gå tematisk til verks. *Staten* er Platons nest største og viktigste verk. Det er i dette verket hans politiske filosofi er synligst. I sitt verk nekter Platon dikterne adgang til sin idealstat. Det er kun filosofene som skal styre og de er de eneste som har anlegg for å lære ideenes verden å kjenne. Filosofene må være statens styrere og de andre uvitende må følge etter.⁵ Dette i seg selv virker svært totalitært. En ting som skal belyses før vi fortsetter er at Sokrates opptrer i alle verkene som Platons talerør.⁶ Noen få vil være uenige her, fordi de fleste Platon-forskere aksepterer dette, men Karl Popper gjør ikke det. Han mener at Platon har forrådt Sokrates og satt inn andre ord på hans munn. Denne påstanden deles ikke av mange. Det kan være litt uklart å vite om det er Sokrates eller Platon som mener det som blir sagt, så man kan ha dette i bakhodet videre i kapitlet.

Platon går inn for at staten skal bestemme utdanningen og oppdragelsen til vokterne:

- ”Skal vi ikke begynne å oppdra med musikk før enn med gymnastikk?
- Naturligvis.
- Og til musikk regner du også fortellinger, ikke sant?
- Jo.
- Det er to typer fortellinger: sanne og oppdiktete.
- Ja.”⁷

Løsningen for Platon blir her at man må føre oppsyn med de som lager historier; godta de gode historiene og forkaste de dårlige. Videre blir det bestemt at historier av Homer og Hesiod bør forkastes fordi de har fortalt menneskene usanne historier.⁸ Lukter ikke dette av totalitarisme? For det første vil de kontrollere utdanningen og oppdragelsen blant enkelte folk.

³ Levinson, R. B. *In defense of Plato*. 1953, s. 445.

⁴ Ad fontes!

⁵ Platon, *Staten*, oversatt av Henning Mørland. Første del, Oslo 1946. Parafrasering især s. IX og XI,

⁶ Ibid, s. IX.

⁷ Ibid. s. 96.

⁸ Ibid. s. 97.

Deretter vil de forkaste kunnskap som ikke passer for de styrende. Det er ikke til å unngå å få assosiasjoner til nazismens styre som brente flere bøker.

Diktere som skriver om underverdenen må man føre oppsyn med. Filosofene må be dem om ikke å tale nedsettende om tilstanden i underverdenen, de må heller prise den.⁹ Her griper altså de styrende inn i kulturlivet og sier hva de kan og ikke kan skape. Dette kan minne mye om totalitære regimer som griper direkte inn i kulturlivet.

Et enda mer sjokkerende avsnitt fra *Staten* er å merke seg her:

- ”Vi må altså velge ut de vokterne som forekommer oss hele sitt liv igjennom å være særlig ivrige til å utføre det *som vi mener er til gagn for staten*, og som ikke på noen måte vil gå med på noe som skader staten.

- Ja, det er de rette folk.

- Vi må *holde øye med disse på ethvert tidspunkt av deres liv* og se om de holder fast ved denne overbevisning: at de bør gjøre det som gagnar staten og om de hverken ved bedrag eller makt lar seg bringe bort fra den.”¹⁰

Med dette mener Platon at man må holde øye med disse personene helt fra de er små. Det er nesten uunngåelig å ikke trekke frem George Orwells mesterverk *Nineteen Eighty – Four* i denne sammenhengen.

Videre blir det bestemt at krigerne ikke skal ha privateiendom. Ingen av dem skal ha eget hus. De får så lite lønn at de ikke kan legge noe til side, men de skal heller ikke lide nød.¹¹ Det er altså snakk om å holde dem i et slags eksistensminimum.

Platon mener deretter at statens lykke er viktigere enn enkeltindvidenes lykke. Platons idealstat er svært hierarkisk og han vil ikke at klassene skal blandes. Det er tre samfunnsgrupper; bønder, voktere og konger (filosofer). En utvalgt elite av konger skulle styre, og de andre skulle følge etter. Alle skulle finne sin plass i samfunnet, og dette gjorde man fordi det ble fortalt at dette var for statens beste. Å utviske grensene mellom de tre klasser ble sett på som en forbrytelse:

- ”En mangfoldighet av gjøremål eller en gjensidig bytting av gjøremål som fører til å utviske

⁹ Ibid. Parafrasering især s. 109.

¹⁰ Ibid. s. 152. Uthevelsen er gjort av meg.

¹¹ Ibid. Parafrasering især s. 158.

grensene mellom de tre klasser, er den største ulykke for staten og fortjener i høyeste grad betegnelsen forbrytelse.

- Ubetinget.”¹²

Platons seksualmoral faller neppe i smak i religiøse og konservative kretser. Dette blir sagt om visse seksualmoraliske temaer:

- ”Disse kvinner skal i felleskap tilhøre disse menn, og ikke noen leve sammen bare med en enkelt mann; barna skal også være felles, og foreldrene skal ikke kjenne sine barn og barna ikke sine foreldre.”¹³

Ikke nok med det, Platon går enda lenger:

- ”Og når unge menn utmerker seg i krig eller på annen måte, så skal de ved siden av andre belønninger også få rikeligere anledning til samleie med kvinner for at vi også under dette påskudd skal få flest mulig barn avlet av gode fedre.

- Riktig.”¹⁴

Videre blir det sagt at vokternes rase skal holdes ren. Det blir til og med foreslått når en kvinne skal føde barn til staten.¹⁵

Flere har ment at Platon har hatt Sparta som sitt forbilde for å realisere sin idealstat. Man finner ofte setninger som kan fortelle oss at menn skal leve kollektivt. I en passasje blir det fortalt at småbarn skal lære krigen å kjenne. Disse småbarna skal ut i felttog sånn at de kan observere. Småbarna skal også læres opp å ri med hester som er hurtige og lette å styre.¹⁶

Flere steder blir filosofene fremstilt som de kloke, og Platon har en tendens til å undervurdere vanlige folk ved å kalle dem uvitende eller dumme. Platon har blitt anklaget for å være anti-humanist, anti-individualist, anti-liberalist og anti-demokrat. Denne setningen som jeg nå skal komme med, er det få som kommer til å akseptere i den moderne vestlige verden, der humanisme, individualisme, liberalisme og demokrati råder:

¹² Ibid. s. 184.

¹³ Ibid. s. 220.

¹⁴ Ibid. s. 224.

¹⁵ Ibid. Parafrasering især s.225.

¹⁶ Ibid. Parafrasering især s. 236.

- ”Du har atter glemt, min venn, at våre lover har ikke det formål å gjøre en enkelt stand særlig lykkelig, men å skape denne tilstand i hele staten ved å knytte borgerne sammen ved overtalelse eller *tvang* og ved å få dem til å gi hverandre del i den nytte staten har av hver enkelts arbeide. Meningen er ikke at enhver skal få drive med det han vil, nei alles virke skal tjene til å knytte staten sammen.”¹⁷

Platons antidemokratiske syn er eksplisitt her:

- ”Fortell meg nå, kjære venn, hvordan tyranniet oppstår! Det er vel temmelig klart at det utvikler seg av demokratiet?

- Ja, det er klart.”¹⁸

Det er flere ting man kan oppdage hos Platon som ikke faller i smak hos oss moderne mennesker, men på grunn av plassmangel bør jeg slutte og heller gå over til Karl Poppers tolkning av Platon.

Karl Poppers tolkning av Platon

I denne problemstillingen skal jeg ta for meg Karl Poppers kritiske behandling av Platon. Her skal jeg gå dypere inn på hans verk *The Open Society and its Enemies*. Som tidligere nevnt er dette verket svært kontroversielt, men det har visse deler som blir relevante for meg. Først skal jeg komme med noen definisjoner og redegjøre for visse begreper.

I *Staten* skisserer Platon et statisk, kollektivistisk og totalitært samfunn, hvor filosofene har all makt og regulerer hver minste detalj. De bestemmer hva folk skal lese, hvem de skal gifte seg med, hva de skal spise etc. De ulærte gjør hva de blir satt til å gjøre. *Staten* er ofte blitt tolket som en dristig fremtidsdrøm; Popper mener det er mer sannsynlig at den er en idealisert beskrivelse av forfatningen i det gamle Sparta. Popper kritiserer Platons tilnærming på flere punkter, blant annet mot authoritarianismen og utopismen i Platons samfunnsprogram. Authoritarianismen er implisitt i idélæren: Folk flest har ikke anledning til å erkjenne ideene, ettersom de til stadighet er opptatt av dagliglivets konkrete og praktiske problemer, hvor håndfaste og sansbare ting krever deres fulle oppmerksomhet. Platon mener også at bare et

¹⁷ Platon, *Staten*, Oversatt av Henning Mørland, Annen del. S. 315. Uthevelsen er gjort av meg.

¹⁸ Ibid. s. 381.

mindretall kan ha tilstrekkelig arvelig utrustning til å begripe ideene. Man kan altså se her at Platon undervurderer allmuen. Det er ikke nok for filosofene å fortelle allmennheten hva som er rett, allmennheten mangler jo de nødvendige forutsetninger for å forstå hva som er rett, selv om de får det forklart for seg. Filosofen må da derfor selv sette rettferdigheten ut i live ved maktbruk, det vil si ved vold eller bedrag.¹⁹

Utopismen, her forstått som forsøket på å rekonstruere hele samfunnet i overensstemmelse med en forhåndsbestemt helhetsplan, møter det samme problem som authoritarianismen, men i en intensivert form. For omformingen av hele samfunnet vil nødvendigvis kreve tid; i mellomtiden vil det kreves betydelige ofre av befolkningen, og den utopiske samfunnsplanlegger vil måtte stanse all kritikk for å sørge for at befolkningen ikke mister motet i en vanskelig overgangsperiode.²⁰

Nå skal jeg gå dypere inn på Poppers tolkning av Platon. Popper mener at Platon kun interesserte seg for herskerne. Arbeidernes eneste formål var bare å produsere materielle goder til herskerne.²¹ Platon prøvde å legitimere klassesdelingen på tre måter. Herskerne var overlegne når det gjelder rase, utdanning og deres verdier.²² Popper går videre og hevder at Platons politiske doktriner har flere totalitære trekk i seg. Popper lister opp flere ting: den herskende klasse har monopol på militær trening, rett til å bære våpen og rett til utdanning. De skal ikke ha noe å gjøre med økonomiske aktiviteter, særlig skal de holde seg unna der det er penger å tjene. Det må være en streng sensur av all intellektuell aktivitet, propagandaen må være aktiv, og den skal ensrette befolkningen. All innovasjon i utdanning, lovgiving og religion bør forhindres eller undertrykkes. Staten må være selvforsynt. Om disse opplysninger kan Popper si: "This programme can, I think, be fairly described as totalitarian."²³

Platon prøver å forklare begrepet rettferdighet, og det han kommer fram til er svært diskutabelt. Popper tolker Platon på denne måten: staten kan kun eksistere hvis hver klasse holder med sitt (mind his own business). Staten har altså nytte av at det ikke skjer forandringer, at det ikke skal være sosial mobilitet. Sagt på en annen måte: "the state is just if

¹⁹ Skagestad, P. *Fornuft og feilbarlighet. Karl Poppers kritiske rasjonalisme*. Universitetsforlaget, Oslo, 1980. Parafrasering især s. 48.

²⁰ Ibid. Parafrasering især s. 49.

²¹ Popper, K. Op. Cit. Parafrasering især s. 51.

²² Ibid. Parafrasering især s. 53.

²³ Ibid. s. 96.

the ruler rules, if the worker works, and if the slave slaves.”²⁴ Videre hevder Popper at Platons største fiende var egalitarisme. Platon ville ødelegge egalitarisme, siden det ble sett på som en ond og stor fare.²⁵ Popper kritiserer også utdanningen som Platon foretrekker, der selvkritikk og kritikk ikke får plass, men at man heller skal indoktrinere folkets tanker, og gjøre at de ikke kan være uavhengige.²⁶ Høyere utdanning skulle altså bli direkte kontrollert av herskerne.

Popper påpeker at Platon ikke var flink til å velge politiske ledere.²⁷ I en lang fotnote lister han opp navn på personer som har vært elever på Platons Akademi, og som etter hvert ble grusomme tyranner.²⁸ Her er Poppers påstand litt tvilsom. Levinson mener at det ikke er dokumentert nok om hvordan forholdene i Akademiet var. Materialer for å rekonstruere en fullverdig oversikt av livet på Akademiet er ikke tilgjengelig.²⁹ Videre sier Levinson at man ikke kan tvile på at visse elever av Platon ble tyranner, men at Popper overdriver i sin fremstilling og legger kun vekt på de som ble tyranner, og neglisjerer de som ikke ble det. Det var nemlig flere som også ble suksessfulle og dyktige lovgivere.³⁰

Et ikke-humant trekk fra Platon som Popper nevner er at leger ikke har rett til å behandle pasienter som ikke kan gjøre sine plikter, fordi slike pasienter er ubrukelige for seg selv og for staten. Hvis slike pasienter har barn, vil barna sannsynligvis være like syke som dem selv, og barna blir dermed en byrde for staten.³¹ Visse totalitære regimer er ikke særlig positivt innstilt til svake personer, og slike utsagn av Platon ligner mye på moderne totalitære regimers behandling av de svakeste i samfunnet.

Hvordan bør man egentlig lese *Staten*? Det har lenge vært enighet om at man burde lese verket på en abstrakt og teoretisk måte, men Popper har kommet frem til at man heller burde lese verket på en praktisk måte, som ligner mer på et politisk manifest.³² Han mener å finne at Platon hadde personlige interesser og ville gjennomføre de tingene som blir diskutert i verket, at Platon selv var en de filosofiske kongene som blir beskrevet i verket. Denne påstanden deles ikke av mange.

²⁴ Ibid. s. 100.

²⁵ Ibid. Parafrasering især s.102.

²⁶ Ibid. Parafrasering især s.144.

²⁷ Ibid. Parafrasering især s. 148.

²⁸ Ibid. Se fotnote 25, s. 672.

²⁹ Levinson, R. B. Op. Cit. Parafrasering især s. 362-363.

³⁰ Ibid. Parafrasering især s. 370.

³¹ Popper, K. Op. Cit. Parafrasering især s. 151.

³² Ibid. Parafrasering især s. 166.

Marxisme har vært grunnleggende for kommunismens suksess i moderne tid. Popper mener å finne flere likheter mellom Marx og Platon: ”Both Plato and Marx are dreaming of the apocalyptic revolution which will radically transfigure the whole social world.”³³

Popper viser videre hva Platon mener med ekte lykke. Ekte lykke er tett forbundet med rettferdighet, at alle holder og kjenner sin plass: ”The ruler must find happiness in ruling, the warrior in warring; and, we may infer, the slave in slaving.”³⁴

Å være uenig med en liberal person som Karl Popper kan være vrient. Ved å være uenig med hans fortolkning av Platon risikerer man å bli stemplet som anti-liberal og anti-egalitær:

As Popper sees us, either we are the well-intentioned dupes of Plato, unconscious but dangerous carriers of the poison which Plato has slid into our souls (under this caption Popper apparently includes most modern commentators), or we are in some sense Plato's partners in crime, his fellow conspirators against liberal and equalitarian ideals, whom Plato has paid off in the small coin of flattery or won by his appeal to our baser motives. Popper is here thinking on the one hand of teachers, philosophers, and musicians, whose professional pride Plato has gratified by magnifying their functions, and on the other hand of the snobs and would-be beneficiaries of an unequal society whose claims Plato has so soothingly justified.³⁵

Popper mener at Platon har forhekset oss, og at de fleste av oss ikke engang har merket det. Det er stor overdrivelse fra hans side. Han mener også at Platon er dogmatisk og dette er noe negativt mener han. Ikke alle vil være enige i dette, Levinson sier blant annet: “When Plato is being most dogmatic, he is commonly declaring a rational faith which makes human excellence independent of race or time or social class, which sets the same divine law over all mankind and seeks only to discover that good end which the universe subserves and man can join in serving.”³⁶

Popper mener at mange forskere har idealisert og glorifisert Platon i en stor grad, mens forsvarerne av Platon mener at Popper har svartmalt Platon. Forsvarere av Platon mener at Karl Popper feiltolker, misforstår, overdriver og oversetter på en urimelig måte. Det er ofte slik at greske ord kan ha flere betydninger, og Popper velger de ordene som virker mest grusomme for at det skal ha størst effekt på uerfarne lesere, dermed blir disse leserne sjokkert over Platons mørkeste sider. Jeg har en ambivalent oppfatning når det gjelder slike angrep på Popper. Popper på sin side mener at han har brukt rimelige oversettelser og at mange av de

³³ Ibid. s. 178.

³⁴ Ibid. s. 186.

³⁵ Levinson. R. B. Op. Cit. s. 447.

³⁶ Ibid. s. 480.

angrepene han får fra Levinson er feil. Kritikerne kaller ofte Poppers tolkninger for absurde, mens Popper i sitt forsvar sier at det ikke er absurd, men at det er riktig fra hans side.³⁷ Etter at jeg har gjennomgått Platons verk *Staten*³⁸ så synes jeg at mye av det Popper kommer med virker relativt brukbart. Det er ikke til å unngå at han til tider overdriver, men stort sett synes jeg at hans tolkning er fruktbar, og som jeg nevnte tidligere, så er det ikke relevant om hans tolkning er riktig eller ikke, poenget er at hans tolkning har mye å si for selve totalitarismeforskningen og det er det jeg er ute etter. Man må naturligvis ikke akseptere alt det Popper foreslår, men de delene der han mener Platon har totalitære tendenser i seg, er brukbare fordi det kaster nytt lys over problemstillingen. Man kan lett identifisere likheter mellom Platons *Staten* og Lenins partiteori, forskjellen er bare at i Platons tilfelle er det snakk om filosofkonger, hos Lenin er det snakk om en liten elite bestående av profesjonelle revolusjonære som blir trent av staten.³⁹ Som jeg har vist ovenfor, så er det flere likheter mellom Platons politiske filosofi og moderne totalitære ideologier.

Isaiah Berlin og utopi

Før jeg går over til Isaiah Berlin så er det nødvendig å si noe om forholdet mellom totalitarisme og utopisme. Det er flere likheter mellom disse fenomenene. Alle utopier er totalitære, og alle totalitære stater er utopier.⁴⁰ Totalitarisme er på samme måte som utopisme besatt av tanken på felleskap og at all menneskelig elendighet stammer fra deling, separasjon og forskjeller. I et kommunistisk samfunn drømmer man om en verden uten egoisme. Når man har kvitt seg med egoismen vil alle forskjeller mellom klasser og nasjoner bli borte.⁴¹ Utopi og totalitarisme deler en lignende forestilling av mann, natur og historie: ”they

³⁷ Se Karl Poppers Addenda i *The Open society and its Enemies*, fra s. 219-244. Her kan man oppleve en intens polemisk kamp mellom Karl Popper som personlig forsvarer seg mot kritikerne, særlig Levinson.

³⁸ Jeg leste *Staten* før jeg leste Karl Poppers kritikk av Platon. Jeg hadde omtrent de samme tankene om Platon som Karl Popper hadde, og det er en minoritet som har slike tanker.

³⁹ Berlin, I. *Liberty*. Incorporating Four Essays on Liberty. Edited by Henry Hardy. 2002. Parafrasering især s. 71.

⁴⁰ Rouvillois, F. *Utopia*, Edited by Schaer R, Claeys G and, Sargent, L, T. 2000. Parafrasering især s.331.

⁴¹ Ibid. Parafrasering især s. 322.

understand history as a necessary and perpetual progress which conscious, rational man as its principal actor and propelling force.”⁴²

Man kan også se utopi som en advarsel av totalitarisme: ”Utopia and totalitarianism are both engaged in a mirroring game, tirelessly sending the same image back and forth as if utopia were nothing more than the premonition of totalitarianism and totalitarianism the tragic execution of the utopian dream.”⁴³

Isaiah Berlin mener at troen på at det går an å gjøre samfunnet perfekt er en kilde til menneskelig lidelse. Han mener at utopisme (eller troen på at det er mulig å gjøre menneskelige samfunn perfekte en gang for alle) er en av de mest farlige og villedende politiske ideer menneskeheten har trodd på. Utopisme er, slik Berlin ser det, en viktig forutsetning for totalitære politiske ideers periodiske popularitet.⁴⁴ Ifølge Berlin er utopisme nært sammenbundet med monisme, en form for enhetstenking på etikkens område. Man kan også bruke begrepet verdimonisme, i den betydning at det kun dreier seg om en verdi man bør ivareta.⁴⁵ Et klassisk eksempel på verdimonisme er den opprinnelige platonske troen på at alle dyder eller gode hensyn går sammen i en høyere enhet eller syntese, som Platon på vekslende vis omtaler som ”rettferdigheten” eller ”det gode liv”.

Berlin mener at Platon er en av de aller første utopister. Han påpeker at Platon forsøker å beskrive et perfekt samfunn, en idealstat, der rettferdigheten styrer eneveldig, og der mulige hensyn, som for eksempel frihet og likhet, i beste fall gis en underordnet rolle. Berlin mener det er riktigere å beskrive Platons idealstat som et samfunn preget av radikal og systematisk ulikhet og ufrihet.⁴⁶ Tanken om en perfekt, endelig løsning på alle tenkelige problemer er farlig på et rent psykologisk grunnlag. Hvis man tror det finnes en perfekt måte å organisere samfunnet på, vil man som regel lett ledes over i tanken om at ingenting, eller for den saks skyld ingen mennesker, bør stå i veien for at denne perfekte tilstand skal bli virkelighet. Hvis man har slike tanker, så har en slik person ikke bare en rett, men også en plikt til å gjennomføre en grusom handling, fordi denne personen mener at konsekvensene vil være gode. Hensikten helliger uansett alltid midlene.⁴⁷ Berlin kommer med en interessant metafor der han sier at for å lage omelett så må man knuse noen egg. De som tror de har svaret på det

⁴² Ibid. s.331.

⁴³ Ibid. s.316.

⁴⁴ Fortid, UiO Nr 4/2011. 8.årgang. Thorsen, D.E. *Jakten på den ideelle løsningen*. Parafrasering især s.34.

⁴⁵ Ibid. Parafrasering især s.34.

⁴⁶ Ibid. Parafrasering især s.35.

⁴⁷ Ibid. Parafrasering især s.36.

perfekte samfunn vil bruke alle midler for å realisere det, og de må knuse flere egg for å nå til målet. Man ofrer folk for å realisere drømmen, verdien på mennesket blir redusert. Berlin mener at det eneste sikre man oppnår ved slik handling er flere ofringer, flere døende og sakens ideal forblir ugjort. Eggene blir knust, og vanen for å knuse eggene øker, mens omeletten stadig synes usynlig.⁴⁸

Utopister er blindet av sin overbevisning og tror de har retten på sin side, og alle som ikke lar seg kue under, sees som en trussel. De vet hva folk trenger, folk er uvitende, de andres meninger er ikke relevante fordi de tar feil, det er bare utopistenes sannheter som er de riktige.⁴⁹

Som Popper er også Berlin kritisk til Platon. Berlin omtaler Platon som en kynisk og pessimistisk tenker. Som tidligere nevnt så undervurderte Platon allmuen, fordi Platon mente at majoriteten av menneskene var dumme og ondskapsfulle.⁵⁰

For å konkludere kort så har jeg gått gjennom visse passasjer fra Platons verk *Staten*, der jeg viste likheter mellom Platons politiske filosofi med moderne totalitær ideologi. Jeg brukte mye tid på Poppers kontroversielle verk, *The Open Society and its Enemies*, der hans tolkning av Platons politiske filosofi er svært omdiskutert og har blitt kritisert av flere forskere. Allikevel fant jeg mange av Poppers teorier for å være fruktbare for å forstå mer av totalitarismeforskningen. Likhetene mellom Platons politiske filosofi⁵¹ og moderne totalitær ideologi er så mangfoldige. Det er skremmende at så mange fortsetter å idealisere Platon.

Dernest tok jeg for meg Isaiah Berlins teorier om utopi, der jeg viste at utopi henger sammen med totalitarisme. En minoritet av forskere mener at Platon har vært en viktig pioner for moderne diktatorer, og hans politiske filosofi har gitt impulser til flere farlige ledere opp gjennom tiden. Om dette var et bevisst eller ubevisst valg fra Platon, er en annen historie.

⁴⁸ Berlin, I. *The crooked timber of humanity*. 1990. Parafrasering især s. 15-16.

⁴⁹ Ibid. Parafrasering især s.15.

⁵⁰ Berlin, 2002. Op. Cit. Parafrasering især s. 78.

⁵¹ Utenom *Staten* så kan også *Lovene* nevnes.

Kapittel 2: Politisk religion i Sovjetunionen

"Krigen i Europa har etterlatt seg en stemning av desillusjonisme og fortvilelse, som roper høyt etter en ny religion – den eneste kraften som vil kunne gi folk evne til livsutfoldelse. Bolsjevismen har levert den nye religionen." Bertrand Russell

Politisk religion vil bli tatt opp i dette kapitlet. Jeg vil starte først ved å definere hva som menes med politisk religion. Deretter vil jeg ta for meg Stalin-kulten. Persondyrkelse og kult er en av de mest sentrale faktorer under begrepet politisk religion. En av mine teser er at politisk religion har flere likheter med tradisjonell religion, til tross for at de ses som fiender mellom seg.

Politisk religion – definisjon

Hva menes egentlig med politisk religion? Begrepet ble trolig første gang brukt av Eric Voegelin i 1938. Fra nå av ble det vanligere å bruke begrepet i akademisk forstand, men det er særlig i de siste 20 årene at begrepet brukes i sammenheng med totalitarismen. Politisk religion handler om en ny måte å utøve politikk på. Politiske religioner opererer med absolutte sannheter. Opposisjon blir som regel ikke tolerert. Politiske religioner har en tendens til å helliggjøre og guddommeliggjøre sekulære ting. Disse sekulære elementene blir objekter for tilbedelse og hengivelse. Man forventer også total lydighet fra massene.⁵²

Politisk religion skiller seg fra vanlig politikk. I vanlig politikk finnes det begrensninger om hvor mye politikk kan blande seg inn i. Dette gjelder ikke med politisk religion, der alt er politikk. Man får en sakralisering og helliggjøring av politikken. Emilio Gentile har forsket mye på dette og det er ham vi har å takke for når det gjelder begrepet sakralisering av politikk. Politisk religion er intolerant overfor konkurrenter, både andre politiske ideologier og tradisjonelle religioner. De legitimerer utstrakt bruk av vold, man kan med andre ord bruke alle virkemidler for å oppnå sine mål.⁵³ Politiske religioner forsøker altså å konkurrere med eksisterende religioner, ta deres sted og om mulig ødelegge dem. De er antireligiøse. Politisk

⁵² Sørensen, Ø. Hagtvatn, B. Steine, B. A. *Politikk og religion. En farlig kombinasjon?* Sørensen, Ø. "Politisk religion og politisert religion" Parafrasering især s.15

⁵³ Dette ligner mye på Malcolm X og hans berømte sitat: "By any means necessary."

religion går til angrep på tradisjonell religion på en vulgær måte, og beskylder tradisjonell religion som overtro.⁵⁴ Regimer med politisk religion som har kommet til makten vil være opptatt av mytiske legender, ritualer og seremonier. Slike regimer vil skape en politisk liturgi i kulturell og sosiologisk forstand. Institusjonelt vil de etablere et apparat som forvalter og fortolker de absolutte sannhetene, som organiserer det rituelle, mytiske og seremonielle og som krever absolutt lydighet, dyrkelse og aktiv oppslutning.⁵⁵ Politiske religioner låner paradoksalt nok mye fra tradisjonell religion. De fyller rollen som tradisjonelle religioner har hatt.⁵⁶ Likhetene er mange, men det er en viktig forskjell; politiske religioner er, etter Gentiles definisjon, sekulære. De lover paradiset på denne jord og de gir ingen løfter om det hinsidige liv. Likhetene mellom politisk religion og tradisjonell religion vil bli tatt opp senere i kapittel 5 når jeg kommer til å ta for meg Engels' skrifter på dette området.

Det 20. århundret er en spesiell epoke i historien. Den har fått mange navn, alt fra det korte århundret, katastrofeepoken (med to verdenskriger og utallige konflikter og småkriger) og ekstremismens tidsalder, slik Eric Hobsbawm kaller det. To viktige prosesser ble til: modernisering og sekularisering. Med sekularisering mistet den tradisjonelle religionen mye av sin åndelige innflytelse den hadde på massene. Når den tradisjonelle religionen mister sitt grep på befolkningen, så skapes det et åndelig tomrom. Mennesker føler plutselig at livene deres ikke har noen mening lenger. Totalitære ideologier og bevegelser kan tilby mennesker tro, håp, lengsel og tilhørighet. Det mytiske og det rituelle preget ved dem kan gi søkende, ulykkelige, utilpassede, fortvilte, aggressive og opprørte sjeler mening, stolthet og ro. De politiske religionene fyller som regel dette åndelige tomrommet. De tilbyr mye av det samme som tradisjonelle religioner, slik som tro, håp, lengsel, felleskap og svar på meningsfylte spørsmål ved vår tilværelse.⁵⁷ De som er kritiske til politiske religioner er ofte ofre for regimets vold. Hvis skeptikere sier noe imot, blir de som regel straffet, i verste fall til og med drept. Hva slags straffemetoder regimet bruker, kommer selvsagt an på hvordan regimet er. Terror i Sovjetunionen under Stalin og post-stalinistisk tid har ingen likheter. Etter Stalins død mistet man ikke livet om man kritiserte det sovjetiske systemet, under Stalin kunne man bli straffet for bagatellmessige årsaker.

⁵⁴ Ibid. Linz, J. J. " Den religiøse bruken av politikk og/eller den politiske bruken av religion. Ersatz – ideologi versus ersatz – religion." Parafrasering især s. 27-28.

⁵⁵ Ibid. Sørensen, Ø. s. 16.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid. Parafrasering især s. 18-19.

Stalin-kulten

Et av de mest karakteristiske tegn på politisk religion er utvilsomt persondyrkelse: En mann blir dyrket som en halvgud av massene. Stalin ble ofte glorifisert og vist sammen med barn. Stalin skulle også alltid bli fremstilt som vis, og det er derfor man ofte ser en bok i hans hånd. Mellom 1945 og 1953 ble Stalin-kulten institusjonalisert og ingen turte å utfordre Stalin-landsfaderen og arkitekten bak seieren av andre verdenskrig. Stalin fikk all ære for seieren i andre verdenskrig, selv i filmer ble han fremstilt som den store seierherre.⁵⁸ De som kritiserte Stalin ble som regel hardt straffet, men det finnes et interessant unntak. Den eneste forfatteren som kunne kritisere Stalin offentlig før Stalin døde var dikteren Naum Mandel. Mandel slapp unna all slags straff, grunnen for det var at staten trodde han var gal.⁵⁹

Hvordan bør man tolke begrepet kult? Stalin-kulten var sekulær og den var heller ikke metafysisk, men den hadde flere religiøse overtoner. Den russiske forfatteren Ilya Ehrenburg mente at ordet kult måtte brukes på den originale religiøse måten, fordi flere millioner trodde at Stalin ble forvandlet til en slags mytisk halvgud og de trodde at Stalin alene kunne redde Sovjetunionen fra kollaps og invasjon.⁶⁰ Men alle typer persondyrkelse er mer eller mindre fiksjoner. Den overdrevne fremstillingen av Stalin måtte skapes. Problemet for Stalin var at han ikke var monark eller en dyktig militær feltherre, så han måtte benytte seg av sine politiske og personlige egenskaper. Han innså også at persondyrkelse av ham ble en viktig legitimitet for å beholde makten og for å fortsette dette, måtte man kunstig stimulere persondyrkelsen og få dette til å virke som om det var viktigere enn selve livet.⁶¹

Stalin ble ofte sammenlignet med Gud: "Like God, Stalin was not only all knowing, but also all good, all just, and all powerful."⁶² Til og med nasjonalsangen nevnte Stalins navn. Det er vanskelig å si hvor mye massene aksepterte Stalin-kulten, men det finnes bevis som tyder på at mange så ut til å tro på kulten. Flere millioner så ut til å tro på guddommeliggjøringen av Stalin, dette gjaldt alle slags personer, men særlig de som jobbet i den store statlige sektoren, som: "owed their jobs directly to the dictator."⁶³ Denne

⁵⁸ Overy, R. *The Dictators. Hitler's Germany, Stalin's Russia*. Parafrasering især s. 123.

⁵⁹ Ibid. Parafrasering især s. 129.

⁶⁰ Gentile, E. *Politics as religion*. Parafrasering især s. 42.

⁶¹ Overy, R. Op. Cit. Parafrasering især s. 109.

⁶² Pauley, F. B. *Hitler, Stalin, and Mussolini. Totalitarianism in the twentieth century*. Third edition. s. 50

⁶³ Ibid. s. 51.

guddommeliggjøringen av Stalin gjorde det vanskelig for det kommunistiske partiet å kontrollere ham.⁶⁴

Stalin hadde en stor fordel ved at han klarte å få folket på sin side. Ved å gjøre seg til en slags verdslig tsar, en forsvarer av den ortodokse tro, hvis avdøde grunnlegger, omgjort til en verdslig helgen, ventet pilegrimene utenfor Kreml, viste Stalin en sunn sans for public relations.⁶⁵ For en samling av bønder og gjeterfolk som mentalt levde i en verden som tilsvarte det ellefte århundret i Vesten, var dette utvilsomt den mest effektive måten å fastslå det nye regimets legitimitet på, akkurat som de enkle, forbeholdsløse, dogmatiske katekismene han laget for å presentere "marxisme-leninismen" var ideelle for å formidle ideer til den første generasjonen som kunne lese og skrive.⁶⁶ Bondebefolkningen kunne med andre ord, lett manipuleres slik Stalin selv ville, og dette utnyttet han effektivt. Man fremstilte Stalin ofte som en slags redningsmann med overnaturlige krefter eller som profet, disse beskrivelsene ble lånt fra russisk tradisjonell religion.⁶⁷ Dette gjorde at folket lettere kunne identifisere seg med Stalin-kulten. Noen fremstillinger av Stalin lignet til og med på Jesus. Slike metoder viste seg å være effektive.

Man må likevel ikke overdrive Stalin-kulten altfor mye. Det finnes begrensninger på hvor langt guddommeliggjøringen kunne gå, og Stalin viste noen tendenser til å være selvkritisk. Jeg skal nevne noen punkter der selv Stalin mente at man gikk for langt med persondyrkelsen og guddommeliggjøringen. Ifølge Molotov så var ikke Stalin i begynnelsen særlig begeistret over persondyrkelsen: "At first, he (*Stalin*) resisted the cult of personality."⁶⁸ Etter andre verdenskrig ble Stalin mer vennlig innstilt til persondyrkelsen og begynte å nyte det litt, ifølge Molotov.⁶⁹ Stalin ville heller ikke at persondyrkelsen skulle vise at han var en fremragende mann. Han var mer beskjeden og ville heller bli fremstilt som en hardt arbeidende person og som en tjener for folket.⁷⁰

En annen sak der Stalin var misfornøyd med persondyrkelsen var da han i 1938 skrev et brev til et barneforlag og klagde om en bok som het "*Stories about Stalin's Childhood*." Stalin mente at boken var full av faktafeil, skjevheter, overdrivelser og ufortjent ros. Hans

⁶⁴ Ibid. Parafrasering især s. 51.

⁶⁵ Hobsbawm, E. *Ekstremismens tidsalder. Det 20. århundrets historie*. s. 395

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Overy, R. Op. Cit. Parafrasering især s. 121.

⁶⁸ Ibid. s. 102. Uthevelsen er gjort av meg.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid. Parafrasering især s. 102.

instruksjoner var å brenne boken.⁷¹ Stalin hadde dog opportunistisk og kynisk syn på persondyrkelsen:

In the end, Stalin may have exploited the cult not because it could be ideologically justified, but because it secured his role as the chief legatee of Lenin's revolution, and satisfied popular yearning for a strong central figure.⁷²

Det siste punktet, det at han tilfredsstiller folkets lengsel etter en sterk skikkelse, har Stalin vært effektiv og manipulert massene på den best mulige måten for å ha størst mulig legitimitet. Stalin hadde med andre ord en pragmatisk relasjon til persondyrkelsen.

Man tillagte Stalins navn på flere ting, blant annet på landsbyer, byer, teatre og kollektivbruk. Flere byer fikk Stalin i sitt bynavn: " By the 1940s the map of USSR showed, besides Stalingrad, the cities of Stalinsk, Stalinogorsk, Stalinbad, Stalinski Stalinograd, Stalinisi and Stalinaoul."⁷³ Partiet fikk ofte brev fra folk som foreslo å bytte navnet på Moskva til Stalinodar eller Stalindar (gift of Stalin). Et annet forslag gikk så langt at det ville forandre på kalenderen og markere heller Stalins fødselsdag fremfor å følge Jesus sin fødselsdag. Dette viste seg å være for mye for Stalin og han nektet begge forslagene.⁷⁴

Hvorfor nektet Stalin disse forslagene? Hvorfor ville ikke Stalin ha sitt navn på disse byene sånn at flere kunne gjenkjenne navnet hans? En mulig forklaring på det kan være: "In the end this sacred and beloved name – Stalin – may make so much noise in people's head that ... it will have the opposite effect."⁷⁵ Det var altså lurt å ikke overdrive altfor mye, siden det kunne få uønskede konsekvenser. Her ser vi igjen at Stalin hadde et pragmatisk forhold til persondyrkelsen.

Fremveksten av kommunismen var det mest viktige politiske fenomenet i den første delen av det 20. århundret. Kommunismen viste seg å være en sterkere og mer langvarig bevegelse og politisk religion enn fascismen.⁷⁶ Men det er verdt å merke seg, at bolsjevismen aldri definerte seg selv som en religion, i hvert fall ikke offisielt. Lunacharskij prøvde likevel å gjøre marxismen til en religion, ved å gjøre sosialismen til menneskets religion. Hans forsøk ble ikke realisert. Bolsjevismen fortsatte å vektlegge sin ateistiske natur og sitt religionshat. Man ville også utrydde alle former for religiøs tro i det nye sovjetiske mennesket. Allikevel

⁷¹ Ibid. Parafrasering især s. 102-103.

⁷² Ibid. s. 103.

⁷³ Ibid. s. 123.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Brown, A. *The rise & fall of communism*. Parafrasering især s. 10.

fremsto bolsjevismen som en politisk religion, i hvert fall for utenlandske observatører. Den amerikanske teologen Reinhold Niebuhr definerte den sovjetiske kommunismen som en politisk idealisme med religiøse overtoner, en politisk orientert religion og selv om kommunismen er antireligiøs, er fremdeles kommunismens viktigste holdninger religiøse.⁷⁷ Det var flere utenlandske observatører som hadde lignende definisjoner på kommunismen, blant annet Bertrand Russell og John Maynard Keynes.

Bolsjevismen introduserte ny kalender, nye helligdager, nye ritualer og nye symboler for å utfordre den ortodokse kirken. Lenin ble erklært udødelig og hans kropp ble balsamert, akkurat slik som de gamle helgener fra den ortodokse kirken. Den sovjetiske propagandaen og dets mytiske og symbolske ikonografi lignet mye på den ortodokse religionens ikonografi.⁷⁸ Den ortodokse kirken så kommunismen som en stor trussel. Filosofen Nikolai Berdyaev mente dette om kommunismen: "Amongst the forces hostile to Christianity, doubtless the most powerful and threatening in the world is Communism."⁷⁹

Stalins bursdag

Stalin ble 70 år gammel 21. desember 1949. Feiringen av bursdagsdagen var viktig for Stalin-kulten. Det var særlig avisene som fremstilte hvor viktig 70-årsdagen var. Flere organisasjoner og viktige personer hadde sendt bursdagsgratulasjoner til Stalin. Listen over bursdagsgratulasjoner var enorme. Det hadde fylt 150 avissider. Dette viser hvor seriøst de ledende sovjetiske avisene tok opp Stalins bursdag. Selv når Stalin nærmet seg 72 år fikk han fremdeles bursdagsgratulasjoner for 70-årsdagen!⁸⁰ På Stalins 70-bursdag hadde avisen *Pravda* trykt 12 sider i stedet for det vanlige fire. Alle linjer i de 12 sider var for å rose Stalin, bortsett fra et kort avsnitt som ble brukt på en rapport om en sjakkturnering og et enda mindre avsnitt som informerte om et teaterprogram.⁸¹ At en sjakkturnering tok litt plass har ikke mye å si, siden Stalin, som de fleste russere, elsket å spille sjakk.⁸²

Jeg skal nå i det følgende beskrive hvordan flere viktige personer gratulerte og hyllet Stalins 70-årsdag. Artiklene er fra *Pravda* og de fleste av personene er Politbyrå-medlemmer. Jeg

⁷⁷ Gentile, E. Op. Cit. Parafrasering især s. 39 og 82.

⁷⁸ Ibid. Parafrasering især s. 39.

⁷⁹ Ibid. s. 80.

⁸⁰ *Current Soviet Policies II. The documentary record of the 20th communist party congress and its aftermath.* Gruliov, L. Editor. Parafrasering især s. 1.

⁸¹ Ibid.

⁸² Pauley, F, B. Op. Cit. Parafrasering især s. 51.

skal ikke ta for meg alle personene, men kun de tre mest kjente, altså Malenkov, Molotov og Beria.⁸³ Det jeg håper å komme fram til er å vise hvordan disse personene glorifiserer og overdriver Stalins egenskaper. Dette er faktorer som styrker Stalin-kulten, og det er tydelige tegn for å se den politiske religion aktivt til verks. Beskrivelsene av Stalin, som vi skal snart se, er av religiøs art vil jeg hevde. Med dette vil jeg prøve å bekrefte tesen min om at politisk religion har flere likheter med tradisjonell religion når de skal beskrive Stalin eller Gud.

Malenkov: Comrade Stalin, Leader of Progressive Mankind. Pravda, Dec. 21, 1949.

Malenkov mente at hele verden har vært vitne til Stalins storhet i viktige vendepunkt i historien. Det Malenkov tenkte på når han snakket om viktige vendepunkt i historien, er revolusjonen i 1917, borgerkrigen og andre verdenskrig.⁸⁴ Stalins rolle under andre verdenskrig glorifiseres maksimalt. Stalin blir beskrevet som menneskehetens redningsmann som reddet verden fra fascismens undertrykkelse. Stalin ble betraktet som fredens mann. Dette er litt absurd når man tenker tilbake til 1930-tallet og *den store terroren* i Sovjetunionen, der flere uskyldige personer ble drept av ordre fra "fredens mann".⁸⁵ Man prøvde å legge fortiden bak seg. Malenkov fortsetter med en mystisk tone der han sier at Stalin lærer oss at selvkritikk er like essensielt for oss som luft og vann.⁸⁶ Bolsjevismens styrke er at den ikke frykter selvkritikk, men at den henter energi fra den. Dette er litt rart når man tenker seg om. Hvis man kritiserte det sovjetiske regimet fikk man en hard straff, så dette avsnittet er nok selvmotsigende. Videre sier Malenkov at Stalin mener at enhver bolsjevik som er overbevist om at han har rett, må handle kjapt og ikke ta hensyn til andres meninger. Hvis bolsjevikkens ord og handlinger er på samme bølgelengde som partiets ideer, instruksjoner og resolusjoner så kan ingen og ingenting distrahere ham fra å gjøre det riktige.⁸⁷ Dette her er et av kjennetegnene på totalitær tankegang, der man mener at man har funnet svaret på alle problemer og vet hvordan man kan gjøre verden til et harmonisk sted, og man må bruke alle midler for nå målet. De som er imot, er å betrakte som fiender.

⁸³ Dette vil bety at jeg ikke tar med personer som; Voroshilov, Mikoyan, Kaganovich, Bulganin, Andreyev, Khrushchev, Kosygin, Shvernik, Shkiryatov og Poskrebyshev.

⁸⁴ Current Soviet Policies II. Op. Cit. Parafrasering især s. 1.

⁸⁵ For ikke å snakke om kollektiviseringen og den store hungersnød, der flere millioner døde på grunn av Stalins ideer.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

Avslutningsvis fortsetter Malenkov med å rose Stalin og sier at befolkningen i Sovjetunionen og: "hundreds of millions of people in all countries" ser opp til Stalin og er dypt takknemlige for ham.⁸⁸ Dette er en enorm overdrivelse fra Malenkovs side. Stalin ble kreditert alt det gode, selv om han de facto ikke fortjente det.

Molotov: Stalin and stalinist leadership. Pravda, Dec. 21, 1949.

Molotov mente at det var svært tydelig hvor heldig moderlandet var for at Stalin etterfulgte Lenin. Molotov var særlig opptatt av hvor dyktig Stalin var til å lede landet og han priste Stalin for det. Det var takket være Stalin at de aggressive fascistiske statene var blitt isolerte.⁸⁹ Molotov sier deretter at Stalin er et kreativt geni, og han sier at Stalins skrifter er fantastiske, både teoretisk og politisk.⁹⁰ I ettertid har kritikere kommet frem til at Stalins skrifter var svake teoretisk og at hans skrifter var nærmere pseudo-vitenskap enn rasjonell vitenskap. Men en ting må nevnes, boken *Kort historie om det sovjetiske kommunistpartiet*, hadde en stor fordel uansett hvor løgnaktig og intellektuell innskrenket den var, så var den pedagogisk sett en mesterlig tekst.⁹¹ Man kan konkludere ved å si at Molotov hadde delvis rett, Stalins skrifter var gode på enkelte ting, men ikke slik Molotov vil ha oss til å tro. Avslutningsvis hyller Molotov Stalins personlige rolle for forsvaret av fedrelandet mot utenlandske fiender. Til slutt priser han Sovjetunionens utenrikspolitikk, og han mener at fred har vært det viktigste målet for Sovjetunionen.⁹² Molotov var jo utenriksminister på denne tiden, så det er ikke rart at han bruker så mye tid på utenrikspolitikk.

I likhet med Malenkovs artikkel får Stalin ufortjent ros i Molotovs artikkel også. Stalin blir fremstilt som en perfekt person og blir hyllet av alt det gode han har gjort. Det negative neglisjeres, selvsagt.

Beria: Great inspirer and organizer of communism's victories. Pravda, Dec. 21, 1949.

Siden Lenin har det ikke vært et navn så elskelig for millioner av arbeidende mennesker som navnet Stalin, slik starter Beria artikkelen.⁹³ Dette er persondyrkelse på det maksimale. Videre hyller Beria det russiske folk med fine ord: "clear intellect, staunch character and wise

⁸⁸ Ibid. Parafrasering især s.1

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Hobsbawm, E. Op. Cit. Parafrasering især s. 395.

⁹² Current Soviet Policies II. Op. Cit. Parafrasering især s. 2.

⁹³ Ibid.

patience."⁹⁴ Som vanlig får Stalin igjen æren for seieren i andre verdenskrig. Stalin tok seg av de praktiske problemene til soldatene og ordnet med mat og utstyr til hæren. Hans personlige deltakelse var sentral.⁹⁵ At Stalin får hele æren for seieren i krigen, er som vi har sett, svært vanlig i sovjetisk propagandaskrifter. Stalins nøling og nekting av informasjon⁹⁶ i den tidlige fasen av krigen, blir selvsagt ikke nevnt i denne sammenhengen i Berias beskrivelse.

Videre roser Beria Stalin, og kaller ham for et geni. Stalin har også ekstraordinær personlig sjarm, ifølge Beria. Berias største overdrivelse er når han mener at Stalin viste farskjærlighet til individene.⁹⁷ Stalin blir i ettertid husket som en av de mest grusomme diktatorer, med mye uskyldig blod på sine hender, og når Beria sier at Stalin viste farskjærlighet til individene, så virker det svært kontroversielt.

Avslutningsvis fortsetter Beria med å rose Stalin. Dette er Berias beskrivelse på Stalin i slutten av passasjen: "He possesses extreme clarity of thought, calm greatness of character, and scorn and intolerance of all boastfulness and outward effect."⁹⁸ Det er ikke mangel på ros her, det er sikkert. Slike beskrivelser må ha virket komiske for de opposisjonelle og kritikere kunne tvilsomt tro på dette.

For å konkludere kort, så blir Stalin glorifisert og idealisert på det maksimale plan. Vi får et ensidig bilde av Stalin fra kildene og vi får ikke hele sannheten fram. Informasjonen som man får frem fra disse propagandaskriftene er ikke nyanserte. Måten Stalin blir roset på, virker litt kunstig til tider. Stalin blir fremstilt som en slags halvgud som kan løse alle typer problemer. Han blir fremstilt med varme ord og overdrivelsene er mange. Malenkovs, Molotovs og Berias artikler lider av at de bevisst unngår å komme med kritiske bemerkninger av Stalin. Malenkov nevner historiske epoker før bursdagen, men han gjør det på en selektiv måte og utelater alt det negative Stalin gjorde i disse epokene. Men så må man jo allikevel huske at dette var bursdagsgratulasjoner, og man kan ikke forvente at noen vil komme med kritiske bemerkninger av bursdagsbarnet, det er rett og slett ikke anledning for det.

Slike bursdagsgratulasjoner styrker persondyrkelsen og når man ser at *Pravda* brukte så mye tid på dette, understreker det hvor viktig det hele var.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Stalin fikk flere rapporter fra militære offiserer om at tyskerne nærmet seg Sovjetunionen, men Stalin nektet å tro at Hitler ville bryte paktene som de hadde inngått.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid.

Kapittel 3: Det komplekse forholdet mellom kirke og politisk religion (1930-tallet)

"Religion is the opium of the people: this saying of Marx is the cornerstone of the entire ideology of Marxism about religion. All modern religions and churches, all and of every kind of religious organizations are always considered by Marxism as the organs of bourgeois reaction, used for the protection of the exploitation and the stupefaction of the working class."
Lenin

Det kompliserte forholdet mellom kirke og stat vil bli tatt opp her. Her skal jeg finne ut hvor mange som egentlig var troende. Hvem var disse personene? Statens forhold til kirken gikk i forskjellige bølger. Staten var fiendtlig innstilt på 1930-tallet, men under andre verdenskrig var de alliert med kirken. Etter krigen ble staten igjen fiendtlig innstilt til kirken. Min tese er at Stalin brukte kirken for å få mer legitimitet under kriseår, og at støtten staten ga til kirken i den korte perioden var kun av pragmatisk art. Aller først skal jeg undersøke om kommunismen har en kristen opprinnelse.

Kommunisme – en kristen opprinnelse?

Først og fremst er det viktig å påpeke at nesten alle de gamle forløperne til kommunismen hadde lite til felles med den moderne kommunismen. Men det er noen likheter, for eksempel hadde noen prester fra middelalderen kommunistiske tanker og likheter med moderne kommunisme, og det er de likhetene jeg kommer til å fokusere på.

I middelalderen var det noen prester som så opp til de første kristne og de var enige om tanken om at man skulle ha alt i fellesskap. De første kristne mente at det å ha ting felles var ett ideal man måtte strebe mot. Jesus' apostler, altså hans tolv disipler, hadde et hjerte og en sjel ble det hevdet. Ingen av dem eide noe selv, de eide alle ting i fellesskap. Den engelske reformatoren John Wycliffe (1320-1384) mente: "all good things of God ought to be in common."⁹⁹

Flere andre reformatorer og prester andre steder i Europa hadde lignende tanker i middelalderen.

⁹⁹ Brown, Op. Cit. s. 12.

Det er blitt sagt at Jesus var den første kommunist, og det finnes en ideologi som kalles kristen-kommunisme. Når denne ideologien ble grunnlagt er usikkert, men det blir hevdet at den ble grunnlagt rett etter at Jesus døde. Dette blir påstått av kristne, så man må være litt skeptisk til dette. Man mener at apostlene selv praktiserte denne ideologien.

Kristne kommunister har et ambivalent forhold til marxismen. De er selvsagt imot den anti-religiøse holdningen som sekulære marxister har, men de er enige med marxismen om de økonomiske aspektene. De kristne kommunister mener (slik som vanlige kommunister) at kapitalismen utnytter arbeiderklassen og at lønnsarbeid er et verktøy for menneskelig fremmedgjøring. Kristne kommunister, i likhet med marxister, mener at kapitalisme oppmuntrer de negative aspektene ved menneskets natur og at gode verdier som barmhjertighet, godhet og rettferdighet blir erstattet med grådighet og egoisme.

De kristne kommunister deler også de samme politiske målene med marxistene. Begge håper å erstatte kapitalismen med sosialismen, som skal i sin tur bli etterfulgt av kommunismen på et senere tidspunkt. Men de kristne kommunistene er uenige med marxistene om hvordan et sosialistisk eller kommunistisk samfunn skal organiseres.

Man kan altså se at det finnes noen likheter mellom kristne kommunister og sekulære kommunister. Jeg vil avslutte denne diskusjonen med et kjent sitat fra den tyske marxist-filosofen Ernst Bloch: "Ubi Lenin, ibi Jerusalem."¹⁰⁰

Kirke og stat i Sovjetunionen under Stalin

Å fastslå hvor mange som var troende i Sovjetunionen under Stalin er en komplisert sak. Det kan man aldri vite for sikkert. Jeg skal likevel prøve å vise noen tall ved hjelp av kvantitativ metode. Jeg skal vise hvor mange kirker som ble åpnet, hvor mange som var til stede under helligdager og viktigheten bak seremonielle ritualer. Det finnes noen tall på dette, og det kan gi oss en pekepinn på hvor religiøse folk var, men det vil ikke gi et fullstendig bilde på om de virkelig var praktiserende religiøse. Videre skal jeg vise noen eksempler på at folk ikke gikk til kirken av religiøse overbevisninger, men heller av praktiske årsaker. Hvor plasserer man slike personer? Det betyr at man må være forsiktig med tallene og datamaterialet, som jeg snart kommer til å vise.

¹⁰⁰ Der Lenin er, det er Jerusalem.

Nå skal jeg starte med å vise noen tall fra Leningrad og *oblast*.¹⁰¹ I begynnelsen av 1936 var det: "958 active buildings of religious cults in the *oblast*, and 61 in Leningrad itself, and 1800-2000 priests and ministers."¹⁰² Etter 1937 var det 846 kirker i regionen og 50 i Leningrad, og det var mer enn 2000 prester.¹⁰³ Disse tallene forteller oss at det fantes mange troende, men tallene forteller oss ikke hvor praktiserende de religiøse var. Ifølge en studie fra 1930-tallet var en tredjedel av befolkningen i Leningrad troende. Det var flere religiøse personer på landsbygda enn i byene, og de fleste var gamle bondekvinner, men dette må ikke overdrives. Selv om majoriteten av de troende var eldre mennesker, så fantes det også andre yngre mennesker som var religiøse. Folketellingen fra 1937 viser oss at over halvparten av Sovjetunionens gamle befolkning betraktet seg selv som troende. Den sosiale komposisjonen av troende var blandet, men med en overvekt av gamle personer.¹⁰⁴ For å skjønne at den sosiale komposisjonen av troende var blandet, så kan man bare se på påskemessen i Leningrad i 1934. Der var det 132 953 mennesker under messen. Av dem var 65 500 kvinner, 31 057 menn, 11 470 var unge menn, 18 875 var unge kvinner, 6 015 var barn og det var 35 soldater i uniform.¹⁰⁵ Dette avkrefter klart hypotesen som sier at kun de eldre var religiøse. Men på en annen side, så er det noe i hypotesen. Under påsken i 1937 var det 30 kirker som holdt messer, 81,500 var inne i kirken og det var 100,000 utenfor kirken. De fleste (60-90 prosent) var kvinner over 35 år. Men i visse kirker var en tredjedel under 25 år. Allikevel var majoriteten som regel husmødre fra landsbygda, invalider og eldre.¹⁰⁶ Visse tall viser oss at spesielt mange barn var kirkegjengere. Hvordan henger det sammen med tallene ovenfor? En forklaring kan være at den eldre generasjonen holdt godt fast i gamle tradisjoner, som de så overførte til deres barn. I visse regioner kunne man se at mange barn gikk til kirken. Opptil 50 prosent barn i førskolealder og 25 prosent barn i skolealder gikk til kirken. Disse barna aksepterte foreldrenes tro uten å tvile på den. Undersøkelser fra Starorusskii-regionen viser oss at 30-80 prosent av barn i skolealder trodde på Gud. Den mest vanlige grunnen for barnas tro på Gud, var fordi deres foreldre var religiøse. De viste ikke om religion var skadelig eller nyttig. De tok imot troen fra foreldrene ukritisk.¹⁰⁷ Hvor plasserer man disse barna? Var de religiøse eller ikke? Etter min oppfatning vil det ikke være fruktbart å kalle disse barna for religiøse enda, det er for tidlig å avgjøre det nå. Den kjente ateisten Richard Dawkins sier i sin

¹⁰¹ En norsk oversettelse kan være: Fylke, område, sone, region eller provins.

¹⁰² Davies, S. *Popular opinion in Stalin's Russia. Terror, propaganda and dissent*, 1934-1941. s. 74.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Ibid, Parafrasering især s. 74-75.

¹⁰⁶ Ibid. Parafrasering især s. 75.

¹⁰⁷ Ibid.

bok *GUD en vrangforestilling* at man ikke kan snakke om et kristent barn, av den grunn at barn er for små til å vite hvor de står i slike spørsmål, akkurat som de er for små til å vite hvor de står i økonomi og politikk. Man kan si at disse er barn av kristne foreldre, men det finnes ikke noe slikt som et kristent barn.

Etter det som har blitt vist ovenfor er det kanskje ikke sjokkerende å si at den politiske religionen i Leningrad i denne perioden var svak. De anti-religiøse propagandistene (League of the Godless) var ineffektive til å kjempe imot tradisjonell religion. Medlemskap i denne anti-religiøse gruppen ble redusert kraftig i perioden 1932–1938. I 1936 ble denne organisasjonen i Leningrad borte, og ingen var opptatte med anti-religiøs arbeid.¹⁰⁸

Den politiske religionen hadde festivaler, ritualer og lederkult, men disse var ikke like nødvendige, fristende og attraktive som den tradisjonelle religionen, fordi den tradisjonelle religionen hadde sterkere røtter. Den tradisjonelle religionen utførte tjenester som mange vanlige mennesker følte de hadde behov for. Flere barn ble døpt, og flere ble begravet på et religiøst vis. I Kingisepp så var 95 prosent av de døde begravet på en religiøs måte, og 30 prosent av de som giftet seg, gjorde det i kirken.¹⁰⁹

Kirken var begavet til å organisere festivaler. Flere mennesker, også byfolk, fortsatte å møte opp til viktige helligdager, slik som påsken. Jo mer estetisk messen var, jo mer attraktivt var det for menneskene. Man kan spørre seg, hvorfor var det så mange mennesker som var med på messene? Var det av religiøs overbevisning? Neppe. Regimets rapporter viser oss at mange gikk der bare for å se hvor spektakulært det hele var. Halve menigheten var bare nysgjerrige og mange tok ikke messen på alvor. Det rapporteres blant annet at folk snakket høyt under messen, noen skrattet, og det var til og med noen som bannet. De kirkene med størst menighet hadde også geistlige som var høyt utdannet, luksuriøse gjenstander, dekorasjonen var teatralisk og koret var bra. Dette tiltrakk folket. League of the Godless hadde ikke noe å komme med, siden de kun viste gamle filmer og hadde kjedelig litteratur.¹¹⁰ Da er det jo kanskje ikke rart at så mange mennesker gikk til kirken der de kunne kose seg, fremfor å kjede seg med de gudløse. Mange av kirkegjengere hadde nok ikke religiøse overbevisninger, men alternativet var mye kjedeligere, så de gikk til kirken av pragmatiske grunner.

Påsken 1937 viser det klareste fiendskapet mellom kirke og stat, mellom religiøse og sovjetiske festivaler. Grunnen for det var at påsken dette året falt 1.mai, arbeidernes dag.

¹⁰⁸ Ibid. Parafrasering især s. 75.

¹⁰⁹ Ibid. Parafrasering især s. 75-76.

¹¹⁰ Ibid. Parafrasering især s. 76.

Agitatorer i Leningrad prøvde å hindre arbeiderne fra å delta i de kirkelige feiringer med alternativ festival, men deres alternative festival viste seg å ikke være attraktivt. De fleste arbeiderne hørte ikke på disse agitatorene, og valgte heller å gå til kirken for å feire påske. Dette illustrerer kanskje at folk var mer religiøse enn man skulle tro, men igjen er jeg usikker på hvor sterk den religiøse overbevisningen var for disse menneskene. Mange gikk til kirken fordi koret var bra, og det var gratis, mens det kostet å gå til teateret. Fordelen med ting som er gratis er at det tiltrekker store mengder av mennesker, det ser man i mange sammenhenger. En rapport viser oss at 15-20 prosent gikk til den flotte påskemessen kun for å se alt det luksuriøse, og ikke for å be, og i tillegg var noen fulle.¹¹¹ En som er virkelig troende vil ikke bry seg særlig mye om flotte gjenstander, og vedkommende ville aldri vært full i en religiøs bygning. Religiøse helligdager ble feiret mer som en tradisjon fremfor religiøs overbevisning, står det i en rapport. I flere landsbyer ble helligdager feiret voldsomt, der mye vodka ble solgt, slåsskamper var helt vanlig, og det hendte at noen til og med døde. Noen gikk til kirken av alt annet enn religiøs overbevisning, blant annet gikk man der for å slappe av og spise god festmat. At det var en ortodoks kirke som arrangerte alt dette hadde lite å si, det kunne like gjerne ha vært en moske eller en synagoge. Folk ville bare ta en pause fra de hverdagslige oppgavene som de fort ble slitne av, og de ville kun kose seg med slike religiøse feiringer. Hva de feiret var ikke relevant, men hvordan de feiret.

En annen grunn for at religiøse feiringer var så populære var underholdningen. Særlig unge mennesker likte de religiøse feiringene fordi dette ga dem muligheten til å organisere utendørsfester. I landsbyen ble kirken eksplisitt assosiert med underholdning. En beboer sa at han gikk til kirken som om han gikk til en klubb, altså for underholdningens skyld.¹¹² Denne beboeren nevnte også de økonomiske forholdene: å gå til en klubb for å se en film vil koste deg penger, mens å gå til kirken er gratis. Igjen ser vi at kirken lokket til seg folk fordi det var gratis, og på mange måter hadde jo kirken monopol på underholdning, når alternativene kostet penger. Da er det jo ikke rart at folk valgte å gå til kirken.

En interessant ting man bør undersøke er hvor religiøse prestene var. En ting er at vanlige folk gikk til kirken av andre grunner enn religiøse, men hva med prestene selv? Hvordan var de? Det interessante her er at man finner varierte svar til dette: noen var religiøse, mens andre var

¹¹¹ Ibid. Parafrasering især s. 76.

¹¹² Ibid. Parafrasering især s. 77.

alt annet enn religiøse. Det er de sistnevnte jeg kommer til å fokusere på. Visse geistlige prøvde å linke sosialismen med kristendommen og en baptist sa dette om Stalin: " We respect him, because he was put in place by the Lord God."¹¹³

En prest i Luga gikk så langt at han erklærte seg som en ikke-troende og dette sa han i sitt forsvar: " a profession is one thing, and convictions another."¹¹⁴ For denne presten var det å være prest kun en jobb, og ikke noe mer. Man skulle tro at alle som ønsker å utdanne seg til å bli prest, hadde i det minste troen i behold, men ikke i dette tilfellet. På en annen side så var jo mange prester i Sovjetunionen på denne tiden dårlig utdannet, men allikevel så burde de mest grunnleggende ting være i boks.

Til disse prestenes forsvar så må det sies at visse prester hadde andre oppgaver som ikke var av religiøs art. Noen prester engasjerte seg politisk og agiterte, dette var mest vanlig i områder hvor partiet hadde lite kontroll over. Prester involverte seg også med praktiske problemer. Et eksempel på dette var når det ble brødmangel i Dedovicheski. Presten samlet menneskene på en søndag og organiserte en uoffisiell form for rasjonering der det ble brukt billetter. Folk lurte på hvorfor sovjetiske arbeidere ikke var kapable til å løse problemet, mens en ortodoks prest fikset det.¹¹⁵ Dette kan være en mulig forklaring på hvorfor prester ikke var så religiøse som de burde ha vært, fordi de ble distraheret fra det religiøse ved å gjøre slike jordiske oppgaver, men det er en for dårlig unnskyldning vil jeg hevde.

Kirkene ble kontinuerlig stengt fra 1938. Det var kun fem aktive kirker i Leningrad dette året. Leningrad hadde året før hele 33 aktive kirker. Flere troende fortsatte å kjempe for sine rettigheter og sendte mange brev til staten der de krevde at flere kirker bør åpnes. De troende var også imot at prester og troende ble arrestert. Det ble hevdet fra statens side at de arresterte var kontrarevolusjonære, noe de i virkeligheten ikke var. De troende som sendte brev til staten prøvde å vise at de arresterte ikke var fiender av staten, men at de var lojale sovjetiske borgere. De få kirkene som var åpne, var alltid fulle av folk. Regimet måtte til slutt innrømme at mange hadde en sterk tro. De gikk med på at også troende kunne være tilhengere av regimet. Flere fra regimet innrømmet at det var mange lojale sovjetiske borgere som fremdeles holdt på sin religiøse tro og overtro.¹¹⁶ Staten og det kommunistiske partiet hadde styrket sitt grep av det religiøse liv, men dette grepet var ikke like absolutt som partilederne

¹¹³ Ibid. s. 79.

¹¹⁴ Ibid. s. 80.

¹¹⁵ Ibid. Parafrasering især s. 80.

¹¹⁶ Ibid. Parafrasering især s. 81-82.

hadde ønsket.¹¹⁷ Disse innrømmelsene viser jo at regimet ikke hadde så mye kontroll over den religiøse sfæren. Etter å ha analysert hvordan allmuens forhold til religion er, så er jeg redd vi har gitt et ensidig bilde av folket ved å vise dem som snyltere av kirken. Derfor skal jeg nå redegjøre for de virkelige troende, de som var religiøst overbevist, og hvorfor de ble det.

De troende

Visse ateister konverterte til en religion, men hvorfor? Hva slags folk var dette? Vi kommer til å oppdage at det ligger en fellesnevner for konverteringen, og den er slik Ivan Pavlov en gang sa: "Religion appears where man suffers hardship."¹¹⁸ De eksemplene jeg skal vise vil stemme overens med sitatet ovenfor. Er det riktig å kalle slike personer for ordentlige troende? Det er et vanskelig spørsmål, men de er mer religiøse enn de andre som jeg har beskrevet, altså de som gikk til kirken for festmat, drikke og underholdning.

Ifølge en sovjetisk undersøkelse var det en sovjetisk soldat som bestemte seg for å registrere seg i et ortodokst seminar etter at han ble ferdig med sin militærtjeneste. Denne mannen hadde i utgangspunktet ingen religiøs overbevisning. Han kom fra en ødelagt familie og ble fosterbarn i tidlig alder. Hans første jobb var som gruvearbeider, og der kom han i kontakt med alkoholikere, tyver og det var ofte slåsskamp i det miljøet. Denne mannen var fortsatt ikke sikker på sin tro, men han kunne ikke unngå å tenke på Gud. Denne mannen bestemte seg til slutt å gå til kirken for å hengi seg til et spirituelt liv, og studere filosofiske problemer. Med andre ord, denne mannen håpet å finne frihet i kirken.¹¹⁹ Dette eksempelet viser tydelig at dette var en mann som slet, og som fant trøst i religionen.

Et annet eksempel er en ung jente som fikk en jobb i en fabrikk. Hun hadde ingen erfaring, derfor jobbet hun dårlig. Folk var hånlig mot henne. Kollegaene kalte henne stygge ord. Men så dukket det opp en kvinnelig kollega som var baptist. Hun lærte denne jenta hvordan man skal jobbe, og hun hjalp henne på alle mulige måter. Til slutt inviterte denne kvinnelige baptisten denne jenta til å være med på en messe. Jenta gikk der og hun likte seg der. Hun likte syngingen, messen og alt sammen. Etter hvert utviklet det seg et behov for jenta til å

¹¹⁷ Moss, W. G. *A history of Russia. Volume II: Since 1855*. Second edition. s. 366.

¹¹⁸ Pospelovsky, D. V. *Soviet studies on the church and the believer's response to atheism*. Volume 3 of a history of soviet atheism in theory and practice, and the believer. 1988. s. 182.

¹¹⁹ Ibid. Parafrasering især s. 180.

tilbe noen.¹²⁰ Her igjen ser vi en jente som har det tøft, men så kommer "redningen" fra religiøst hold. Religion har den fordel at den klarer lett å redde (eller manipulere) sårede personer. De sovjetiske sosiologiske undersøkelsene bekrefter det jeg har sagt ovenfor, at personlig elendighet og behov for støtte er en av de viktigste faktorene til å hengi seg til Gud. Ifølge en rapport fra en baptistsekt så var det 19 prosent som meldte seg i sekten av disse grunnene. Her ser man at religion virker tiltrekkende for folk som sliter spirituelt, og for folk som er lettpåvirkelige. Sovjetiske studier liker å forbinde dette med det kjente sitatet: "Religion er opium for folket", og de mener at folk som hengir seg til religion kan sammenlignes med narkomaner, og troen på Gud er en eksistensiell nødvendighet.¹²¹

På den ene siden kan man se at sovjetisk propaganda skylder på at religionen er så motstandsdyktig på: "bad family influences" som deretter forårsaker splittelser i familien. Og på den annen side så er disse splittelsene i familien en årsak til konvertering til en religion. Dette mente også den ledende sovjetiske sosiologen Igor Bestuzhev-Lada som videreførte denne tanken om at problemer i en familie resulterer til høye skilsmissetall var en av de viktigste årsakene til at unge mennesker vendte seg til religion.¹²² Det kan være noe i disse påstandene, fordi barn av splittet familie har som regel en tøff oppvekst, og religion kan virke som et lys som hjelper svake mennesker og redder dem fra armod. Som tidligere nevnt var kirkens tjenester gratis, mens alt annet kostet noe, så er det ikke rart at kirken appellerte til mange. Religiøse propagandister kunne utnytte slike situasjoner og manipulere flokken.

Et eksempel på religionens sterke grep på unge mennesker er en ung kvinnelig arbeider som nektet å melde seg inn i Komsomol fordi hennes tro på Gud passet ikke med Komsomols holdninger. Hun kritiserte Komsomol kraftig ved å påpeke at flere ektemenn slo sine koner, fylliker ligger på gulvet i fabrikker, og folk stjal fra hverandre og kommunismen påstod at en dag vil menneskene bli modell for moral. Her var hun uenig og sa at i det kristne samfunnet så var det mange mennesker som kunne bli modell for moral, siden det allerede var folk som hjalp hverandre.¹²³ Dette er trolig en overdrivelse fra hennes side. Hun idealiserer klart de kristne og svartmaler kommunister. Dette bør man ta med en klype salt. Ifølge hennes enkle virkelighetsoppfatning så er kommunister onde og kristne gode, og en slik kategorisering av

¹²⁰ Ibid. Parafrasering især s. 180.

¹²¹ Ibid. Parafrasering især s. 182.

¹²² Ibid. Parafrasering især s. 182.

¹²³ Ibid. Parafrasering især s. 182.

godt/ondt og hvitt/sort er ikke adekvat for å forstå hele bildet. Unødvendig å si kanskje, men det finnes alltid nyanser, og man finner både gode og onde kristne, og det samme kan sies om kommunister.

Jeg har vært inne på hvor vanskelig det er å fastslå antall troende tidligere i dette kapitlet. Det er visse faktorer man ikke kan glemme og Pospelovsky nevner de viktigste her:

To give a reliable estimate of the proportion of believers in the Soviet Union, all Soviet statistical returns on the subject must be carefully screened and compared. But it should always be remembered that these are motivated by two mutually incompatible aims: (i) to demonstrate the continuing vitality of the `hostile religious ideology` in order to assure an even flow of state funds to the professional atheistic establishment and its overinflated staff; and (ii) to prove the atheistic establishment's worth by giving figures showing constant decline of religious belief and triumph of atheism, however inaccurate or doctored such figures may be.¹²⁴

Med dette i bakhodet så er det kanskje ikke overraskende at flere tall ikke stemmer. Vi får oppleve flere sovjetiske historiske statistikker som skjuler sannheten. Noen ganger finner man tall for antall troende som burde ha vært høyere, men i statistikkene står det at det er et naturlig fall for antall troende. Statistikkene ville vise at antireligiøs propaganda hadde lyktes, man hadde tross alt brukt store summer over lang tid (rundt 70 år), og hvis tallet på antall troende var stort, så ville det jo vise at den antireligiøse-kampanjen var mislykket, noe den de facto var. Antall religiøse hadde faktisk steget fra 1917, og sovjetiske kilder har sjeldent innrømmet at det fantes perioder med religiøs renessanse, slik som 1920-tallet og under andre verdenskrig.¹²⁵ Man finner ofte usikre tall i statistikker. I en tabell var det disse kategoriene man prøvde å skille mellom når det gjaldt folks tro:

1. Religiøse fanatikere
2. Overbeviste troende
3. Usikre troende
4. Apatiske antireligiøse
5. Overbeviste ateister

¹²⁴ Ibid. s. 184.

¹²⁵ Ibid. Parafrasering især s. 184.

Den mest interessante merkelappen her er den som kalles "usikre troende". Her vil man oppleve mye forvirring, fordi det viser seg at tallene stemmer lite overens med statistikken. De fleste (om ikke alle) som betegnet seg selv som usikre troende, viste seg å være vanlige kirkegjengere.¹²⁶ Disse personene var redde for å innrømme at de gikk til kirken så de garderte seg med å betegne seg selv som usikre troende. I realiteten skal disse personene egentlig tilhøre enten kategori 1 eller 2, og ingen kan spekulere i at de kan tilhøre i kategori 4 eller 5. Slik det står nå, så kan man jo spekulere i at noen i kategori 3 kan havne i 4 eller 5, men som vi nå har vist, så vil de neppe passe inn der. Hvis jeg skal gjøre en kvalifisert gjetning, så vil jeg tippe at de fleste fra kategori 3 ville nok ha passet best i kategori 2. Her gjelder det å være forsiktig med å konkludere for tidlig fordi man må studere statistikkene flere ganger og være kritisk til dem. Tallene kan til tider variere så her bør man være varsom. Å plassere folks tro i slike merkelapper er utvilsomt problematisk i seg selv. Tro er en personlig sak og for noen et følsomt tema.¹²⁷

Det slike statistikker ovenfor skjuler er at på 1930-tallet så var den eldre generasjonen svært religiøse, særlig den gamle bondebefolkningen, der rundt 100 % var kirkegjengere.¹²⁸ Det må heller ikke glemmes at ifølge folketellingen fra 1937 så var rundt 3/5 av "adult" befolkningen religiøse.¹²⁹ Men hva menes egentlig med "adult"? Hvordan ser aldergrensen ut? Blir alle personer over 35 år merket som gamle? Det virker litt sånn når man ser hvordan Davies skildrer de forskjellige personene.¹³⁰

Problemene er mange og jeg skal nevne et eksempel om hvor komplisert spørsmålet om tro kan være. Martyr-forfatteren Varlam Shalamov er et godt eksempel på hvor komplisert det med tro kan være. Han overlevde nesten to tiår i dødsleier i Kolmya. Faren hans var moderat prest. Men Varlam Shalamov vokste opp som ateist. Selv hans grusomme minner fra dødsleiren vendte ham ikke nærmere mot Gud. Men i hans testamente så ville han bli brent ved kirken og det ble han. Var han ortodoks kristen? Hvordan skal han bli beskrevet i objektive undersøkelser og statistikker? Var han konvertitt? På dette siste spørsmålet svarer Pospelovsky: "Humanly speaking, not."¹³¹ Hvordan blir denne personen betegnet i

¹²⁶ Ibid. Parafrasering især s. 186-188.

¹²⁷ Denne mastergradskribenten husker selv en episode der jeg spurte en russer om hans religiøse tilhørighet og jeg ble overrasket over hans reaksjon. Han ble relativt sint og rød i ansiktet når jeg stilte ham spørsmålet, det viste seg til slutt at han var katolikk.

¹²⁸ Ibid. Parafrasering især s. 188.

¹²⁹ Moss, W, G. Op. Cit. Parafrasering især s. 372. Det er litt usikkert på hvor mange det er snakk om. Davies, S mener at det er snakk om over halve befolkningen, Moss sier rundt 3/5.

¹³⁰ Se på kapittelet Kirke og stat i Sovjetunionen under Stalin og Davies s. 75.

¹³¹ Pospelovsky. Op. Cit. s. 233.

statistikker? Han levde som ateist, men døde ved en kirke?¹³² Hvis vi bruker det tidligere nevnte kategoriseringsverktøyet som rangerer folks tro, så var Shalamov, mens han var i live, nummer 5. Når han dør, så transformerer han seg til nummer 3? Det betyr altså at selv personer som er kategorisert som 4 eller 5 kan i teorien bli en 3er. Da har vi plutselig et stort antall troende som er blitt registrert som ikke-troende. En annen mulig forklaring kan være at når han ble eldre, så ble han mer religiøs og sentimental og turte ikke lenger å være ateist. Det er ingen vits i å spekulere rundt dette, siden man kan egentlig aldri helt eksakt vite hvordan folks tro er. Etter min oppfatning så vil tro variere over tid. En som er religiøs fundamentalist er ikke det hele livet, man blir det. Det går i bølger. Det enkle kategoriseringsverktøyet ovenfor er ikke absolutt, og folk skifter mening og holdning til tro stadig vekk. Et meget godt eksempel på dette er en kvinne som har vært ateist i sine tidligere dager, men som ble troende etter hvert, og hennes historie er til dels sjokkerende. Historien starter på 1930-tallet og streker seg til 1970-tallet. 1500 innbyggere i industristedet Naro-fominsk (ikke langt unna Moskva) kjempet for å åpne en kirke der. Ved hjelp av intellektuelle dissidenter klarte de å komme seg frem til retten. En rådgiver for denne saken studerte arkivene som hadde noe med The Godless å gjøre og deres arbeid med å stenge den siste kirken i byen i midten av 1930-tallet. Han fant en liste over alle aktivister som var aggressive i sin kamp mot kirken. Alle kirkene i byen ble stengt og ruinert, ikonene og all kirkelig utstyr ble tatt ut og brent. En Komsomol aktivist danset rundt flammene og denne aktivisten skrek blasfemiske ord. Rådgiveren fant både navn og bilde på denne aktivisten og da ble han nok overrasket vil jeg tro. Det viste seg nemlig at en av de 1500 innbyggerne som kjempet for å åpne en kirke, var også med på det bildet og navnet stemte. Nå var denne aktivisten en gammel kvinne, en av initiatorene for å åpne en kirke i byen. Hun viet sitt liv totalt til kirken. Når hun fikk se den gamle artikkelen og bildet begynte hun å gråte og innrømmet at det var henne og hun mente at Gud hadde straffet henne.¹³³ Det finnes flere lignende historier der ateister blir troende. Man finner eksempler på krypto-kristne blant skolelærere. En skolelærer måtte per definisjon være ateist, men man finner flere eksempler på at disse lærerne var religiøse, blant annet fordi de hadde bibelen hjemme. Å ha bibelen hjemme beviser ikke at man er kristen, men det finnes eksempler på skolelærere som misjonerer ved å gi bibelen som gave til ateister eller jøder.

¹³² Dette kan minne litt om en morsom vits: En jøde ligger i sengen og holder på å dø. Rabbineren spør om den sengeliggende mannen har et siste ønske før han dør. Den sengeliggende mannen svarer: "Ja, jeg vil gjerne konvertere til kristendommen." Rabbineren er overrasket og spør: "Hvorfor det?" Den sengeliggende mannen svarer: "Da dør det en kristen mer."

¹³³ Pospelovsky. Op. Cit. Parafrasering især s. 236-237.

Stalin og regimet kunne altså ikke eliminere religion totalt. Stalin kunne ikke engang eliminere religion blant sine nærmeste. Stalins datter var selv et praktiserende medlem av den ortodokse kirke.¹³⁴ Det viste seg at lærere gav antireligiøse forelesninger, meldte seg inn i League of Militant Godless, men så ble det oppdaget at de var praktiserende religiøse.¹³⁵ Når slike personer var troende i det skjulte, så viser det bare at den antireligiøse-kampanjen var mislykket. Ikke bare var den mislykket, men den var også korrump. Særlig en hendelse viser hvor korrump den antireligiøse-propagandaen var, og denne hendelsen er også et tegn på hvor lite interessert folk var i den antireligiøse-kampanjen. Det var en antireligiøs forelesning, holdt av Gadiuchka, et medlem av *Znanie*.¹³⁶ Han holdt denne forelesningen foran 300 kollektivbønder. Foreleseren åpnet sin dokumentmappe og begynte å lese, uten å ta blikket opp fra papirene. Det gikk en halvtime. Foreleseren fortsatte å lese teksten sin på monotont vis. Han hadde fortsatt blikket sitt i teksten og løftet ikke blikket bort fra teksten. Tilskuerne begynte å bevege på seg, noen hostet og visket. Forelesningen fortsatte. Ingen livlige ord ble sagt, ingen kreativ tanke ble produsert, kun klisjer og kjedelige ord. Flere av tilskuerne begynte å forlate rommet stille. Det gikk en time. De få som var igjen falt i søvn. Etter en enda halvtime var det bare en håndfull som var igjen i rommet. Nå ble Gadiuchka ferdig med sin forelesning og han oppdaget at rommet nesten var tomt. Han pakket sammen sine saker og sa til mannen som var leder for opplegget at han ikke hadde lært sine menn til å sette pris på en meget kvalifisert forelesning. Lederen for opplegget var enig og skrev under på at forelesningen var meget kvalifisert og at de 300 tilskuerne hørte på forelesningen med stor entusiasme. Man skulle tro at korrupsjonen var total nå, men den slutter ikke her. Det denne hendelsen ikke viser er at denne foreleseren fra *Znanie* fikk en fet sum for denne mislykkede forelesningen. Alle fra *Znanie* ble belønnet rikelig.¹³⁷ Det interessante ved denne hendelsen er hvor mye ressurser regimet brukte på noe som ikke fungerte. Jeg var inne på at den antireligiøse-kampanjen brukte store summer i rundt 70 år og at kampanjen var mislykket, dette stemmer til en viss grad, men en ting må nevnes. Selv om den var helt mislykket, så klarte de fremdeles å stenge og ruinere flere kirker og man publiserte flere aggressive artikler om religion. Flere religiøse personer ble arrestert og drept, men dette er ikke et tegn på suksess. Når man undertrykker visse grupper og fortsatt ikke klarer å eliminere religionen totalt, så har man ikke lykket.

¹³⁴ Ibid. Parafrasering især s. 237.

¹³⁵ Ibid. Parafrasering især s. 74.

¹³⁶ Society for the Dissemination of Political and Scientific Knowledge.

¹³⁷ Ibid. Parafrasering især s. 75.

Regimet var også kjent for å fabrikke grove beskyldninger mot kirken. Kirkene ble anklaget for å være kontrarevolusjonære, fascister og borgerlige. Da hadde regimet rett til å forsvare sin sosialistiske stat ved hjelp av marxistisk klassekamp.¹³⁸ Regimet gjorde dette for å svekke kirken og legitimerte sitt styre. Det var lettere for regimet å få folket på sin side når de angrep kirker som var "kontrarevolusjonære" og fascistiske enn kirker som ikke var det. Disse anklagene ble brukt for å rasjonalisere den fysiske likvideringen av den ortodokse kirke. Dette må likevel ikke overdrives. Selv om de fleste kirker ikke var kontrarevolusjonære, betyr dette ikke at ingen var det. Det fantes visse religiøse grupper, særlig sekter som samarbeidet med den tyske okkupasjonen, og da er det jo riktig å kalle dem kontrarevolusjonære og fascister.

For å konkludere kort så fantes det flere religiøse personer enn det regimet ønsket, og religion var noe regimet aldri helt klarte å eliminere totalt. Skjevheter i statistikker hadde klart ideologiske og politiske motiver fra regimets side. Den antireligiøse-kampanjen var mislykket og korrump og man prøvde å skjule dette med alle midler. Å kategorisere folks tro med ett fempunkts skjema viste seg å være problematisk, siden det er vanskelig å samle inn data som er av subjektiv art. Jeg viste også at folks tro forandrer seg over tid, og variasjoner blir en faktor man må ta hensyn til. Men likevel så kan slike statistikker gi oss en pekepinn og til en viss grad gi oss et dekkende bilde av fenomenet. Dette verktøyet hjelper oss til å forstå mer om problemet, men det gir oss ikke et absolutt svar på hvordan folks tro var.

¹³⁸ Ibid. Parafrasering især s. 62.

Kapittel 4: Det milde forholdet mellom kirke og politisk religion (1940-tallet)

"Christianity is the most ridiculous, the most absurd and bloody religion that has ever infected the world." Voltaire

Her skal jeg diskutere det mindre blodige forholdet mellom kirke og stat. 1940-tallet er en epoke som skiller seg klart ut fra 1930-tallet med tanke på Stalins syn på religion. Fra å være en hard motstander av religion går Stalin over til å være en alliert med kirken. Min tese er at Stalin gjorde dette av klart pragmatiske grunner og når det kommer til interesser og makt, så er begge parter villige til å glemme fortiden. Når de største fiendene blir alliert så viser dette bare at det dreier seg om storpolitikk der begge parter mangler moralske skrupler. Denne usannsynlige sameksistensen var en kort affære preget av kompromisser, men deres mørke fortid var for kraftig og hjemsøkte de involverte etter hvert.

Stalins opportunistiske politikk

Regimets holdning til religion gikk i bølger. 1920-og 1930-tallet er en av de mest aggressive periodene for de religiøse, mens 1940-tallet er en tid preget med større mildhet for de religiøse. Men de religiøse kom ikke billig unna i denne perioden. De fikk riktignok flere fordeler, men til en høy pris. Den ortodokse kirken måtte betale en høy pris for toleransen mellom seg og staten. Kirken måtte støtte ukritisk sovjetisk utenrikspolitikk.¹³⁹ Til gjengjeld fikk kirken flere fordeler slik som flere skoler, og antallet religiøse bygninger økte.¹⁴⁰

Andreverdenskrig forandret hele bildet til fordel for kirken. Stalin led store nederlag i den tidlige delen av krigen og han innså at hjelp fra Sergei (patriarken) og andre troende var avgjørende for å slå tyskerne. De ateistiske slagordene appellerte ikke til massene, så her måtte det forandres på noe. Nå ble det spilt på patriotiske følelser om å kjempe for fedrelandet og ved å alliere seg med kirken fikk Stalin det han hadde ønsket; en større mengde mennesker med heroisk mot for å forsvare sitt land. Sergei sørget for pengene slik at det ble mulig å produsere flere tanks i 1942. Stalin aksepterte hans hjelp og i 1943 sørget Stalin for at han skulle bli valgt som patriark. Stalin lovte også at antall geistlige skulle økes, og at antallet

¹³⁹ McCauley, M. *The Soviet Union 1917-1991*. Second edition. Parafrasering især s. 197.

¹⁴⁰ Ibid. Parafrasering især s. 197.

kirker skulle økes.¹⁴¹ I 1947 ble The League of the Militant Godless oppløst. Den vennlige innstillingen til kirken varte ikke lenge, fordi fra 1948-1950 bestemte regimet seg for å stenge flere religiøse bygninger, danne nye restriksjoner mot de religiøse og de økte også den antireligiøse-propagandaen.¹⁴² Det var et anspent forhold mellom staten og kirken: "in exchange for some support, the state allowed it to officially exist and provide liturgical services, but little else, to Orthodox believers."¹⁴³

Stalin hadde et ambivalent forhold til kirken. På den ene siden kunne han gi noe støtte til kirken, men på den annen side så kunne ikke denne støtten være altfor generøs: "Stalin was prepared to tolerate a controlled Church, but not active priests, promoting her expansion."¹⁴⁴ Her gjaldt det å være strategisk klok, for hadde Stalin vært for gavmild kunne uønskede konsekvenser være resultatet. Kunsten var å finne en middelvei der man gav noe støtte, men ikke for mye/lite. Gav man for lite, så ble kirken ikke fornøyd nok, gav man dem for mye, så kunne de bli for mektige. Særlig i den tidlige fasen av krigen var Stalin desperat etter hjelp. Jeg skrev tidligere at The League of the Militant Godless ble oppløst i 1947, men prosessen startet allerede fra 1941. Stalin var klar over at troende hjemme i Sovjet ikke var særlig glade i LMG, så oppløsningen av denne organisasjonen var for å glede de troende hjemme, og selvsagt få dem til å forsvare hjemlandet sitt mot tyskerne.¹⁴⁵ Hadde det ikke vært for krigen, ville kirken neppe ha fått de fordelene de fikk under 1940-tallet. Ved første øyekast så virker det litt paradoksalt at andre verdenskrig, det mest tragiske historieøyeblikket for Sovjetunionen, var redningen for den russiske ortodokse kirke.¹⁴⁶ Jeg skal i det følgende ta for meg forholdet mellom kirke og stat på 1940-tallet.

¹⁴¹ Moss. Op. Cit. Parafrasering især s. 373.

¹⁴² Ibid. Parafrasering især s. 373.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Pospelovsky, D, V. *Soviet antireligious campaigns and persecutions*. Volume 2 of a history of soviet atheism in theory and practice, and the believer. s. 93.

¹⁴⁵ Pospelovsky, D, V. *A history of Marxist-Leninist atheism and soviet antireligious policies*. Volume 1 of a history of soviet atheism in theory and practice, and the believer. Parafrasering især s. 67.

¹⁴⁶ Chumachenko, T, A. *Church and state in Soviet Russia. Russian orthodoxy from world war II to the Khrushchev years*. Edited and translated by E.E. Roslof. Parafrasering især s. 3. Hennes arbeid bygger mest på GARF (state archive of the Russian Federation) og noe mindre på RGASPI (Russian state archive for social and political history). Det er fra disse to jeg også kommer til å bruke mest fremover.

Kirke og stat på 1940-tallet

Jeg har valgt å kalle denne perioden for en mild periode. Det stemmer til en viss grad, for når man sammenligner 1940-tallet med 1920-og 1930-tallet så var det en mild periode, men selv 1940-tallet var ikke en periode med kun positive ting. Regimet ga kirken noe støtte, men de hadde alltid baktanker, og de måtte alltid få noe tilbake i gjengjeld.

En tradisjon med å gi gaver til de religiøse lederne i patriarkatet begynte med Stalins nye politikk angående de religiøses stilling. Flere kirkeledere fikk forskjellige goder fra regimet nå. De fikk blant annet leiligheter, biler, "gaver", store sommerhytter og de fikk muligheten til å ta ferie og de fikk også medisinsk pleie på de beste helsetilbudene i landet. Vi vet ikke hvordan patriark Sergei reagerte på slike goder, siden han var kjent for å leve et hardt liv under ydmyke forhold. På sin 77.bursdag fikk han følgende gaver: et armbåndsur i gull, flere fløyelsprodukter, ti flasker konjakk, ti flasker sjampagne, ti kilo frukt, kaviar og sjokolade. Det er godt mulig at en slik mann ikke finner noen verdi i slike ting, men det gjaldt absolutt ikke andre religiøse ledere som tok imot gavene med stor glede. Flere religiøse ledere tok imot slike gaver med stor takknemlighet og glede, fordi de så dette som et tegn på hvor godt verdsatt de var fra regimet for det gode arbeid de hadde gjort.¹⁴⁷ De religiøse lederne tok feil i denne sammenheng, siden regimets plutselige mildhet hadde en skjult agenda som lurte i bakgrunnen av den positive fasaden.

Om ikke disse gavene var store nok, så fikk til og med noen religiøse ledere slik som patriark Aleksej medalje for forsvaret av Leningrad. Andre ledere fikk andre medaljer i andre byer for deres patriotiske innsats under andreverdenskrig.¹⁴⁸

Som jeg har vært inne på, så måtte kirken til gjengjeld gi noe tilbake til regimet. De måtte takke det sovjetiske regimet: "for the freedom given to all religious associations" og de måtte også spre en åpenbar løgn som overdrev kirkens gode stilling i landet. Alt som ble publisert av Moskva-patriarkatet på 1940-tallet beviser dette. En majoritet av tekstene som ble publisert her var rettet mot den utenlandske offentlige mening og hvordan utlandet oppfattet det religiøse liv i Sovjet. Alt som ble publisert i slike sammenhenger ble diktert av regimet. Utenlandske lesere fikk dermed et feil bilde av det religiøse liv i Sovjet og trodde at alt var "fantastisk", mens det i virkeligheten var flere faktorer som ikke ble nevnt i tekstene.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Ibid. Parafrasering især s. 50-51.

¹⁴⁸ Ibid. Parafrasering især s. 51.

¹⁴⁹ Ibid. Parafrasering især s. 52.

En interessant ting å undersøke er hvor mange søknader troende hadde sendt for å be om å åpne kirker og hvor mange kirker som faktisk ble åpnet. Som vi snart skal få se, så var det mange søknader som ble sendt, og få kirker som ble åpnet, og prosessen med å åpne kirker skjedde i et lavt tempo. Tabell 1 illustrerer dette godt.

År	Antall søknader sendt fra troende om å åpne kirker	Antall kirker som ble åpnet
1944	6402	207
1945	6025	509
1946	5105	369
1947	3087	185
1948	3174	-

Tabell 1

Som man tydelig kan se i Tabell 1, så var ikke dette det ideelle resultatet for de troende. De skulle nok gjerne ha sett flere kirker som ble åpnet. Hvorfor ble så få kirker åpnet? Hva var grunnene til at søknadene ikke kom frem? Her finner man faktisk pussige svar fra flere hold. Nestlederen i byen Saratov uttrykte det svært lakonisk: "Det sovjetiske folk trenger ikke kirker." Kamerat Pugovkin, en byråkrat fra Pokrov-distrikt i Kirgiz-region, sa: "Religion er midlertidig tillatt i USSR bare for å lure Amerika og England." En eldre byråkrat i Borovichi sa dette til de troende: "Vi vil ikke la dere åpne kirker, fordi kirker blir åpnet kun i store byer som trenger penger og som er nære til utenlandske ambassader. Vi har penger og vi har ingen ambassader i vår region, derfor vil vi ikke åpne kirker." Flere religiøse aktivister ble truet med alvorlige sanksjoner. Noen ble truet med å miste jobben hvis aktivistene fortsatte med sitt arbeid med å åpne kirker. De vanligste grunnene for ikke å åpne kirker var av denne typen: "Det er allerede en kirke i naboregionen", "Denne gruppen av troende representerer ikke interessene av majoriteten i denne regions befolkning", eller en enda enklere grunn var rett og slett at myndighetene sa noe så kort som dette: "Det er for dumt."

Men den aller mest brukte grunnen for ikke å åpne kirker var at man fryktet at kirken skulle brukes som et varehus, garasje eller til andre økonomiske behov.¹⁵⁰ Man kan fortsatt se en

¹⁵⁰ Ibid. Parafrasering især s. 58-61.

misnøye fra myndighetenes side når det gjaldt åpningen av kirker, men på den annen side så ble jo noen kirker åpnet, dette er en klar forbedring fra 1930-tallet da kirker ble stengt og prester arrestert.

Tabell 1 illustrerer misnøyen de troende hadde når det gjaldt prosessen med å åpne kirker og de ble trolig irritert når de fikk dårlige og usaklige begrunnelser på hvorfor kirker ikke kunne åpnes, så hva gjorde de troende for å bedre sin sak? Å gå legalt til verks virket tydeligvis ikke, så de måtte dermed handle illegalt, og det gjorde de. Ikke overraskende nok fungerte det å handle illegalt mer effektivt. Det hadde oppstått en mistillit hos de troende når det gjaldt deres tro på regimet angående kirker. De troende mente at kirker kun ble åpnet på papiret, mens de facto skjedde det ingenting. De tenkte at alt var svindel og lurei, og de kunne ikke stole på regimet lenger. Derfor måtte de gå illegalt til verks.¹⁵¹ De troende mistet håpet og dette var deres eneste sjanse, så de måtte finne andre veier for å nå sitt mål. De bestemte seg for å bestikke offisielle personer med gaver og penger. Resultatet ble at antallet illegale kirker som ble åpnet, økte i store deler av landet; "between 200 and 300 illegal chapels operated in each of the central regions of Russia (Gorky, Ivanovo, Kalinin, and so forth) by 1948 according to the Council's data. These numbers were two or three times higher than those for registered churches and chapels."¹⁵²

Regimet var også i et slags dilemma her. De innså at jo flere avslag de gav til de troende angående åpninger av kirker, desto mer konsoliderte de troende sin religiøse overbevisning, og det kunne til og med føre til religiøs fanatisme. Regimet foretrakk kirker som ble offisielt registrert, fremfor illegale kirker, fordi de førstnevnte kunne kontrolleres.

1940-tallet er en periode som oste av ambivalente avgjørelser. På den ene siden konfiskerte regimet flere bygninger fra de religiøse, og på den andre siden åpnet de kirker for de religiøse. Jeg skal i det følgende ta for meg denne underlige og uoversiktlige prosessen.

Ifølge en rapport brukte religiøse organisasjoner 1701 offentlige bygninger i okkupert territorium for religiøs virksomhet. I perioden 1945 til 1947 ble hele 1150 bygninger konfiskert fra det kirkelige samfunn, av disse var 324 tidligere kirker og 826 var sekulære bygninger.¹⁵³

¹⁵¹ Ibid. Parafrasering især s. 64.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Ibid. Parafrasering især s. 66.

Mellom 1944 og 1947 var det bare 58 kirker som ble åpnet i Moskva-regionen. Fem distrikter hadde derimot ingen aktive kirker.

Dette må likevel ikke overdrives, selv om åpninger av kirker foregikk tregt og uoversiktlig, så var andreverdenskrig-perioden (1940-tallet) en gullalder for de religiøse i Sovjet. Antall ortodokse kirker og kapeller økte betraktelig og selv om åpningen av nye kirker var en komplisert affære, så økte også disse i etterkrigstiden.¹⁵⁴

Tabell 2 viser oss tydelig hvor massiv økningen av åpnete kirker var.

Dato	Antall åpnete ortodokse kirker og kapeller rapportert av Council for Russian Orthodox Church Affairs
1. oktober, 1943	9829
1. oktober, 1945	10 358
1. juli, 1946	13 215
1. januar, 1947	13 813
1. januar, 1948	14 187

Tabell 2

På den ene siden var de religiøse misfornøyde fordi de ikke fikk åpnet så mange kirker som de egentlig ønsket, men på den andres siden ble jo kirker åpnet i relativt stort omfang. Etter alt å dømme så mener jeg at de troendes krav til en viss grad virket urimelige. Som tabell 2 viser, så var det jo relativt mange kirker som ble åpnet. Man bør også ha i mente at Sovjet var offisielt et ateistisk regime, og når så mange kirker ble åpnet og fikk operere fritt i en viss periode, bør de religiøse modifisere sine mangfoldige ønsker og behov. Men man kan allikevel forstå misnøyen de troende hadde, når de hadde sendt så mange søknader og fått avslag begrunnet med underlige svar. Det var nok også uvanlig fra regimets side å være gavmilde mot de religiøse, siden regimet fra 1920- og 1930-tallet var kjente for å konfiskere og ødelegge kirken på alle måter, og nå (1940-tallet) skulle de gi dem goder og privilegier. Kontrasten mellom å ødelegge kirker og åpne kirker, arrestere og myrde de geistlige til å gi luksuriøse gaver til de geistlige, taler for seg selv. Det var to motpoler og ingenting i midten.

¹⁵⁴ Ibid. Parafrasering især s. 67.

1940-tallet var en unik periode i sovjetisk historie. Nå som religionen ble mer tillatt, resulterte dette til at flere ville studere religion. Teologiske institusjoner og akademier ble spredt over hele landet. Befolkningen, generelt sett, ble også mer religiøse i denne perioden. Dette hadde noe med den sosiale atmosfæren å gjøre, altså ettertidskrigen. Flere av befolkningen så den ortodokse kirken som en kraft som kunne transformere samfunnet. Befolkningen begynte å bli misfornøyde med de kommunistiske idealer, så kirken tok plassen som den kommunistiske revolusjonen engang hadde.¹⁵⁵ Det er viktig å understreke at dette kun gjaldt 1940-tallet.

En annen viktig ting må nevnes, og det var at de teologiske skolene som ble åpnet var strengt kontrollert av regimet. Man kontrollerte svært mange detaljer, blant annet studentenes bakgrunn, nasjonalitet, tidligere utdanning og hvorfor de ville studere på en teologisk skole. De kontrollerte også de ansatte på fakultetet, og de hadde en mappe på hver ansatt.

Pensumbøker ble kontrollert. Biblioteker holdt man også øye med. Det gikk så langt at man også skulle kontrollere studentenes fritid og hva studenten gjorde i sitt sosiale liv. Det eneste man ikke kontrollerte var finansielle saker som studentstipender og lønn til de ansatte, det kunne den kirkelige myndighet ta seg av.¹⁵⁶

De religiøse var neppe fornøyde med så mye kontroll på de teologiske akademiene, men på den andre siden så var dette fortsatt en stor bragd de hadde gjennomført, siden dette kunne de ikke engang drømme om på 1920-og 1930-tallet. Sånn sett, så var dette en halvseier for de religiøse.

For å oppsummere kort, så kan man si at andreverdenskrigsperioden var en slags renessanse for den russiske ortodokse kirke som en institusjon. En faktor som gjorde dette mulig var at den antireligiøse propagandaen (i alle dens former) sluttet når krigen begynte i Sovjet. LMG var ikke lenger aktive, og fra 1941 til 1947 ble det praktisk talt ikke publisert litteratur med antireligiøst innhold i Sovjet. Dette er omfattende, med tanke på at helt fram til 1940 ble det publisert enormt mye antireligiøs litteratur, kopiert i over 2 millioner eksemplarer årlig. Ord som "antireligiøs kamp, ateist og reaksjonære kirkemenn" som tidligere fantes i flere medier, forsvant nå plutselig fra aviser og offisielle dokumenter.¹⁵⁷

Men på den annen side, så betyr ikke dette at antireligiøst arbeid var totalt borte. Det var det absolutt ikke. Selv under krigen var det mange aktivister (demagoger) som fortsatte sin kamp

¹⁵⁵ Ibid. Parafrasering især s. 74.

¹⁵⁶ Ibid. Parafrasering især s. 75-76.

¹⁵⁷ Ibid. Parafrasering især s. 82.

mot religion og kirken. De hadde sin egen forståelse av situasjonen og brukte metoder som var velkjente og tilgjengelige for dem. De utviste de troende fra kirkene ved bruk av makt og tvang. De satte opp plakater i døråpningen av kirker med antireligiøse budskap av typen: "Religion is the opium of the people."¹⁵⁸ På religiøse helligdager så organiserte de antireligiøse aktivistene dans og de viste filmer i nærheten av kirker. Slike ting bekymret de religiøse seg over.¹⁵⁹

Det må likevel nevnes at kirkens økonomiske og politiske posisjon ble styrket i denne perioden. I landsbyen var religiøse helligdager en viktig del av det sosiale livet under og etter krigen. Under flere ortodokse helligdager, særlig påsken, opplevde man at mange troende samlet seg i kirkene. Ifølge en rapport var det over 148 000 mennesker som var med i påskemessen i Moskvas kirker i 1944. Dette tallet ble kanskje to eller tredoblet i påskemarsjen ved midnatt.¹⁶⁰ Kirkebryllup økte i antall og for å illustrere det, så kan vi ta et eksempel fra en kirke i en by, Kuibyshev: I 1943 var det 139 kirkebryllup, i 1944 var det 403 kirkebryllup, i 1945 var tallet økt til 867 og i de første seks månedene i 1946 økte tallet helt til 1258. Andre religiøse ritualer, slik som dåp, økte også i antall.¹⁶¹

Kirkens økonomiske situasjon ble forbedret. Inntekten for alle kirkene i Moskva økte fra 550 000 rubler i 1946 til 3 150 000 rubler i 1947. Den russiske ortodokse kirke økte sin autoritet og posisjon i den internasjonale arena i disse årene.¹⁶²

Disse godene som de religiøse fikk nyte i denne korte perioden var kun midlertidig. Etter hvert vendte regimet seg tilbake til det de hadde gjort noen tiår tilbake, og denne holdningen som de hadde benyttet seg av og kom til å benytte seg av i det sene 1940-tallet og starten av 1950-tallet var alt annet enn mild.

Tilbake til gamle vaner

Visse ting er vanskelig å bli kvitt og regimets gamle hat mot kirken kom tilbake på slutten av 1940-tallet. I dette kapitlet vil jeg ta for meg regimets nye vending mot de religiøse. Hvorvidt det er riktig å kalle dette en ny vending er usikkert, fordi denne vendingen ligner mistenkelig mye på den holdningen regimet hadde på 1920- og 1930-tallet. Mildheten ble borte, såpass kan

¹⁵⁸ Ibid. Parafrasering især s. 84.

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ Ibid. Parafrasering især s. 85.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Ibid.

man si, om brutaliteten var den samme, er mindre sikkert. Som vi skal snart se, så repeteres visse handlinger i denne perioden fra tidligere tider. Etter å ha drøftet hvordan kirken mottok gavepakker fra regimet, er det på sin plass å drøfte hvordan man tok gavene tilbake.

Etter krigen ble det dannet en sterkere opposisjon som var misfornøyd med at kirken ble mektigere. Kritikken mot regimets nye (milde) politikk overfor kirken begynte å spre seg blant folket, og det ble snakket om å danne en antireligiøs kamp mot de religiøse.¹⁶³ Regimet var nå klare for å begrense kirkens aktivitet ved blant annet å redusere religiøse institusjoner og begrense publikasjoner som de religiøse utga. Man begynte igjen med å konfiskere kirker, og dette provoserte naturlig nok de troende. Flere av de troende gjorde forskjellig type motstand. Noen prøvde å redde de religiøse bygningene, blant annet ved å nekte å evakuere kirkene.

Andre beskyttet kirkene ved å samle inn signaturer. Noen gikk så langt ved å danne menneskelige kjeder rundt kirken, for å forhindre at regimet skulle entre kirken.¹⁶⁴

Slike konfiskasjoner av kirker skapte uro, og i noen tilfeller ble de troende såpass provosert at det førte til anti-sovjetisk angrep. Et eksempel som illustrerer nettopp dette er når en katedral ble stengt i byen Nikolaev. 500 mennesker begynte å skrike og budskapet var eksplisitt:

"Banditter" og "ikke stol på loven."¹⁶⁵ Dette her er sterke ord fra de 500 menneskene, men det er forståelig at de blir sinte på denne måten. Når man har fått visse privilegier og plutselig forsvinner de, så blir det litt vanskelig med det første å tilpasse seg situasjonen.

Kirkeklokker og religiøse ikoner ble knust, dette resulterte i at de troende sendte inn flere klager, uten at det hjalp noe særlig. Fra 1948 ble ortodokse kirker jevnlig redusert.¹⁶⁶ Tabell 3 illustrerer dette godt.

År	Totalt antall kirker	Antall kirker som er fjernet fra registrering	Antall rurale kirker som er fjernet fra registrering
1. januar, 1949	14 445	186	Ingen data
1. januar, 1950	14 323	443	Ingen data
1. januar, 1951	13 913	410	379
1. januar, 1952	13 786	127	111
1. januar, 1953	13 555	264	255

Tabell 3

¹⁶³ Ibid. Parafrasering især s. 87.

¹⁶⁴ Ibid. Parafrasering især s. 107.

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Ibid. Parafrasering især s. 110.

Man ser en kontinuerlig redusering av kirker per år. Dette er regimet skyldig i, men å legge skylden kun på regimet blir heller ikke riktig. Deres aggressive politikk mot religion er kun en faktor, og man må ta med andre faktorer for å vite hvorfor reduseringen av kirker ble en realitet. Med andre faktorer mener jeg blant annet sosioøkonomiske forhold. De rurale kirkene som ble stengt skyldtes økonomiske grunner. Landsbyene på 1940-og tidlig 1950-tallet var i en ugunstig situasjon. Det var harde tider økonomisk sett: Høye skatter, utnyttning av ressurser, gratis arbeid fra bøndene og hungersnød.¹⁶⁷ Under slike økonomiske tilstander kunne ikke en ortodoks kirke overleve. Flere prester innså at det var umulig for dem å fortsette å holde kirkene aktive på grunn av pengemangel og katastrofale tilstander i landsbyen. Det ble umulig å holde kirkebygningene funksjonelle og man kunne ikke engang garantere boforhold i minimal standard for de geistlige.¹⁶⁸

Staten begynte å konsolidere sin kontroll over geistlighets aktiviteter. En ny bølge av undertrykkelse brøt ut mot den ortodokse geistligheten. Denne harde politikken mot de religiøse var dog ikke like brutal som den var på 1930-tallet. Men i 1948-1949 var det fremdeles visse religiøse som ble straffet. De ble beskyldt for å drive med anti-sovjetisk propaganda og agitasjon og for å være kontrarevolusjonære.¹⁶⁹ Med andre ord, intet nytt fra den fronten. Beskyldningene fortsatte å være like absurde som de var fra 1930-tallet. Regimet var bekymret når prester reiste utenlands, så de begynte å ha strengere passkontroll på de religiøse. Men på den andre siden, så var regimet besatte med å villedde Vesten ved å vise hvor godt de behandlet de religiøse i Sovjet.

I slike tider ble selvfølgelig de religiøse skoleinstitusjonene påvirket. 189 fakultet-medlemmer og studenter fra teologiske akademier ble arrestert i 1948-49. De ble anklaget for å drive med anti-sovjetisk agitasjon, en helt vanlig anklage regimet brukte på folk de ikke likte.¹⁷⁰ Om de var skyldige eller ei, spilte ingen rolle.

Tre biskoper ble arrestert mellom 1948 og 1952. Visse uønskede biskoper fikk noen ganger mulighet til å pensjonere seg for å slippe arrestasjon, og det var slik regimet ble kvitt

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ Ibid. Parafrasering især s. 111.

¹⁶⁹ Ibid. Parafrasering især s. 113.

¹⁷⁰ Ibid. Parafrasering især s. 114.

uønskede biskoper. De ga dem et ultimatum, enten skulle de pensjonere seg og trekke seg fra det religiøse liv, ellers ble de arrestert.¹⁷¹

Disse elementene som er behandlet ovenfor forhindret likevel ikke folk fra å gå til kirken ved helligdager. Ifølge en rapport var det fortsatt en høy andel kirkegjengere i perioder der de viktigste helligdager fant sted.¹⁷²

En interessant ting bør nevnes og det er at partiet hadde egentlig ikke gjort en eneste resolusjon om antireligiøs propaganda siden 1930-tallet. Selv partikongressen i oktober 1952 hadde ikke satt opp mål om å kjempe imot religion. Man brukte også et mer nøytralt språkbruk i møter: "Delegates did not use the phrase "religious worldview" in their speeches. They replaced it with neutral terminology such as "remnants of a lack of culture" or "superstitions" or "prejudices."¹⁷³

Men dette forhindret likevel ikke medlemmer fra det statlige byråkrati til å fortsette sin kamp mot religion. Det ble ofte brukt tøffe og illegale tiltak mot de religiøse. Til tider gikk det så langt at det lignet på hooliganisme. Flere prester ble truet på en alvorlig måte. En prest ble truet med harde straffer hvis han skulle holde påskemessen og en annen prest ble hindret i å holde påskemessen ved at presten var: "under armed guard."¹⁷⁴ Den mest effektive måten man kjempet imot kirken på, var å kreve inn høye skatter fra geistligheten. N.A. Negreiski, partiorganisator i landsbyen Molodov i Rovno-regionen, uttrykker det så klart at jeg vil sitere hele sitatet hans:

We must levy such taxes on the church so that it gives up and goes bankrupt. The church does not have any rights in our eyes. The church is the enemy of the state because it preaches capitalism. I am tsar and God and military commander in Molodov. I speak – and my will is obeyed.¹⁷⁵

Når man bruker slike metoder som denne herremannen, så viser det bare hvor lite kompetente de antireligiøse propagandistene var. Lokale aktivister var ikke akkurat genier når det gjaldt slike saker: "Local activists displayed complete incompetence and a lack of basic culture when it came to understanding the nature of church-state relations."¹⁷⁶

Klarheten til denne herremannens sitat kan man ikke si noe på, mens innholdet derimot, er en

¹⁷¹ Ibid. Parafrasering især s. 117.

¹⁷² Ibid. Parafrasering især s. 120.

¹⁷³ Ibid. s. 121-122.

¹⁷⁴ Ibid. s. 122.

¹⁷⁵ Ibid. s. 122.

¹⁷⁶ Ibid.

annen sak. Han kommer med ville påstander som det ikke finnes belegg for. Men dette er egentlig ikke så overraskende, siden det ikke var bare lokale aktivister som visste lite om kirke-stat relasjoner, selv viktige ledere manglet vesentlige kunnskaper om slike saker. Dette betyr at Negreiski var i godt selskap.

Nå er det på tide med en konklusjon. Min tese var at Stalin hadde pragmatiske grunner til å være så mild mot kirken, og andre verdenskrig er et fellende bevis på nettopp det. Regimet var milde mot de religiøse bare fordi de trengte dem i kriseår. En katastrofe som andre verdenskrig var altså redningen for den ortodokse kirke. De religiøse fikk flere privilegier og rettigheter i denne perioden og dette var på mange måter deres gullalder. De ble subsidiert fra regimet med gaver og forskjellige goder. Åpningen av nye kirker ble en realitet, selv om de religiøse skulle ønske at prosessen var noe hurtigere. Den antireligiøse propagandaen var passiv i store deler av 1940-tallet, men det fantes fremdeles antireligiøse aktivister som kjempet imot religion, men dette var ikke like intenst som det var på 1920- og 1930-tallet. 1940-tallet var preget av en ambivalent atmosfære. Den tidlige delen av 1940-tallet var en gullalder for de religiøse, mens slutten av 1940-tallet var ikke like gunstig for de religiøse. Det kan virke rart at et ateistisk regime støtter de religiøse, og at de religiøse tar imot hjelp fra de gudløse, men begge parter var i et gjensidig avhengighetsforhold til hverandre. De prøvde å legge sin antagonistiske fortid bak seg, og det klarte de til en viss grad. De inngikk kompromisser med hverandre i en kort periode, men deres mørke fortid var for sterk til at denne midlertidige alliansen kunne vare lengre. I utgangspunktet så er en slik sameksistens umulig siden kommunismen anså religionen som et onde for menneskeheten, og de religiøse var heller ikke særlig begeistret for ateister. Så denne korte sameksistensen var dømt til å mislykkes fra starten av.

Avslutningsvis vil jeg hevde at de religiøses tilstand ble betraktelig forbedret sammenlignet med tidligere epoker, og selv om de ikke fikk alle ønsker oppfylt, så var dette en klar forbedring for de religiøse. Hatet mot de religiøse ble dempet ned, men på den annen side så forsvant den heller ikke totalt. Den var eksisterende, men ikke like aktiv som den var tidligere. En ting som er interessant å vite er hva Stalin og andre teoretikere mente om slike saker i deres taler/skrifter. I det følgende skal jeg ta for meg deres skrifter og se hva slags holdning de hadde om disse problemene.

Kapittel 5: Stalins og andre teoretikeres skrifter

"You know, they are fooling us, there is no God... All this talk about God is sheer nonsense."
Stalin

Stalins syn på religion er opplagt ut ifra sitatet ovenfor. Man bør neglisjere den korte perioden der de religiøse fikk støtte fra Stalin på 1940-tallet. Stalin var ateist i samme tradisjon som sine forgjengere, men han hadde en ambivalent holdning til jøder. I denne sammenhengen skal jeg først undersøke noen tekster fra Stalin og vise at hans syn på religion er i samsvar med de eldre teoretikere. Jeg vil dernest komme med noen tekster fra andre marxister, slike som Lenin, Nikolai Bukharin, Preobrazhensky, Trotskij, Marx og Engels. De tre sistnevnte vil kun være av fragmentarisk art. Her skal jeg vise deres negative syn på religion. I Stalins tilfelle vil jeg også gå inn på hans syn på politisk religion, slik som personkulten av ham selv, og se hva han mener om det. Min tese er at hver av disse historiske personene har et nokså identisk syn på religion og at man ikke bør være overrasket over at de religiøse ble forfulgt og undertrykket av kommunistene. Kommunistene trodde de hadde sannheten på sin side, fordi de trodde at deres ideologi var basert på vitenskap, mens religion bare var overtro.

Stalin

Jeg skal i det følgende hente noen tekster av Stalin fra et nettarkiv, nærmere bestemt MIA.¹⁷⁷ Et intervju gjort i 1927 mellom en amerikansk fagforening og Stalin er svært interessant. Den amerikanske fagforeningen stiller en rekke spørsmål der Stalin svarer. Stalins svar kan brukes som bevis på hans negative syn på religion. Her er Stalin svært eksplisitt. Den amerikanske delegasjonen spør Stalin på en provoserende måte om såkalte gode kommunister:

We understand that some good Communists are not in entire sympathy with the Communist Party's demand that all new members be atheists, now that the reactionary clergy are suppressed. Could the Communist Party in the future take a neutral attitude towards a religious faith which

¹⁷⁷ Marxists Internet Archive. Alle referanser fra nett i dette kapittelet vil bli hentet fra denne siden: www.marxists.org og jeg kommer til å bruke forkortelsen MIA.

supported all the teachings of science and did not oppose Communism? Could you in the future permit some Party members to hold religious opinions if they did not conflict with Party loyalty?¹⁷⁸

Til dette svarer Stalin:

In this question there are several inexactitudes. In the first place, I do not know of any such "good Communists" that the delegates talk about. It is hardly likely that such Communists exist at all. Secondly, I must declare that speaking formally, we have no conditions of Party membership which demand that a candidate for Party membership shall be an Atheist. The conditions of membership of our Party are: acceptance of the program and rules of the Party; absolute subordination to the decisions of the Party and its organs; payment of membership dues; and membership in one of the Party locals.¹⁷⁹

Man kan føle en slags fiendtlighet mellom amerikanerne og Stalin her. Stalin skjønner ikke helt hva amerikanerne snakker om når de nevner "gode kommunister". Det kan man forstå. Det virker som om amerikanerne mener at gode kommunister er kommunister som tror på Gud. En kommunist som ikke tror på Gud, blir dermed ikke en god kommunist ifølge amerikanernes logikk. Dette høres absurd ut, men når det gjelder USA og deres forhold til ateister, så er det ikke så rart. Ateisme i USA er ikke særlig populært.¹⁸⁰ Å erklære seg som ateist i det politiske liv i USA er det samme som å ta politisk selvmord. Jeg føler at det er på tide med en liten digresjon her. Jeg må bare oppklare amerikanernes logikk angående gode (les troende) kommunister. Som tidligere nevnt så er ikke ateisme særlig populært i USA, en gallupundersøkelse fra 1999 viser dette meget godt. Det gikk ut på hvorvidt ulike personer kunne bli valgt til et offentlig verv. Amerikanerne ble spurt om de ville stemme på en ellers godt kvalifisert person som var kvinne (95 prosent sa at de ville det), katolikk (94 prosent ville det), jøde (92 prosent ville det), farget (92 prosent), mormoner (79 prosent), homoseksuell (79 prosent) eller ateist (49 prosent).¹⁸¹ Som man kan se i denne undersøkelsen så er det sikrere å få et offentlig verv ved å være homofil enn det å være ateist! Denne undersøkelsen ble gjort i 1999, og vår tekst er fra 1927. Det er rimelig å anta at 49 prosent ville være et anakronistisk tall i 1927. Tallet ville sannsynligvis være halvert eller redusert enda mer i 1927. Ateister i USA på 1920-tallet var trolig en liten minoritet, særlig blant de høyere utdannende personer kan man finne ateister helt tilbake til 1700-tallet. Men dette er kun snakk om en svært liten minoritet og er på ingen måte representativt for hele landet.

¹⁷⁸ MIA, <http://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1927/09/15.htm>. Se under question XI.

¹⁷⁹ MIA, Ibid.

¹⁸⁰ Det er et paradoks at USA er en av de mest sekulære landene i verden, men også en av de mest religiøse landene i verden. Denne påstanden har jeg fra en sosiologi-professor fra UiO.

¹⁸¹ Dawkins, R. *GUD- en vrangforestilling*. Parafrasering især s. 4.

Men det klareste synet Stalin hadde på religion kommer fra denne samtalen, der amerikanerne først kommer med en påstand: "I often read of expulsions from the Party because of belief in God."¹⁸² Stalin kommer med et langt svar, og jeg kommer til å sitere hele hans tekst, slik at konteksten ikke blir tatt ut av sammenheng:

I can only repeat the conditions of membership in our Party that I have just mentioned. We have no other condition. *Does that mean the Party is neutral towards religion? No, it does not. We carry on and will continue to carry on propaganda against religious prejudices. Our legislation guaranteed to citizens the right to adhere to any religion. This is a matter for the conscience of each individual. That is precisely why we carried out the separation of the Church from the State. But in separating the Church from the State and proclaiming religious liberty we at the same time guaranteed the right of every citizen to combat by argument, by propaganda and agitation any and all religion. The Party cannot be neutral towards religion and does conduct anti-religious propaganda against all and every religious prejudice because it stands for science, while religious prejudices run counter to science, because all religion is something opposite to science. Cases such as recently occurred in America in which Darwinists were prosecuted in court, cannot occur here because the Party carries out a policy of the general defense of science. The Party cannot be neutral towards religious prejudices and it will continue to carry on propaganda against these prejudices because this is one of the best means of undermining the influence of the reactionary clergy who support the exploiting classes and who preach submission to these classes. The Party cannot be neutral towards the bearers of religious prejudices, towards the reactionary clergy who poison the minds of the toiling masses. Have we suppressed the reactionary clergy? Yes, we have. The unfortunate thing is that it has not been completely liquidated. Anti-religious propaganda is a means by which the complete liquidation of the reactionary clergy must be brought about. Cases occur when certain members of the Party hamper the complete development of anti-religious propaganda. If such members are expelled it is a good thing because there is no room for such "Communists" in the ranks of our Party.*¹⁸³

Her er Stalin eksplisitt på hva han mener om religion. Partiets oppgaver overfor religion er klare, de skal bekjempe religion med propaganda. Stalin er sikker på at partiet følger den historiske-materialismen som Marx skriver om, og dette er vitenskap ifølge Stalin, mens religion er overtro. Dermed må man eliminere religion. Partiet kan altså ikke være nøytrale overfor religion. Geistligheten blir sett på som noe reaksjonært og kontrarevolusjonært som må bort, fordi den hindrer den kommunistiske revolusjon. Religionen forgifter massenes bevissthet, mener Stalin. Partimedlemmer som er inkonsekvente overfor religion og som ikke gjør en god jobb i den antireligiøse kampanjen bør bli utvist, fordi det ikke er rom for slike i

¹⁸² MIA, Ibid.

¹⁸³ MIA, Ibid. De delene av teksten som er i kursiv er gjort av meg.

partiet. Stalins tankegang når det gjelder religion avviker ikke særlig mye med andre kjente marxister, som vi snart skal se. Stalins meninger om religion er bare en videreføring fra andre kjente marxister.

Jeg nevnte at Stalin hadde et ambivalent forhold til jøder. Stalins holdning til jøder på slutten av 1940-tallet og starten på 1950-tallet var brutal. Han mente at jødene sto bak "legekomplottet" og anklaget jødene for de verste forbrytelser. Han var, kan vi trygt si, svært antisemittisk. Det som er interessant er at han var alt annet enn antisemittisk på 1930-tallet, tvert imot så var han svært vennlig innstilt til jødene. Et eksempel på det kommer fra denne teksten som Stalin selv har skrevet:

National and racial chauvinism is a vestige of the misanthropic customs characteristic of the period of cannibalism. Anti-semitism, as an extreme form of racial chauvinism, is the most dangerous vestige of cannibalism. Anti-semitism is of advantage to the exploiters as a lightning conductor that deflects the blows aimed by the working people at capitalism. Anti-semitism is dangerous for the working people as being a false path that leads them off the right road and lands them in the jungle. Hence Communists, as consistent internationalists, cannot but be irreconcilable, sworn enemies of anti-semitism. In the U.S.S.R. anti-semitism is punishable with the utmost severity of the law as a phenomenon deeply hostile to the Soviet system. Under U.S.S.R. law active anti-semites are liable to the death penalty.¹⁸⁴

Denne teksten ble skrevet i 1931, men først publisert i *Pravda* i 1936. Her ser vi at Stalin er imot antisemittisme, men ironisk nok blir han selv antisemittisk i sine siste leveår. Stalins forhold til jøder er som sagt svært ambivalent og komplisert. Stalin støttet jo dannelsen av den nye staten Israel i 1948 og Sovjetunionen var jo et av de første landene som anerkjente staten Israel. Men etter hvert endret Stalin sin holdning og var imot Israel. På denne måten blir Stalins holdning til jøder en selvmotsigelse, først støtter han jødene, deretter er han imot dem.

En mindre selvmotsigelse er når Stalin hyller Leningrad og deres arbeidere:

Greetings to Bolshevik Leningrad, the cradle of Soviet power, on the fifteenth anniversary of the birth of the power of the Soviets! Long live the Leningrad workers, the first to raise the banner of

¹⁸⁴ MIA. <http://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1931/01/12.htm>

the October uprising against capitalism, who smashed the power of the capitalists and established the power of the workers and peasants—the dictatorship of the proletariat! Forward to new victories, comrades of Leningrad!¹⁸⁵

Denne teksten ser jo helt normal ut? Men det er den ikke. Denne teksten ble skrevet i 1932. Hvis vi husker på hva vi har vært igjennom i kapittel 3, så vil det vise seg at denne teksten motsier seg i en viss grad. I kapittel 3 skrev jeg at medlemskap i LMG ble kraftig redusert fra 1932-1938. Folk brydde seg ikke så mye om antireligiøs arbeid i denne perioden i Leningrad. Men så ser vi at Stalin hyller slike personer som fort kunne blitt ansett som fiender. Det skal dog sies at det er godt mulig at Stalin ikke visste noe om dette og kun sendte sin melding som en ren formalitet.

En annen ting som jeg har nevnt tidligere, men som bør bli studert nøyer, er Stalins syn på personkulten. Jeg nevnte flere eksempler i kapittel 2 der Stalin var imot persondyrkelse av seg selv. Det ene eksempelet var når Stalin var imot en biografi som handlet om Stalins barndom. Stalin var så misfornøyd med bokens innhold at han til slutt ga ordre om å brenne boken. Hvorfor gjorde han dette? Hva var hans begrunnelse? Jeg mener vi bør se hele hans uttalelse i sin fulle kontekst:

I am absolutely against the publication of "Stories of the childhood of Stalin."

The book abounds with a mass of inexactitudes of fact, of alterations, of exaggerations and of unmerited praise. Some amateur writers, scribblers, (perhaps honest scribblers) and some adulators have led the author astray. It is a shame for the author, but a fact remains a fact. But this is not the important thing. The important thing resides in the fact that the book has a tendency to engrave on the minds of Soviet children (and people in general) the personality cult of leaders, of infallible heroes. This is dangerous and detrimental.

The theory of "heroes" and the "crowd" is not a Bolshevik, but a Social-Revolutionary theory. The heroes make the people, transform them from a crowd into people, thus say the Social-Revolutionaries.

The people make the heroes, thus reply the Bolsheviks to the Social-Revolutionaries. The book carries water to the windmill of the Social-Revolutionaries. No matter which book it is that brings the water to the windmill of the Social-Revolutionaries, this book is going to drown in our common, Bolshevik cause.

I suggest we burn this book.¹⁸⁶

¹⁸⁵ MIA. <http://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1932/11/x01.htm>

¹⁸⁶ MIA. <http://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1938/02/16.htm>

Her ser vi at Stalin er svært misfornøyd med flere ting. Som jeg viste i kapittel 2 så var Stalin til en viss grad imot slik persondyrking. Dette hadde noe med at hvis man overdrev Stalins egenskaper så ville det føre til motsatt respons og uønskede konsekvenser.

Kort oppsummert var Stalin ateist og klar på hva partiets oppgaver overfor religion var. Partiet skulle på ingen måter være nøytral overfor religion, partiet måtte eliminere religion. Stalins forhold til jøder var svært ambivalent og til tider uklart, men det ser ut som om han var imot alle slags religioner. Stalins holdning til persondyrkelse er overraskende nok selvkritisk til tider. Nå er det på tide å ta opp hva Lenin mener om religion og hans tone virker mer profesjonell og saklig enn Stalins skrifter.

Lenin

Jeg skal ta for meg en tekst fra Lenin som er skrevet i 1905 og som heter "Socialism and Religion". Lenin starter sin tekst med sosioøkonomiske forhold der han beskriver hvordan dagens samfunn var. I klassisk marxistisk ånd skriver han at den store massen blir utnyttet av en liten minoritet av befolkningen, altså jordeiere og kapitalister.¹⁸⁷ Om religion er han selvsagt svært kritisk. Blant annet sier han dette om religion: "Religion is one of the forms of spiritual oppression which everywhere weighs down heavily upon the masses of the people, over burdened by their perpetual work for others, by want and isolation."¹⁸⁸

Massene blir lurt ved å tro at dette livet kun er en prøvelse som de må slite seg gjennom, fordi de vil få sin belønning i det andre livet. Massene ofrer altså det jordiske livet til fordel for livet etter døden, som lover paradiset:

Those who toil and live in want all their lives are taught by religion to be submissive and patient while here on earth, and to take comfort in the hope of a heavenly reward. But those who live by the labour of others are taught by religion to practise charity while on earth, thus offering them a very cheap way of justifying their entire existence as exploiters and selling them at a moderate price tickets to well-being in heaven. Religion is opium for the people. Religion is a sort of spiritual

¹⁸⁷ MIA. <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1905/dec/03.htm>, Parafrasering.

¹⁸⁸ MIA, Ibid.

booze, in which the slaves of capital drown their human image, their demand for a life more or less worthy of man.¹⁸⁹

Lenin mener her, slik som Marx, at religion er opium for folket, men Lenin går lenger og sier at religion også er en slags spirituell alkohol. Proletariatet kan gjøre noe med saken:

"The proletariat of today takes the side of socialism, which enlists science in the battle against the fog of religion, and frees the workers from their belief in life after death by welding them together to fight in the present for a better life on earth."¹⁹⁰

Man bør altså kjempe imot religionens tåke og kjempe for et bedre liv på denne jord, og ikke fokusere på livet etter døden, om det i det hele tatt finnes noe slikt. Her må man bare være enig med Lenin. Hvorfor leve i armod i det jordiske liv for å finne ut at det ikke finnes noe liv etter døden? Det ideelle er å forbedre sin situasjon i det livet som faktisk eksisterer.

Lenin mener videre at religion må være erklært som en privat affære. Forholdet mellom kirke og stat (rettere sagt det ikke-eksisterende forholdet mellom kirke og stat) etter Lenins ønske er krystallklart:

We demand that religion be held a private affair so far as the state is concerned. But by no means can we consider religion a private affair so far as our Party is concerned. Religion must be of no concern to the state, and religious societies must have no connection with governmental authority. Everyone must be absolutely free to profess any religion he pleases, or no religion whatever, i.e., to be an atheist, which every socialist is, as a rule. Discrimination among citizens on account of their religious convictions is wholly intolerable. Even the bare mention of a citizen's religion in official documents should unquestionably be eliminated. No subsidies should be granted to the established church nor state allowances made to ecclesiastical and religious societies. These should become absolutely free associations of like-minded citizens, associations independent of the state.¹⁹¹

Lenin nøler ikke med noe her. Han uttrykker seg klart og tydelig. Lenin vil ikke at staten skal ha noe med religion å gjøre. Det er altså et sekulært samfunn Lenin vil ha. Det proletariatet krever, er komplett separasjon av kirke og stat.¹⁹²

Men Lenin mener likevel at religion ikke er en privat affære når det gjelder partiets medlemmer:

So far as the party of the socialist proletariat is concerned, religion is not a private affair. Our Party is an association of class-conscious, advanced fighters for the emancipation of the working

¹⁸⁹ MIA, Ibid.

¹⁹⁰ MIA, Ibid.

¹⁹¹ MIA, Ibid.

¹⁹² MIA, Ibid. Parafisering.

class. Such an association cannot and must not be indifferent to lack of class-consciousness, ignorance or obscurantism in the shape of religious beliefs. We demand complete disestablishment of the Church so as to be able to combat the religious fog with purely ideological and solely ideological weapons, by means of our press and by word of mouth. But we founded our association, the Russian Social-Democratic Labour Party, precisely for such a struggle against every religious bamboozling of the workers. And to us the ideological struggle is not a private affair, but the affair of the whole Party, of the whole proletariat.¹⁹³

Man skal altså gå ideologisk til verks for å bekjempe religion, og denne ideologiske kampen er ikke en privat affære, men en affære som gjelder for hele partiet og proletariatet. Lenin gjentar begrepet religiøs tåke nok engang. Metaforen er åpenbar, religion er noe metafysisk som skjuler sannheten, mens marxisme er vitenskap og opplysning. Kontrasten her er klar. Lenin og andre marxister var så sikre på at deres ideologi var basert på vitenskap og Lenin skriver følgende om denne saken:

Our Programme is based entirely on the scientific, and moreover the materialist, world-outlook. An explanation of our Programme, therefore, necessarily includes an explanation of the true historical and economic roots of the religious fog. Our propaganda necessarily includes the propaganda of atheism; the publication of the appropriate scientific literature, which the autocratic feudal government has hitherto strictly forbidden and persecuted, must now form one of the fields of our Party work.¹⁹⁴

Lenin mener at lyset må frem, og man har levd altfor lenge under religionens tåke. Enda engang sier Lenin at det er viktigere å skape paradiset på jord fremfor paradiset i himmelen. Lenin gjentar seg noen ganger, men det er for å få sitt poeng frem på en klarere måte.

Han avslutter teksten på en optimistisk måte når han sier følgende:

The revolutionary proletariat will succeed in making religion a really private affair, so far as the state is concerned. And in this political system, cleansed of medieval mildew, the proletariat will wage a broad and open struggle for the elimination of economic slavery, the true source of the religious humbugging of mankind.¹⁹⁵

¹⁹³ MIA, Ibid.

¹⁹⁴ MIA, Ibid.

¹⁹⁵ MIA, Ibid.

Det er ikke noe å si på Lenins selvsikkerhet, seieren skal nås, og religion skal ikke blandes med statens anliggende.

For å konkludere kort så er Lenin svært kritisk til religion. Religion ble brukt av kapitalistene for å lure massene. Arbeiderne skulle ofre dette livet ved å bli utbyttet, men de ble lovet plass i det himmelske paradis. Lenin ville ha slutt på dette og ville heller fokusere på proletariatets situasjon i det jordiske liv. Religion blir gjentatte ganger fremstilt som et onde som må elimineres slik at vitenskapen skal ta dens plass. Med vitenskap så menes den marxistiske ideologi. Religionen skal forbli en privat affære og skal ikke blandes med staten.

Nå er det på tide å ta opp andre skrifter fra marxistiske teoretikere.

Bukharin og Preobrazhensky

Jeg skal diskutere et kapittel fra den kjente boken "*The ABC of Communism*" som omhandler om kommunisme og religion skrevet av Bukharin og Preobrazhensky. Denne boken var populær og lest av mange. Selv om boken har to forfattere er Preobrazhensky ofte glemt og Bukharin får ofte hele æren for arbeidet. Kapitlet (*Communism and Religion*) er delt i fire deler og jeg skal gå gjennom alle fire.

Den første delen heter: "*Why religion and communism are incompatible*." Her går de kjapt i gang med å kritisere religion:

Religion is the opium of the people,' said Karl Marx. It is the task of the Communist Party to make this truth comprehensible to the widest possible circles of the labouring masses. It is the task of the party to impress firmly upon the minds of the workers, even upon the most backward, that religion has been in the past and still is today one of the most powerful means at the disposal of the oppressors for the maintenance of inequality, exploitation, and slavish obedience on the part of the toilers.¹⁹⁶

Man ser ofte at marxister siterer Marx' kjente sitat: "Religion is the opium of the people." Visse tolkninger viser oss at Marx mente kanskje noe annet da han sa dette, at opium bør tolkes som medisin, siden det ble brukt som medisin på den tiden. Så denne misforståelsen har fortsatt florert. En interessant ting som man kan tenke på er en kontroversiell religiøs/spirituell bevegelse i Brasil kalt *Santo Daime*. De er kjent for å drikke en slags te kalt *Ayahuasca*. Teen inneholder sterke stoffer slik som det psykoaktive stoffet dimetyltryptamin,

¹⁹⁶ MIA. <http://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1920/abc/11.htm>

også kjent som DMT. Stoffene i drinken er forbudt i Norge, siden man kategoriserer stoffene under Narkotikalisten. Disse stoffene er altså narkotika etter juridisk betydning. Her er relasjonen mellom religion og narkotika/medisin bokstavelig.

Videre går duoen på angrep mot kommunister som naivt tror at religion ikke forhindrer deres lojalitet med kommunisme. Duoen er selvsagt imot: "Many weak-kneed communists reason as follows: 'Religion does not prevent my being a communist. I believe both in God and in communism. My faith in God does not hinder me from fighting for the cause of the proletarian revolution'".¹⁹⁷ Til dette svarer de: "This train of thought is radically false. Religion and communism are incompatible, both theoretically and practically".¹⁹⁸

En ekte kommunist, etter deres logikk kan altså ikke være religiøs og kommunist samtidig. Det går bare ikke. Dette er jo til en viss grad logisk, siden kommunismen er ateistisk av natur, så hvis man er kristen og tror på Gud og samtidig er kommunist, så blir det selvmotsigende. Det blir som om man tror på Gud og ikke tror på Gud samtidig. Er man kommunist så skal man i prinsippet være ateist, men det er ikke alltid det er en logisk konklusjon fra denne regelen. Dette her er *a posteriori*-kunnskap, altså noe usikkert.

Videre viser duoen overlegenheten til Marx' og Engels teorier i motsetning til religion som styres av overnaturlige krefter:

Every communist must regard social phenomena (the relationships between human beings, revolutions, wars, etc.) as processes which occur in accordance with definite laws. The laws of social development have been fully established by scientific communism on the basis of the theory of historical materialism which we owe to our great teachers Karl Marx and Friedrich Engels. This theory explains that social development is not brought about by any kind of supernatural forces. Nay more. The same theory has demonstrated that the very idea of God and of supernatural powers arises at a definite stage in human history, and at another definite stage begins to disappear as a childish notion which finds no confirmation in practical life and in the struggle between man and nature. But it is profitable to the predatory class to maintain the ignorance of the people and to maintain the people's childish belief in miracles (the key to the riddle really lies in the exploiters' pockets), and this is why religious prejudices are so tenacious, and why they confuse the minds even of persons who are in other respects able.¹⁹⁹

¹⁹⁷ MIA, Ibid.

¹⁹⁸ MIA, Ibid.

¹⁹⁹ MIA, Ibid.

Utfra denne tankegangen er religion kun nyttig for de som utnytter andre. Det er altså fordelaktig for kapitalistene at religion eksisterer, for da forsetter massens uvitenhet og de blir lettere å lure. De mener at kapitalistene bruker religion som et slags instrument for å lure massene og få mer profitt til egen favør.

Videre mener de at kommunisme er vitenskapelig, guidet av naturvitenskapen, mens religion bare er forestilling. På grunn av dette så må det oppstå en konflikt mellom disse to.²⁰⁰

Duoen går enda dypere inn på hvorfor kommunisme og religion ikke er forenlige med hverandre:

In practice, no less than in theory, communism is incompatible with religious faith. The tactic of the Communist Party prescribes for the members of the party definite lines of conduct. The moral code of every religion in like manner prescribes for the faithful some definite line of conduct. For example, the Christian code runs: 'Whosoever shall smite thee on thy right cheek, turn to him the other also.' In most cases there is an irreconcilable conflict between the principles of communist tactics and the commandments of religion. A communist who rejects the commandments of religion and acts in accordance with the directions of the party, ceases to be one of the faithful. On the other hand, one who, while calling himself a communist, continues to cling to his religious faith, one who in the name of religious commandments infringes the prescriptions of the party, ceases thereby to be a communist.²⁰¹

Man må velge her. Enten er man religiøs eller så er man kommunist. Man kan altså ikke være begge deler. Videre avslutter duoen denne første delen ved å hevde at kampen mot religion har to sider:

The struggle with religion has two sides, and every communist must distinguish clearly between them. On the one hand we have the struggle with the church, as a special organization existing for religious propaganda, materially interested in the maintenance of popular ignorance and religious enslavement. On the other hand we have the struggle with the widely diffused and deeply ingrained prejudices of the majority of the working population.²⁰²

Den andre delen heter: "*Separation of the church from the state.*" Heller ikke her sparer de på kruttet og går til angrep på religion med engang:

²⁰⁰ MIA, Ibid. Parafisering.

²⁰¹ MIA, Ibid.

²⁰² MIA, Ibid.

The Christian catechism teaches that the church is a society of the faithful who are united by a common creed, by the sacraments, etc. For the communist, the church is a society of persons who are united by definite sources of income at the cost of the faithful, at the cost of their ignorance and lack of true culture. It is a society united with the society of other exploiters such as the landlords and the capitalists, united with their State, assisting that State in the oppression of the workers, and reciprocally receiving from the State help in the business of oppression. The union between church and State is of great antiquity. The association between the church and the feudal State of the landowners was exceedingly intimate. This becomes clear when we remember that the autocratic-aristocratic State was sustained by the landed interest. The church was itself a landlord on the grand scale, owning millions upon millions of acres. These two powers were inevitably compelled to join forces against the labouring masses, and their alliance served to strengthen their dominion over the workers.²⁰³

Duoen prøver alltid å finne en forbindelse mellom religion og økonomi. De vil gjøre et stort poeng ved å vise at kirken tjener penger fra den uvitende massen. Kirken samarbeider med kapitalistene for å undertrykke den arbeidende klassen, og dette er ikke en ideell situasjon for marxister, som ønsker å frigjøre arbeiderklassen fra reaksjonære begrensninger. Kirken ble sett på som en reaksjonær, kontrarevolusjonær og borgerlig institusjon fra marxistenes side.

Bukharin og Preobrazhensky har selvsagt ikke noe imot når det gjelder konfiskering av kirkens eiendommer:

One of the first decrees of the Soviet Power in Russia was the decree concerning the separation of the church from the State. All its landed estates were taken away from the church and handed over to the working population. All the capital of the church became the property of the workers. The endowments which had been assigned to the church under the tsarist régime were confiscated, although these endowments had been cheerfully continued under the administration of the 'socialist' Kerensky. Religion has become the private affair of every citizen. The Soviet Power rejects all thoughts of using the church in any way whatever as a means for strengthening the proletarian State.²⁰⁴

I likhet med Lenin mener også Bukharin og Preobrazhensky at religion må være privat anliggende for enhver borger.

²⁰³ MIA, Ibid.

²⁰⁴ MIA, Ibid.

Den tredje delen heter: "*Separation of the school from the church.*" Her viser duoen sin skepsis til religiøs indoktrinering:

The association of religious propaganda with scholastic instruction is the second powerful weapon employed by the clergy for the strengthening of the ecclesiastical régime and for increasing the influence of the church over the masses. The future of the human race, its youth, is entrusted to the priests. Under the tsars, the maintenance of religious fanaticism, the maintenance of stupidity and ignorance, was regarded as a matter of great importance to the State. Religion was the leading subject of instruction in the schools. In the schools, moreover, the autocracy supported the church, and the church supported the autocracy. In addition to compulsory religious teaching in the schools and compulsory attendance at religious services, the church had other weapons. It began to take charge of the whole of popular education, and for this purpose Russia was covered with a network of church schools.²⁰⁵

Duoen sparer ikke på adjektivene her. De bruker et voldsomt språk når de refererer til de religiøse. De liker ikke den innflytelsen kirken har på massene. Skoler bør ikke ha en forbindelse til kirken, fordi skolene skal i prinsippet lære barna noe, mens kirken kun er noe obskurt, mener de. De utdyper det her:

Thanks to the union of school and church, our young people were from their earliest years thralls to religious superstition, this making it practically impossible to convey to their minds any integral outlook upon the universe. To one and the same question (for instance concerning the origin of the world) religion and science give conflicting answers, so that the impressionable mind of the pupil becomes a battle ground between exact knowledge and the gross errors of obscurantists.²⁰⁶

Spørsmålet om jordens opprinnelse er en klassisk strid mellom vitenskap og religion. De religiøse kan på ingen måte akseptere evolusjonsteorien, fordi de fleste religiøse tror på første Mosebok, der det blir spekulert om hvordan jorden ble til, mens evolusjonsteorien har ordentlige bevis.

Videre beskriver duoen hvordan den borgerlige klassen gikk fra å være ateister til å bli troende:

This reconciliation of the bourgeoisie with the church finds expression, not merely in the abandonment by the bourgeoisie of its old anti-religious watchwords and of its campaign against

²⁰⁵ MIA, Ibid.

²⁰⁶ MIA, Ibid.

religion, but in something more significant. To an increasing extent, the bourgeoisie is now becoming a 'believing class'. The forerunners of the contemporary European bourgeoisie were atheists, were freethinkers, were fiercely antagonistic to priests and priesthood. Their successors have taken a step back-wards. A generation ago, the bourgeois, though they were themselves still atheistically inclined, though they did not believe in religious fairy tales, and though they laughed covertly at religion, nevertheless considered that the fables must be treated with respect in public, since religion was a useful restraint for the common people. Today, the scions of the bourgeoisie are not content with looking upon religion as providing useful fetters for the people, but they have themselves begun to wear the chains. Under our very eyes, after the November revolution, the liberal bourgeois and the members of the professional classes crowded into the churches and prayed fervently to that which in happier days they had regarded with contempt. Such is the fate of all dying classes, whose last resource it is to seek 'consolation' in religion. Among the bourgeoisies of Central and Western Europe, which still hold the reins of power, a similar movement in favour of religion is observable. But if the bourgeois class begins to believe in God and the heavenly life, this merely means it has realized that its life here below is drawing to a close!²⁰⁷

Den borgerlige klassen holder på å dø ut, og den finner trøst i religionen. Duoen viser oss at den borgerlige klassen er hyklerske, fordi de går fra å være ateister til å bli troende.

En ting som er velkjent er at gamle generasjoner ofte er religiøse. Duoen beskriver hvor kompromissløse de er mot folk som støtter religion:

The separation of the school from the church aroused and continues to arouse protest from the backward elements among the workers and peasants. Many of the older generation persist in demanding that religion should still be taught in the schools as an optional subject. The Communist Party fights resolutely against all such attempts to turn back. The teaching of ecclesiastical obscurantism in the schools, even though the instruction should be merely optional, would imply the giving of State aid to the maintenance of religious prejudices. In that case the church would be provided with a ready-made audience of children - of children who are assembled in school for purposes which are the very opposite of those contemplated by religion. The church would have at its disposal schoolrooms belonging to the State, and would thereby be enabled to diffuse religious poison among our young people almost as freely as it could before the separation of the school from the church.²⁰⁸

Duoen håndterer bekjempelsen av religion på en konsekvent måte. Duoen vil ikke at religion skal forgifte den unge generasjonen, dermed må man skille kirke og skole.

Religionsundervisning blir ikke sett på som noe nyttig og verdifullt, men heller som noe ondt og unyttig.

²⁰⁷ MIA, Ibid.

²⁰⁸ MIA, Ibid.

Duoen mener at kampen mot religion (riktignok) ikke er komplett. Det gjenstår mye igjen:

What has already been done to throw off the yoke of religion is all too little, for it still remains within the power of ignorant parents to cripple the minds of their children by teaching them religious fables. Under the Soviet Power there is freedom of conscience for adults. But this freedom of conscience for parents is tantamount to a freedom for them to poison the minds of their children with the opium which when they were young was poured into their own minds by the church. The parents force upon the children their own dullness, their own ignorance; they proclaim as truth all sorts of nonsense; and they thus greatly increase the difficulties which the unified labour school has to encounter. One of the most important tasks of the proletarian State is to liberate children from the reactionary influence exercised by their parents. The really radical way of doing this is the social education of the children, carried to its logical conclusion. As far as the immediate future is concerned, we must not rest content with the expulsion of religious propaganda from the school. We must see to it that the school assumes the offensive against religious propaganda in the home, so that from the very outset the children's minds shall be rendered immune to all those religious fairy tales which many grown-ups continue to regard as truth.²⁰⁹

Foreldrene til slike barn som fortsetter den religiøse tradisjonen er ikke ønsket av duoen. Man må frigjøre barna fra deres foreldre som forgifter barnas sinn med religiøs innhold. Mange uvitende foreldre fortsetter å ødelegge barnas sinn, mener duoen. Dette må man få slutt på. Den beste måten å få slutt på dette er gjennom utdanning, der man skal kutte ned på det de kaller for religiøst propaganda. Man bør altså gå offensivt til verks og gjøre alt en kan for å eliminere religion fra skoler. Man prøvde jo å skape "det nye sovjetiske mennesket" og da måtte man fjerne religion fra starten av, siden denne reaksjonære delen som de kalte religion, var ikke i planene deres da man skulle få til et nytt sovjetisk menneske. Dette sier blant annet Lev Trotskij om det nye sovjetiske mennesket:

Man will make it his purpose to master his own feelings, to raise his instincts to the heights of consciousness, to make them transparent, to extend the wires of his will into hidden recesses, and thereby to raise himself to a new plane, to create a higher social biologic type, or, if you please, a superman.²¹⁰

Videre sier Trotskij dette om religion: "The human race will not have ceased to crawl on all fours before God, kings and capital, in order later to submit humbly before the dark laws of heredity and a blind sexual selection!"²¹¹ Det var ikke noe plass til religion i det nye sovjetiske mennesket.

²⁰⁹ MIA, Ibid.

²¹⁰ MIA. http://www.marxists.org/archive/trotsky/1924/lit_revo/ch08.htm

²¹¹ MIA, Ibid.

Den fjerde og den siste delen heter: "*Struggle with the religious prejudice of the masses.*"

Duoen innrømmer at det er vanskelig å kjempe mot massenes religiøse bevissthet:

It has been comparatively easy for the proletarian authority to effect the separation of the church from the State and of the school from the church, and these changes have been almost painlessly achieved. It is enormously more difficult to fight the religious prejudices which are already deeply rooted in the consciousness of the masses, and which cling so stubbornly to life. The struggle will be a long one, demanding much steadfastness and great patience.²¹²

De sier at kampen vil vare lenge, og man må være tålmodig. Det er vanskelig å kvitte seg med noe som allerede har satt sine røtter. Mye arbeid skal til og det er ingen garantier for at de vil lykkes. Vi kan i ettertid si at de ikke lykkes, fordi de aldri ble helt kvitt religion.

Duoen mener at religiøs propaganda, troen på Gud og troen på alle typer overnaturlige krefter, er skadelig for massene. Den troende massen bruker overnaturlige forklaringer på natur og samfunnsfenomener. Den vanlige arbeider nøyer seg med å akseptere Guds vilje som en slags universal forklaring på alt.²¹³ Men ting kommer til å forandre seg, lover duoene. De mener at i et kommunistisk samfunn vil arbeiderne skjønne alt uten å ty til overnaturlige forklaringer:

In organized communist society, on the other hand, the realms of production and distribution will no longer contain any mysteries for the worker. Every worker will not merely perform his allotted portion of social work. He will in addition participate in the elaboration of the general plan of production, and will at least have clear ideas upon the matter. Throughout the entire mechanism of social production there will no longer be anything mysterious, incomprehensible, or unexpected, and there will therefore be no further place for mystical explanations or for superstition. Just as the joiner who has made a table knows perfectly well how the table came to exist and that he need not lift his eyes towards heaven in order to find its creator, so in communist society all the workers will clearly understand what they have produced with their collective energies and how they have produced it.²¹⁴

Dette er klart en utopisk tankegang fra duoene. Under kommunismen vil alt bli klart og harmonisk og de idealiserer kommunismen maksimalt. Ifølge denne duoene så vil kommunismen opplyse arbeiderne og de trenger ikke lenger å bruke religiøse og overnaturlige forklaringer under produksjonsprosessen av varer som arbeiderne jobber med.

²¹² MIA, <http://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1920/abc/11.htm>

²¹³ MIA, Ibid. Parafisering.

²¹⁴ MIA, Ibid.

Kommunismen vil gjøre ting som ble ansett som mystiske til noe klart og logisk. Duoens lover at arbeiderne ikke lenger vil være fremmedgjorte over det produktet de skaper.

Videre er de overbevist om at kirken er blitt en kontrarevolusjonær organisasjon:

It is essential at the present time to wage with the utmost vigour the war against religious prejudices, for the church has now definitely become a counter-revolutionary organization, and endeavours to use its religious influence over the masses in order to marshal them for the political struggle against the dictatorship of the proletariat.²¹⁵

Kirken er altså et hinder for de som ønsker å etablere proletarietets diktatur. Derfor må man spre den antireligiøse propagandaen enda mer:

The Orthodox faith which is defended by the priests aims at an alliance with the monarchy. This is why the Soviet Power finds it necessary to engage at this juncture in widespread anti-religious propaganda. Our aims can be secured by the delivery of special lectures, by the holding of debates, and by the publication of suitable literature; also by the general diffusion of scientific knowledge, which slowly but surely undermines the authority of religion. An excellent weapon in the fight with the church was used recently in many parts of the republic when the shrines were opened to show the 'incorruptible' relics. This served to prove to the wide masses of the people, and precisely to those in whom religious faith was strongest, the base trickery upon which religion in general, and the creed of the Russian Orthodox church in particular, are grounded.²¹⁶

Her må man altså benytte seg av antireligiøs propaganda, for det vil hjelpe med å undergrave religionen. Vitenskap har den samme virkning. Religionens autoritet vil falle ved hjelp av antireligiøs propaganda og vitenskap, er duoens budskap. Religion er basert på svindel, mener duoens.

Kampen mot religion må kjempes med tålmodighet:

But the campaign against the backwardness of the masses in this matter of religion, must be conducted with patience and considerateness, as well as with energy and perseverance. The credulous crowd is extremely sensitive to anything which hurts its feelings. To thrust atheism upon the masses, and in conjunction therewith to interfere forcibly with religious practices and to make mock of the objects of popular reverence, would not assist but would hinder the campaign against religion. If the church were to be persecuted, it would win sympathy among the masses, for persecution would remind them of the almost forgotten days when there was an association between religion and the defence of national freedom; it would strengthen the antisemitic

²¹⁵ MIA, Ibid.

²¹⁶ MIA, Ibid.

movement; and in general it would mobilize all the vestiges of an ideology which is already beginning to die out.²¹⁷

Det interessante ved dette sitatet er at de mener at man ikke bør forfølge kirken, for da vil massen ha sympati for kirken, altså får kirken et slags martyrstempel på seg. Stalin fulgte tydeligvis ikke dette rådet i sin politikk angående de religiøse.

Videre viser duoen oss tsar-rikets relasjon til den ortodokse kirke. De går detaljert til verks og viser oss hvor mye tsar-riket støttet den ortodokse kirke. De var allierte og takket være tsar-riket så hadde kirken enormt mye ressurser. Kirkene hadde mye penger, jord og eiendommer. Autokratiet anerkjente den ortodokse kirken som den eneste dominerende og sanne kirke. Det var derfor man fikk flere millioner rubler av å skattlegge muslimer, katolikker og jøder. Disse pengene ble brukt av den ortodokse geistlighet for å demonstrere at alle andre trosoppfatninger var falske.²¹⁸

Avslutningsvis er duoen misfornøyde over de geistlige, som de mener er en uproduktiv klasse. Dette må man gjøre noe med og her er deres forslag: "The socialist State, when its economic apparatus has been perfected, will introduce labour service for the clergy as for all unproductive classes, so that they will have to become workers or peasants."²¹⁹

De mener at geistligheten kun promoterer uvitenhet til folket, og dette må det bli slutt på. I stedet for å forgifte befolkningen kan geistligheten gjøre manuelt arbeid som vil produsere verdier. Derfor må man sørge for at de geistlige kommer seg inn i det ordentlige arbeidsmarkedet, mener duoen. Med andre ord, så bør geistligheten gjøre nytte for seg ved å ha en fysisk sysselsetting. Geistlighetens arbeid blir ikke bare undervurdert av duoen, den blir ikke anerkjent som noe viktig i det hele tatt. Dette er en aggressiv påstand fra duoen, siden religion (i en eller annen form) har vært viktig i de fleste samfunn i lang tid bakover.

Mennesket har ofte verdsatt prester for deres kunnskaper, men i nyere tid (under sekulariseringsprosessen) er denne kunnskapen ikke så viktig som den var, så hvis vi ser det på den måten, så har duoen et poeng. Et ateistisk samfunn vil ha mer nytte hvis geistligheten hadde en vanlig jobb der fysiske ting ble skapt, fremfor å utdype seg i teologiske spørsmål der det ikke produseres fysiske ressurser.

²¹⁷ MIA, Ibid.

²¹⁸ MIA, Ibid. Parafisering.

²¹⁹ MIA, Ibid.

Før jeg konkluderer skal jeg ta for meg noen få eksempler fra Marx og Engels, fordi det er her ideologien de russiske teoretikerne henter sin inspirasjon fra. Engels skriver om likhetene mellom kommunisme og kristendom, og jeg var inne på likheten mellom politisk religion og tradisjonell religion i kapittel 2. Som lovet skal jeg nå ta for meg et sitat fra Engels. Likhetene som Engels skriver om, er disse:

The history of early Christianity has notable points of resemblance with the modern working-class movement. Like the latter, Christianity was originally a movement of oppressed people: it first appeared as the religion of slaves and emancipated slaves, of poor people deprived of all rights, of peoples subjugated or dispersed by Rome. Both Christianity and the workers' socialism preach forthcoming salvation from bondage and misery; Christianity places this salvation in a life beyond, after death, in heaven; socialism places it in this world, in a transformation of society. Both are persecuted and baited, their adherents are despised and made the objects of exclusive laws, the former as enemies of the human race, the latter as enemies of the state, enemies of religion, the family, social order. And in spite of all persecution, nay, even spurred on by it, they forge victoriously, irresistibly ahead. Three hundred years after its appearance Christianity was the recognized state religion in the Roman World Empire, and in barely sixty years socialism has won itself a position which makes its victory absolutely certain.²²⁰

Både kristendommen og sosialismen/kommunismen var opprinnelig en bevegelse for et undertrykt folk. Begge appellerte til de fattige, og begge taler om en frigjørelse fra fangenskap og elendighet. Men en stor forskjell er at de kristne lover at frigjørelsen vil skje etter dette livet, i himmelen, mens sosialistene lover frigjørelse i denne verdenen, i form av en transformasjon av samfunnet. Begge ble forfulgt og begge var i starten en minoritet. Etter at kristendommen ble en statsreligion under Konstantin den store, har kristendommen spredt seg i store deler av verden. Engels var sikker på at sosialismen vil være like suksessrik, og til en viss grad hadde han rett. Særlig etter andre verdenskrig, da store landområder (Sovjetunionen, Kina, Øst-Europa etc.) var under et sosialistisk regime, så ble Vesten bekymret over kommunismens spredning i store deler av verdenen.

Paradoksalt nok så er det visse likheter mellom kommunisme og kristendom, selv om de i ettertid har hatt et svært antagonistisk forhold til hverandre.

Nå skal jeg gå over til Marx og ta for meg et kjent sitat fra ham. Jeg tenker selvsagt på hans mest kjente sitat: "Religion er opium for folket." Det mest ideelle er å sitere hele teksten i sin fulle kontekst, siden Marx ikke er så kritisk til religion som man kanskje får inntrykk av når

²²⁰ MIA, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1894/early-christianity/index.htm>

man kun ser det ene delstatet. Statet blir nemlig tatt ut av sammenheng. Derfor er det lurt å sitere hele teksten:

The foundation of irreligious criticism is: *Man makes religion*, religion does not make man. Religion is, indeed, the self-consciousness and self-esteem of man who has either not yet won through to himself, or has already lost himself again. But *man* is no abstract being squatting outside the world. Man is *the world of man* – state, society. This state and this society produce religion, which is an *inverted consciousness of the world*, because they are an *inverted world*. Religion is the general theory of this world, its encyclopaedic compendium, its logic in popular form, its spiritual *point d'honneur*, its enthusiasm, its moral sanction, its solemn complement, and its universal basis of consolation and justification. It is the *fantastic realization* of the human essence since the *human essence* has not acquired any true reality. The struggle against religion is, therefore, indirectly the struggle against that world whose spiritual aroma is religion.

***Religious* suffering is, at one and the same time, the *expression* of real suffering and a *protest* against real suffering. Religion is the sigh of the oppressed creature, the heart of a heartless world, and the soul of soulless conditions. It is the *opium* of the people.**

The abolition of religion as the *illusory* happiness of the people is the demand for their *real* happiness. To call on them to give up their illusions about their condition is to call on them to *give up a condition that requires illusions*. The criticism of religion is, therefore, *in embryo*, the criticism of that *vale of tears* of which religion is the *halo*.

Criticism has plucked the imaginary flowers on the chain not in order that man shall continue to bear that chain without fantasy or consolation, but so that he shall throw off the chain and pluck the living flower. The criticism of religion disillusions man, so that he will think, act, and fashion his reality like a man who has discarded his illusions and regained his senses, so that he will move around himself as his own true Sun. Religion is only the illusory Sun which revolves around man as long as he does not revolve around himself.²²¹

Marx er faktisk ambivalent i sitt syn på religion i dette avsnittet. Når man kun leser det kjente delstatet, så går man glipp av mye sammenlignet med når man leser hele avsnittet. Man kan tolke Marx slik at han mener at religionens mål er å skape illusoriske fantasier for de fattige. Økonomiske realiteter forhindrer de fattige fra å finne lykken i dette livet, men religionen sier at dette er helt greit, siden de vil finne ekte lykke i det neste livet. Dette her er klart en kritikk mot religion fra Marx' side, men han har sympati for religion, folk er fortvilte og religion kan trøste dem, akkurat slik som folk med en fysisk skade kan finne hjelp i opium (medisin-narkotika). Marx er egentlig mer kritisk til samfunnet som har blitt hjerteløst enn at religion prøver å trøste folket. Når det kommer til de virkelige problemene, så er religionen ikke så viktig, religionen er ikke hovedproblemet. Religionen er bare noe samfunnet og staten har

²²¹ MIA, <http://marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm>

skapt og mennesket er en del av det. Religion er altså kun et symptom av en sykdom, og ikke selve sykdommen. Men Marx er definitivt kritisk til religion. For Marx ligger problemet åpenbart i den kjensgjerning at narkotikaen feiler å fikse den fysiske skaden, den hjelper deg bare med å glemme smerten og lidelsen. Dette kan være greit når man tenker kortsiktig, men hvis man vil løse den opprinnelige årsaken til smerten, så holder det ikke. Religion løser ikke folkets opprinnelige årsak for smerte og lidelse, i stedet for hjelper religion dem til å glemme hvorfor de lider og de lidende ser fremover og håper på en bedre fremtid der smerten vil forsvinne.

Men det verste er at denne "narkotikaen" er blitt brukt av borgerklassen til å undertrykke arbeiderklassen. Religion er uttrykk for fundamental ulykke og symptom for den undertrykkende økonomiske situasjonen. Marx håper på et samfunn der menneskene kommer til å skape et klasseløst samfunn, der den økonomiske situasjonen for alle er ideell, og ingen trenger å lide mer. Når det er gjort, så har menneskene ikke noe behov for slik narkotika/medisin som religionen er. Behovet for religion blir borte, og når alle er lykkelige, trenger ingen å finne trøst i religionens vinger.

Når man ser det på denne måten er det ingen tvil om at Marx er kritisk til religion, men en ting må dog nevnes. Marx anså ikke religionen som hovedfienden til arbeidere og kommunister, noe kommunistene i ettertiden gjorde, slik som i Sovjetunionen. Dette er en klar forskjell som må nevnes. For hadde Marx ment at religion var en mer seriøs fiende, så ville han ha brukt mer tid på det i sine skrifter, noe han ikke gjør, siden han fokuserer mer på økonomi og politiske strukturer, og det var dette som undertrykte folket aller mest. Marxister i ettertid har på selektivt vis kun tatt for seg det negative Marx sier om religion og brukt det videre og gjort det til en stor sak. Dette gjelder så absolutt på de russiske marxistene som jeg har gått gjennom. De låner de delene der Marx er kritisk til religion, og videreutvikler det, og da virker det som om religion er hovedfienden, noe Marx ville være uenig i, ut ifra det vi nå har gått gjennom.

Marx' forhold til religion er mer kompleks enn det mange innser. Religion kan være skadelig, men det er andre faktorer som er verre, ifølge Marx, og det er økonomi og politikk. Det er disse sistnevnte faktorer som en arbeider kan bli rammet av. For å gi et forenklet eksempel; selv om man fjerner religionen totalt for arbeidere, så vil det ikke hjelpe dem, når de selv er fattige, der politikken i det landet støtter kapitalistene og det blir umulig å danne fagforeninger. Arbeiderne har da dårlig økonomi, de blir utnyttet av sine sjefer, politikken i landet oppmunttrer produksjonseierne til å bli grådige og tenke kun på profitt, selv om det går

utover arbeidere. Religionen er borte, men hva så? Arbeiderens situasjon blir egentlig bare verre når man ikke tar hensyn til andre faktorer enn kun religion.

Nå er det på tide med en konklusjon. Bukharin og Preobrazhenskys tekst var delt i fire deler. Del en tok de for seg hvorfor kommunisme og religion ikke er forenlig med hverandre. De prøver å vise overlegenheten til kommunismen og de svartmaler religion og kaller det overtro. De er sikre på at kommunismen er vitenskap og dermed har de retten på sin side, dette er deres tankegang. Del to tar for seg separasjonen av kirke og stat. De mener at religion bør være noe privat og at religion ikke har noe med staten å gjøre. Kirken blir gjentatte ganger fremstilt som kontrarevolusjonært, borgerlig og reaksjonært, og disse egenskapene forhindret proletariats suksess, mener de. Del tre handler om separasjonen av skole og kirke. De vil ikke la kirken blande seg i skolene, barna skal lære noe, og ikke bli forgiftet med religiøs propaganda, mener duoen. Barn har ofte foreldre som er religiøse, og den beste måten å fjerne tradisjonen er gjennom ateistisk utdanning, der håpet er å skape "det nye sovjetiske mennesket".

Del fire handler om å bekjempe massens religiøse bevissthet. Dette er en kamp som ikke vil være lett, og man må være tålmodig, konkludere duoen. De mener at under et kommunistisk samfunn så vil alle ting som før ble sett på som mystisk bli sett på en krystallklar måte. Man kommer ikke lenger til å ty til med overnaturlige forklaringer fordi under kommunismen vil alt bli harmonisk og soleklart, dette er deres håpefulle påstand. Vitenskap og antireligiøs propaganda er de midler de vil bruke for å nå målet sitt. Geistligheten må omskoleres. De må ut i det ordentlige arbeidsmarkedet, og med det mener de fysisk arbeid. Manuelt arbeid skaper verdier, mens hva geistligheten normalt gjør, ikke skaper noe som helst. Geistlighetens ekspertise blir ikke verdsatt og det eneste de gjør er å forgifte massen, og det er skadelig, mener duoen. Målet var å gjøre noe nyttig med de såkalte "uproduktive klasser", ved enten å gjøre dem til arbeidere eller bønder.

Dernest tok jeg for meg et avsnitt fra Engels der han viser oss likheter mellom kommunisme og kristendom. Likhetene var som sagt at begge startet som en minoritet, og begge appellerte til de fattige. Både kristne og kommunister har vært forfulgt. Den store forskjellen er at kristendommen lover paradiset i et annet liv, mens kommunistene fokuserer på harmoni i dette livet. Selv om kommunisme og kristendom har visse likheter, så har ettertiden vist at de har hatt et hatforhold til hverandre.

Til slutt tok jeg for meg det kjente sitatet til Marx og viste at Marx' forhold til religion er mer kompleks enn man skulle tro. Hans syn på religion er ikke så ensidig som mange har inntrykk av. Marx innrømmet at religion kunne hjelpe/trøste visse personer over en kort tidsperiode. Religion er heller ikke hovedproblemet, ifølge Marx. Det er en kun en faktor, og det finnes viktigere faktorer, slike som økonomi og politikk. Det er de to sistnevnte Marx fokuserer mest på. Når man kun leser det korte sitatet: "Religion er opium for folket" så er det fort gjort å konkludere for tidlig og kategorisere Marx kun som en antireligiøs-teoretiker, noe han absolutt ikke er. Man må definitivt ikke glemme at Marx sier også at religion er hjertet i en hjerteløs verden. Tolkningene (eller mistolkningene) av Marx har vært mangfoldige, og de russiske marxistene som jeg har gått gjennom har kun sitert Marx der det passer dem best, altså på en subjektiv og ensidig måte.

Kapittel 6: Tre "religioner": Gud, Stalin og ateisme.

"There is not enough love and kindness in the world to give any of it to imaginary beings."

Friedrich Nietzsche

I dette kapittelet skal jeg understreke kompleksiteten når det gjelder folks tro. Jeg valgte å kalle de tre "religioner" for Gud, Stalin og ateisme. Med Gud mener jeg tradisjonell religion. Med Stalin mener jeg kommunisme/sosialisme mens ateisme er en kombinasjon. Noen ateister engasjerte seg aktivt med å forvandle Stalin til en halvgud, mens andre ikke hadde det samme engasjementet, og trodde hverken på Gud eller Stalin. Min påstand er at det er vanskelig å sette merkelapper på folks tro og ikke-tro.

Det kronglete arbeidet ved å kategorisere folks tro

Som tidligere vist, er det vanskelig å sette merkelapper på folks tro. Flere millioner som trodde på Gud under det gamle regimet, mistet troen. Andre fant troen i Stalin eller sosialismen, eller så trodde de på ingenting.²²² Slik som det kan se ut, så var det tre valg, som jeg nevnte i starten av dette kapitlet. Enten så trodde man på Gud, Stalin eller ingenting. Men så enkelt er det ikke. De som trodde på Stalin kunne både være troende og ateister. Det finnes eksempler på prester som sier at Stalin ble sendt fra Gud.

Å samle inn data som beskriver folks tro er et vanskelig arbeid. Regimet hadde ikke fullstendig kontroll på folks lojalitet til den ortodokse kirken. Folketellingen fra 1937 hadde et spørsmål som handlet om religion, der det ble spurt om en var troende eller ikke. Men selv om disse tallene er nå blitt tilgjengelige så løser ikke tallene problemet om hvorvidt de spurte var troende eller ikke. Slike folketellinger hadde ikke rot i virkeligheten med tanke på hvordan folk egentlig levde sine liv. Og flere av de spurte svarte heller ikke ærlig på slike spørsmål. En årsak til at man ikke svarte ærlig var frykt, for det svaret du ga kunne brukes imot deg: "An answer could have been interpreted as a statement of political support or opposition to the regime, quite distinct from an individual's genuine feelings about religion."²²³ Med andre ord, så kan man ikke helt bli klok på slike statistikker.

²²² Peris, D. *Storming the heavens. The Soviet League of the militant godless*. Parafrasering især s. 225.

²²³ Ibid. s 224.

Man prøvde å skape et ateistisk samfunn, men som vi snart skal få se, så mislyktes regimet å gjøre det. Jeg skal nå komme med noen tall som viser regimets feilslåtte satsning. Av den voksne befolkningen (over 15 år) i 1937 så var 42 243, 000 (eller 42,9 %) av 98 410 000 av dem registrert som ikke-troende. Dette viser at over halvparten fortsatt var troende. De rurale og urbane områdene hadde de klassiske forskjellene, med det mener jeg at i de rurale områdene var det flest troende og i de urbane områdene var det flest ateister.²²⁴ Hvorfor folk ble ateister eller forble troende er vanskelig å si, men en klar kjensgjerning er at når LMG ble svekket, så ble kirken naturligvis styrket. Og som tidligere sagt, så skjedde dette under andreverdenskrig.²²⁵ Det å holde styr på vanlige folks forhold til religion var vanskelig, om ikke dette var hardt nok, så måtte man noen ganger også holde styr på partimedlemmer. Jeg kommer til å vise et eksempel. Et av de verste ideologiske brudd et partimedlem kunne gjøre var å ikke bli kvitt med sin religion, eller at hans kone eller andre kvinnelige slektninger forble troende, døpte barna, gikk til kirken eller hadde religiøse ikoner hjemme. Partimedlemmer ble ofte forhørt om slike ting, og jeg kommer til å vise en dialog, fra et lokalt partimøte der et partimedlem ble forhørt:

- Did you baptise your children?
- The last one to be baptised in my family was my daughter in 1926.
- At what date did you break with religion.
- In 1923.
- It seems that there are still icons in your house.
- Yes, that's because my mother-in-law doesn't want me to take them down!²²⁶

Det virker kanskje litt rart ved første øyekast at man bruker tid på slike bagatellmessige saker, men for regimet var dette viktig. Målet var å bekjempe religion, og da gikk det ikke hvis partimedlemmene fortsatt var religiøse, derfor måtte de kontrollere at alt var i orden. I det eksempelet jeg viste, så blir partimedlemmet stilt flere personlige spørsmål og de ble spurt på en meget direkte måte.

Det er verdt å spørre hvem som egentlig er offer her. Jeg har kanskje gitt uttrykk for at de religiøse er ofrene, men det finnes eksempler på det motsatte. Ateistene kunne også ha det vanskelig og tøft. Unge medlemmer av *Komsomol* (så unge som 10 til 14 år) ble angrepet av

²²⁴ Ibid. Parafrasering især s.224.

²²⁵ Ibid. Parafrasering især s. 221.

²²⁶ Fitzpatrick, S. *Everyday Stalinism. Ordinary life in extraordinary times: Soviet Russia in the 1930s*. s. 18.

de religiøse i Rossosh-distrikt. Disse unge kommunistene ble ofte truet av de religiøse. De ble blant annet kalt "the devils noose" og andre lignende ting. En episode i 1935 viser oss hvordan en gruppe av voksne troende, oppførte seg svært voldelig og truende mot en gruppe bestående av unge kommunister. Blant annet skjedde dette:

The sectarians dressed all in white, fell on the Pioneers, drove them into the ravine and didn't let them out for more than half an hour. Arepev (the sectarians' leader) seized Pioneer K.I. Loboda and tore off his clothes and threw stones at the others and broke the head of one of them. As they threw stones, the sectarians shouted: "Little idolatrous devils, I'll show you how to wear a tie."²²⁷

Her kan man tydelig se at også de religiøse (i dette tilfellet var det en religiøs sekt) kunne være brutale mot folk som ikke var religiøse.

Et annet tilfelle viser hvordan en arbeider, som var aktivist, ble myrdet av unge personer som hadde forbindelser med kulakkene. Slike hendelser ble naturligvis rapportert i aviser, og når andre aktivister leste avisene, så følte de at de levde et modig og farefullt liv. Aktivistene var lojale mot regimet, og de som valgte å bli aktivister gjorde dette for å få flere goder. De hadde visse privilegier og kunne få flere forfremmelser. Men de så seg selv som kjempere som ofret livene sine i kampen for sosialisme. De var imot alt som var tilbakestående i landet, og religion var hovedfienden og hovedfaktoren som gjorde landet tilbakestående.²²⁸ Dette ordet, tilbakestående (kanskje er det bedre å bruke det engelske ordet "Backwardness") var et viktig ord i det sovjet-kommunistiske leksikon. Ordet ble brukt for alt som tilhørte det gamle russiske riket og dette måtte man forandre: "in the name of progress and culture."²²⁹ Religion, som man anså som overtro, var tilbakestående. Målet for kommunistene var å fjerne det gamle og erstatte det med urbanisering, industrialisering, bekjempe analfabetismen og innføre moderne teknologi. Religion ble sett på som et hindrer for den sosialistiske utviklingen, og derfor bekjempet man den aktivt. Men hvordan kunne man nå et publikum når de fleste var analfabeter?²³⁰ Bolsjevikene hadde nemlig en klok strategi på nettopp å nå til så mange som mulig. For at deres propaganda skulle bli effektiv, så brukte de mange visuelle bilder som fortalte mer enn ord, og der kunne de fleste lett forstå budskapet. Slike bilder kunne påvirke selv de som ikke kunne lese. Man hadde for eksempel flere plakater, veggaviser, illustrerte

²²⁷ Ibid. s. 38.

²²⁸ Ibid. Parafrasering især s. 38.

²²⁹ Ibid. s. 15.

²³⁰ Eller tilbakestående som de nok ville ha kalt dem, der religion fortsatt spilte en stor rolle i deres liv.

journaler, filmer og museumutstillinger der innholdet var som regel noe antireligiøst.²³¹ Dette var viktige grep regimet gjorde for å inkludere alle i regimets nye kultur.

For å konkludere så har jeg kommet fram til at det er vanskelig å kategorisere folks tro med forskjellige merkelapper. Folketellingen fra 1937 er skjev, og man kan ikke stole hundre prosent på den. Men mye tyder på at over halvparten fortsatt var troende i en eller annen form. Jeg viste også at unge ateister kunne ha det tøft, når de ble angrepet fra religiøse folk. Til slutt tok jeg for meg hvordan regimet prøvde å gjøre samfunnet mindre "tilbakestående" og at religion var noe de måtte slå hardt ned på. Sosialismen skulle fjerne alt det gamle og erstatte det med nye elementer. Men hvordan kan man definere kommunismen? Var kommunisme også en slags religion, er det riktig å snakke om en kommunistisk teologi? En religion i annen pakning?

Kommunistisk teologi?

Her skal jeg ta for meg kommunismens komplekse natur. Kommunismen betraktet tro som et produkt av uvitenhet. Men likevel så fylte den antireligiøse propagandaen tomrommet som religion hadde. Det er lenge blitt diskutert hvorvidt Sovjet hadde dannet en ny religion. Representerte kommunisme en ny tro? Noen vil kalle kommunisme for religion med manglende tro.²³² Flere tidsskifter fra 1920-og 1930-tallet tok for seg oppgaven ved å fornærme de troende ved å vise at det var mange selvmotsigelser i bibelen. Dette gjorde man for å undergrave religionens legitimitet. Man latterliggjorde flere historier i bibelen og viste at de fleste historiene var vitenskapelig umulige. Det ble sendt et brev der det ble spurt om hvorfor regimet ødela religion uten å erstatte det med noe, og den antireligiøse gruppen *Bezbozhnik u stanka* svarte:

Religion is nothing, a deception. Can you really fill a hole with emptiness?...Destroying religion, we say: study science. Science instead of religion. You need to know how nature and human society function. Only in these conditions is it possible to give meaning to your existence.²³³

²³¹ Peris. Op. Cit. Parafrasering især s. 72.

²³² Ibid. Parafrasering især s. 93.

²³³ Ibid. s. 94.

Dette virker ganske logisk, men de glemte en viktig ting, og det er at fornuft ikke er basis for religiøs tro. Det er vanlig å si at når fornuft ikke strekker til, så går man over til tro.²³⁴

Regimet stod bak slike angrep på religion for å svekke religionens legitimitet, om dette var riktig vei å gå, er ikke lett å si. Trolig var ikke dette riktig strategi, som jeg tidligere har vist, så var fremdeles over halvparten religiøse i 1937. Dette viser bare at mange var immune mot slike angrep.

Når man har en kult som Stalin-kulten så er det ikke til å unngå å merke de religiøse aspektene ved en slik kult. Men en ting må nevnes og det er at Stalin var ikke den eneste sovjetiske lederen som hadde en kult. Lenin hadde også kult, men også mindre kjente skikkelser hadde kult. Flere Politbyrå medlemmer hadde kult, slik som Ordzhonikidze. Molotov hadde det også, og NKVD lederen Nikolai Ezhov hadde det i noen år. Disse personene var hyllet like mye som Stalin, i visse år. En skribent skrev dette om revolusjonære høytider: "the portraits of party leaders are now displayed the same way icons used to be: a round portrait framed and attached to a pole ... just like what people used to do before on church holidays."²³⁵

Da er det kanskje riktig å snakke om kommunistisk teologi når man har flere skikkelser som blir fremstilt som helgener i en religiøs tone.

Når Stalin møtte vanlige mennesker, ble han ofte beskrevet som en religiøs helgen. Pasha Angelina sa dette om Stalin når hun for første gang fikk møte Stalin: "It was as if I was carried into a new, fairytale world. No, not 'as if'. Before me had really opened a new world of happiness and reason, and it was the great Stalin who led me into that world."²³⁶

Andre kvinner kalte Stalin for vår sol og vår lykke. Disse beskrivelsene oser av religiøs patos.

Jeg bør nevne at det fantes forskjellige måter Stalin-kulten ble oppfattet på. Det fantes forskjellige syn på Stalin-kulten blant folket. Folket fikk et idealisert bilde av ham, mens toppeliten hadde et annet bilde av ham. Disse to måter Stalin-kulten ble framstilt på er en interessant ting å undersøke nærmere:

²³⁴ Men selv dette er problematisk, et interessant intervju av professor og forfatter Isaac Asimov viser hvor ustabil troen er. <http://www.youtube.com/watch?v=zhA8TXdCg4M> (Bare ignorer den irriterende stemmen på starten og slutten, ellers er dette en spennende og lærerikt intervju av Asimov, som deler sine meninger om religion.)

²³⁵ Fitzpatrick. Op. Cit. s. 30.

²³⁶ Ibid. s. 75.

For Communist of the old guard, the Stalin cult was probably something of an embarrassment. Yet in their eyes too, he was becoming a charismatic leader, though of a somewhat different kind than for the broad public. Stalin's public image in the 1930s, like the Tsars' before him, was that of a quasi- sacred leader, font of justice and mercy, and benevolent protector of the weak; he was often photographed smiling paternally on shy peasant women and children.²³⁷

Dette var en måte man kunne oppfatte Stalin på, mens partieliten hadde et annet bilde av Stalin:

To the party elite, in contrast, Stalin was known as "the boss," whose main characteristics were sharpness and shrewdness of mind, decisiveness, the capacity for hard work, and dislike for fancy rhetoric and other kinds of personal flamboyance. His associates also knew him to have an excellent memory for slights and a penchant and formidable talent for political intrigue.²³⁸

Dette er klart to forskjellige måter Stalin ble oppfattet på. Den første måten er preget av ideelle fremstillinger av ham, mens den andre er preget av frykt. Det er interessant å merke seg at disse to måter Stalin ble oppfattet på er svært forskjellige fra hverandre. Det er nesten som om det er snakk om to personer med forskjellige egenskaper, mens det i virkeligheten er snakk om kun en og samme person.

Jeg har tidligere vært inne på at Stalin til tider var imot den retningen personkulten tok. Han ville ikke at Moskva skulle skifte navn til Stalinodar, og han ville heller ikke at hans bursdag skulle erstatte Jesus' bursdag i kalenderen. Stalin påpekte flere feil i en biografi som tok for seg Stalins barndom. Stalin mente at personkulten nådde ekstreme høyder, og at det gikk for langt.²³⁹ Dette betyr likevel ikke at han var imot personkulten. Her var Stalin svært ambivalent. Som tidligere sagt så hadde Stalin et pragmatisk forhold til personkulten. Noen ganger var han imot personkulten, mens andre ganger støttet han det: "Although Stalin at times deprecated his cult, he also tolerated and perhaps covertly encouraged it."²⁴⁰ Det er tydelig å se at Stalin hadde flere motstridende tanker rundt dette, og det er ikke lett å si hva han egentlig mente om det hele. Men hvis han var imot det hele, da ville han neppe ha akseptert at personkulten kunne fortsette å eksistere, hadde han vært imot dette, ville han ha stoppet det med engang, men siden han ikke gjorde det, så tyder mye på at han egentlig støttet personkulten, om ikke direkte, så i det minste indirekte.

²³⁷ Ibid. s. 24.

²³⁸ Ibid.

²³⁹ Ibid. Parafrasering især s. 30.

²⁴⁰ Ibid. s. 24.

Nå er det på tide med en liten konklusjon. Jeg har gjentatte ganger påpekt hvor vanskelig det er å sette merkelapper på folks tro. Det lar seg nemlig ikke gjøre. Vi har noen tall fra folketellingen i 1937, men disse tallene er skjeve og man bør være kritisk til dem. Mange svarte uærlig når de ble spurt om sin religion, og da får man dessverre ikke det svaret man er ute etter. Jeg har også påpekt at ofrene kunne være ateister og ikke bare de troende, og dette er en viktig ting, siden visse ateister ofret sine liv og trodde at de hadde kjempet for sosialisme.

Dernest tok jeg for meg kommunismens komplekse natur, og mange vil hevde at kommunisme også er en slags form for religion. Muligens kan man kalle kommunismen for en religion med manglende tro, og kommunismen måtte fylle tomrommet som den tradisjonelle religionen hadde etterlatt seg. I stedet for de tradisjonelle kirkelige symboler fikk man sekulære symboler. Stalin-bilder kan sammenlignes med religiøse ikoner. Stalin-kulten var omfattende og han ble nesten transformert til en halvgud, og mange forgudet ham på en religiøs måte. Deretter viste jeg hvordan Stalin kunne bli oppfattet på to forskjellige måter. Den ene måten er en ideell og glorifiserende måte, mens den andre er preget av frykt og er en mørkere versjon enn den første. Til slutt tok jeg for meg Stalins nølende forhold til personkulten. Stalin hadde flere tanker rundt dette, men mest sannsynlig støttet han personkulten, for ellers hadde han forbudt det så fort som mulig.

Kapittel 7: Konklusjoner og epilog

Her vil jeg først gå gjennom alle kapitler kronologisk og konkludere det viktigste, og når det er gjort skal jeg prøve å gi et svar til hypotesen om hvorvidt det var en rendyrket eller pseudo-ateisme under Stalins totalitære styre. Dette svaret er mulig å gi etter at man har gått gjennom kapittel 2-6. Underveis når jeg skal gå kronologisk til verks med kapitlene, så vil de andre problemstillingene bli tatt opp. Hvert kapittel har en underproblemstilling og de skal også kort behandles her, der kun det mest sentrale vil bli tatt opp.

I kapittel 1, som er det forhistoriske kapitlet, har jeg valgt å gå flere tusen år tilbake, for å vise ideenes relative sterke posisjon. Det er her, vil jeg hevde, at totalitarismen har sine første røtter, og derfor føltes det naturlig for meg å starte med Platon. Dette kapitlet skiller seg klarest ut i forhold til de andre kapitlene. For det første er det utenfor tidsepoken som jeg har satt (1936-1953) og for det andre så fokuseres det mye på ideer, og det er derfor kapitlet føles mer idehistorisk og filosofisk enn historisk. Ved første øyekast kan det virke som om dette kapitlet ikke er særlig relevant for oppgaven, men det er faktisk det, når man ser nøyer etter. Platons ideer har hatt stor innvirkning på moderne diktatorer, og de fleste moderne diktatorer har flere likheter med Platons tankegang. Disse likhetene gjorde at jeg måtte undersøke saken nærmere og kapittel 1 er et resultat av min nysgjerrighet.

Ved å studere og tolke Platons skrifter så vil man oppdage at det Platon skriver om, særlig i *Staten*, kan brukes som en slags bruksanvisning for ledere, eller rettere sagt, diktatorer. Jeg støttet meg mest på Poppers tolkning av Platon. Poppers tolkning er svært omdiskutert og jeg kan skjønne det til en viss grad, men Popper kommer med mye som er nyttig. Hans hensynsløse kritikk mot Platon er gjort med god grunn. Man kan dessverre ikke ignorere at Popper overdriver noen ganger, men helhetlig sett er hans tolkning god. Jeg har prøvd å forsvare Platon til en liten grad med Levinsons tolkning av Platon, men det er Poppers tolkning som appellerte mest til meg.

Ifølge Popper er det flere likheter mellom Marx og Platon. Popper mener at begge drømmer om en apokalyptisk revolusjon som radikalt vil forandre den sosiale verden. Det er nettopp det kommunistene i Sovjetunionen ønsket seg: en ny verden bygd opp med sosialistiske verdier.

Som jeg viste i kapittel 5, lånte flere russiske marxister en del fra Marx, så alt dette har en sammenheng.

Til slutt i kapitlet tok jeg for meg forholdet mellom utopisme og totalitarisme. Siden oppgaven handler om et totalitært regime, så var det viktig å påpeke at totalitarisme kan ha røtter i noe som virker harmløst, slik som utopisme, men ifølge Berlin så er utopisme en farlig tankegang og en forutsetning for totalitarisme. Utopisme og totalitarisme har flere likheter mellom seg, og begge drømmer om en ny verden der alt er harmonisk, men måten man når målet er som regel brutal. Menneskeliv går tapt som følge av det endelige målet. Verdien på et menneske blir redusert fordi målet er det viktigste. Grusomme ledere legitimerer sine handlinger ved å tale for menneskeheten og ved å si at et enkeltindivid ikke er viktigere enn fellesskapet.

Jeg startet kapittel 2 med å definere hva som menes med politisk religion. Her brukte jeg Gentiles teorier på politisk religion. Jeg viste at politisk religion har flere likheter med tradisjonell religion. Forskjellen er bare at politisk religion er sekulær og fokuserer på livet i denne verden, mens tradisjonell religion fokuserer mer på livet etter døden. Videre gikk jeg dypere inn på Stalin-kulten og analyserte den. Der ble det kjent at Stalin var relativt ambivalent når det gjaldt personkulten av ham selv. Han viste tendenser til å være selvkritisk, og noen ganger innså han selv at personkulten hadde gått for langt.

Til slutt tok jeg for meg Stalins berømte bursdag da han fylte 70 år. Her studerte jeg flere avisartikler fra *Pravda*. Disse artiklene var fulle av glorifiseringer av Stalin. Stalins gode egenskaper blir rost opp til himmelen og ingen kritiske bemerkninger er å finne. Dette propagandamaterialet er svært subjektivt og ensidig. Det gir et feil bilde av virkeligheten. Men det er interessant å studere materialet nærmere, siden slike skrifter var med på å styrke personkulten av Stalin. Her blir han rost av kjente skikkelser slike som Beria, Malenkov og Molotov. Folk kunne lese slike artikler og de kunne bli påvirket til å tro at det er sant. Mange mennesker har dessverre den tankegang som sier at når noe er skrevet ned og trykket offentlig, da må det være sant. De sluker alle løgnene som journalistene serverer dem. Dette gjelder ikke bare i Sovjetunionen, men generelt i hele verden.

I kapittel 3 tok jeg for meg forholdet mellom kirke og politisk religion på 1930-tallet. Først startet jeg med å undersøke om kommunismen hadde en kristen opprinnelse. Svaret er både ja

og nei. Det finnes noen få likheter mellom kristen-kommunisme og vanlig kommunisme. Begge er imot kapitalismen og begge vil forandre verden, men de er uenige om hvordan. Kristen-kommunismen er selvsagt imot ateismen, som vanlige kommunister søker etter, så man kan si at kristen-kommunismen er en slags hybrid.

Deretter diskuterte jeg hvordan kirkene ble redusert på 1930-tallet, men dette forhindret ikke menneskene fra å dukke opp ved hellige høytider. Men jeg påpekte også at selv om det var mange som deltok i de religiøse høytidene, så betyr det ikke at de var særlige religiøse. Flere gikk der på grunn av underholdningen og god mat, så de hadde et praktisk forhold til kirken og ikke nødvendigvis religiøs overbevisning. Kirken hadde også et slags monopol på underholdning, siden alternativer slik som å gå til en klubb kostet penger, så det var ikke rart at mange foretrakk det som var gratis. Jeg gav også noen eksempler som (sjokkerende nok) viste at flere prester ikke var religiøse. Å være en prest var bare en vanlig jobb for dem. Man kan kanskje forsvare slike prester ved å si at de ofte måtte gjøre arbeid som ikke hadde noe med religion å gjøre, at de ble distraheret fra det religiøse arbeid, men det blir en for enkel unnskyldning. Det fantes dog noen som var genuint religiøse.

Regimets holdning til religiøse personer var alltid av kompleks karakter. Regimet hadde stemplet de fleste religiøse som kontrarevolusjonære, men de måtte etter hvert innrømme at det fantes flere religiøse som var lojale overfor regimet. Det hendte at folk konverterte til en religion, men alle som gjorde det hadde en ting til felles, og det var at de hadde det tøft og de trodde religion kunne redde dem. Jeg satt opp et skjema som skulle hjelpe til å kategorisere folks tro, men det viste seg å være problematisk, siden det er vanskelig å samle inn data på noe som er så subjektivt og foranderlig. Statistikkene er heller ikke noe man bør stole helt blindt på. Regimet innrømmet sjeldent at det var fremdeles så mange troende. Dette kunne undergrave deres legitimitet, så det beste var å skjule det, eller i dette tilfellet å gi motsatte svar, ved å hevde at det har vært et naturlig fall av antall troende, mens det i virkeligheten var en økning.

I kapittel 4 fortsatte jeg med forholdet mellom kirke og politisk religion, men denne gangen var det i en nyere epoke, nemlig 1940-tallet. Denne perioden preges av en mildere stemning mellom kirke og stat. Men Stalin hadde alltid opportunistiske tanker. Kirken fikk noe støtte, men de måtte gi noe tilbake. Det var en tid preget av kompromisser fra begge parter.

Andreverdenskrig hadde forandret bildet radikalt og dette var til fordel for kirken. Stalin trengte desperat hjelp i den tidlige fasen av krigen, og kirken kunne brukes for å mobilisere folket ved at man spilte på patriotiske følelser.

Deretter tok jeg for meg noen tabeller som viste forskjellige saker. I den første tabellen viste jeg hvor mange søknader de troende sendte inn for å åpne kirker og hvor mange kirker som faktisk ble åpnet. Antall søknader som ble sendt inn var fra 3000 til 6000, og antallet kirker som ble åpnet var fra 100 til 600. Det betyr altså at de troende ikke fikk åpnet så mange kirker som de ønsket seg, men de fikk i det minste åpnet noen. Hvorfor det ble åpnet så få kirker ble aldri godt nok begrunnet fra regimets side. Prosessen med å åpne kirker var uoversiktlig og det skjedde i et lavt tempo. Det kan virke som om regimet handlet halvhjertet i denne saken. Den antireligiøse kampanjen ble dempet ned, og forsvant nesten totalt i denne perioden. Men den fortsatte i mindre miljøer og på slutten av 1940-tallet begynte den å vokse igjen. Nå gikk regimet tilbake til sin gamle politikk og begynte igjen å konfiskere flere av kirkens eiendommer. Den korte alliansen ble brutt på slutten av 1940-tallet og kirkens privilegier ble nå borte. Regimet gjentok lignende handlinger som de hadde gjort fra 1920-og 1930-tallet. Stalin hadde, som min tese foreslår, kun et pragmatisk forhold til kirken. Dette var situasjonspreget, når det er krise, så glemmer man reglene²⁴¹ for en stund, men når krisen er over, går man tilbake til reglene. Men allikevel så fikk de religiøse noen rettigheter, særlig i begynnelsen av 1940-tallet og de hadde oppnådd store suksesser hvis man sammenligner med tidligere epoker slik som 1920-og 1930-tallet. Men suksessen var bare midlertidig og kortvarig. Det var fortsatt etter Stalins ønsker det hele utartet seg.

I kapittel 5 tok jeg for meg flere tekster skrevet av marxister som tar opp temaet religion. Jeg startet med Stalin først. Her redegjorde jeg for flere tekster som ble skrevet av Stalin. Tekstene er svært eksplisitte, og det er lett å skjønne hva Stalin mente om religion. Hvordan partiet skulle håndtere religion er ikke til å misforstå. Partiet skulle eliminere religion. Derne st tok jeg for meg hans ambivalente forhold til jøder. I visse perioder kunne Stalin være vennlig innstilt til jøder, men på slutten av sitt liv, var han så negativt innstilt mot dem at han muligens kan kalles antisemittisk. Til slutt tok jeg for meg hans selvkritiske holdning til personkulten. Stalin var nok for kultdyrkelsen av ham selv, men han kunne noen få ganger advare om at persondyrkelsen hadde nådd ekstreme høyder.

Derne st studerte jeg en tekst fra Lenin. Lenin gjentar flere ganger at religion blir brukt av kapitalistene til å lure massene ved å ofre dette livet til et lovende paradys i himmelen. Lenin vil heller fokusere på dette livet her, og hans holdning til religion er klar. Religion blir flere ganger sammenlignet med tåke, og Lenin er overbevist om at marxisme er vitenskap og dette

²⁴¹ Med "reglene" mener jeg den tradisjonelle og fiendtlige holdningen som regimet hadde til kirken.

er den riktige veien å gå. Lenin er opptatt av at religion skal være en privat affære og at den ikke har noe å gjøre med staten.

I Bukharin og Preobrazhenskys tekster blir flere forskjellige temaer tatt opp. De mener blant annet at kommunisme og religion ikke er forenlige med hverandre. I likhet med Lenin mener også de at kommunisme/marxisme er vitenskap, mens religion er overtro. Religion blir gjentatte ganger kritisert av duoen. Videre mener de at det må være et skille mellom kirke og stat, og i likhet med Lenin mener også de at religion bør være noe privat. Kirken blir beskrevet som et onde, og som noe kontrarevolusjonært som må elimineres så at sosialismen skal lykkes. Deretter fokuserer duoen på at skolene bør separeres fra kirken, og at barna ikke skal bli forgiftet med religiøs propaganda. Den beste måten å skape gode kommunister på, er å skolere dem i en ung alder, slik at de får en ateistisk utdanning og ikke blir påvirket av sine religiøse foreldre eller gamle tradisjoner. Til slutt er duoen inne på hvor vanskelig det er å forandre massens religiøse bevissthet. De innrømmer at det er en lang vei å gå når det gjelder å opplyse massene. Religion har satt dype røtter, men ved hjelp av vitenskap og propaganda så er de optimistiske. Kommunismen vil gjøre at man ikke lenger trenger en religiøs forklaring på hvordan livet er fordi kommunismen vil opplyse folket. Geistligheten må elimineres, og den beste måten å gjøre det på, er å omskolere dem. De skal enten gjøres til vanlige arbeidere eller bønder.

Deretter så jeg på et sitat fra Engels der han viser likhetene mellom kristendommen og kommunismen. Begge startet som minoriteter, begge appellerte til de fattige, og begge spredte seg kjapt og til enorme landområder. Til å begynne med ble begge forfulgt. En stor forskjell er at kristendommen lover belønning i livet etter døden, mens kommunistene vil gjøre det her og nå gjennom en revolusjon der samfunnet blir forandret og der makten vil være hos proletarene.

Til slutt gjennomgikk jeg Marx og hans mest berømte sitat og analyserte det. Jeg kom frem til at Marx' holdning til religion var mer nyansert enn det mange har inntrykk av. Det skal sies at Marx var kritisk til religion, men han anså ikke religion som hovedproblemet. Religion er bare en del av problemet, og han kritiserer religion, men han har også en slags sympati for folk som er religiøse. Religion kan trøste visse mennesker, og det kan helbrede (les psykisk/åndelig helbredelse) noen i en kort periode. Da kan man betrakte religion som medisin. Den gjør at man glemmer smerten i en kort periode, en slags midlertidig løsning på

problemene med andre ord. Visse marxister i ettertid har feiltolket Marx og trodd at Marx kun var kritisk til religion.

Skriftene til alle russiske marxister jeg har gått gjennom har en felles ting, og det er at de er svært kritiske til religion. Lenin låner noe fra Marx og bruker ham der det passer ham best. En del russiske marxister har vært uenige om flere ting, men når det gjelder religion virker det som om det råder konsensus. Her er de stort sett enige om de viktigste tingene.

Jeg startet kapittel 6 med å vise hvor komplisert det er å betegne noen som troende eller ikke. Folk var ofte redde til å gi et ærlig svar i folketellingen, siden svaret de ga kunne brukes mot dem. Dette betyr at de måtte lyve og da får man ikke et korrekt bilde på hvor mange troende det fantes. Ifølge folketellingen fra 1937 så var det rundt 42,9 prosent av den voksne befolkningen (over 15 år) registrert som ikke-troende. Det er godt mulig å anta at dette tallet kanskje kunne ha vært lavere, når man vet at flere svarte uærlig på grunn av frykt. Muligens var det flere troende blant de 42,9 prosent som valgte å gardere seg ved å lyve og si at de var ateister. På denne måten svarte de "riktig", og da trengte de ikke å bekymre seg over noe. Med dette har jeg dermed bekreftet min tese om at det er vanskelig å sette merkelapper på folks tro.

Dernest drøftet jeg hvorvidt kommunismen kan kalles en tro eller ikke. Flere akademikere har beskrevet kommunismen som en slags ideologisk religion. Selv om kommunismen var ateistisk av natur, så oppførte kommunismen seg, paradoksalt nok, religiøst. Bilder av Stalin kan sammenlignes med religiøse ikoner. Seremonier og sekulære høytidsdager kan sammenlignes med religiøse liturgier og helligdager. Stalin ble ofte beskrevet i religiøse toner, hans egenskaper ble glorifisert og det så ut som om Stalin var en halvgud. Flere portretter og statuer over ham illustrerer dette godt.

Deretter forklarte jeg at Stalin-kulten kunne bli oppfattet på to forskjellige måter. Stalin ble oppfattet som en snill far blant massene, mens eliten i partiet var redde ham. Til slutt tok jeg for meg Stalins ambivalente forhold til personkulten, der jeg viste at Stalin sa ifra når ting ble overdrevet, men dette betyr ikke at han ikke støttet personkulten. Det gjorde han nok, for med den store makten han hadde, så kunne han ha avskaffet det, noe han aldri gjorde.

Etter å ha gått gjennom alle kapitler er det nå på tide å prøve å gi et svar på oppgavetittelens hypotese: resulterte den politiske religionen i Stalins totalitære Sovjet i 1936-1953 i et samfunn der borgerne var rendyrkede ateister eller pseudo-ateister? Med rendyrkede ateister mener jeg kommunister som trodde på idealene og Stalin. Med pseudo-ateister mener jeg kommunister som fortsatt trodde på Gud. Sovjetunionen kjempet aktivt mot religion og ville skape et ateistisk regime, og offisielt var den ateistisk, men den tradisjonelle religionen ble ikke fjernet fullstendig, uansett hvor hardt man prøvde. Visse områder, særlig i byene, var det riktignok færre folk som var religiøse, men i landsbyene var det fortsatt mange som var religiøse. Regimet klarte ikke å skape en rendyrket ateistisk stat, den antireligiøse kampanjen prøvde, men mislyktes med sin politikk. Den tradisjonelle religionen hadde satt inn dype røtter som det var vanskelig å bli fullstendig kvitt med. Men på en annen side, så viste jeg også at de religiøse heller ikke var særlig religiøse når noen gikk til kirken av andre grunner enn religiøs overbevisning. De gikk der på grunn av mat, drikke og for underholdningens skyld, og det var gratis. Det fantes også prester som ikke var troende! Men dette er kun et unntak, og man bør ikke ignorere de som faktisk var ordentlige religiøse, og det var det mange av, som jeg viste fra folketellingen i 1937. Her ble det vist at over halvparten (rundt 57 %)²⁴² fortsatt betraktet seg som troende. Denne folketellingen ble gjort før krigen, og vi vet at kirken hadde sin gullalder under krigen, og da kan man med rette anta at flere turte å betrakte seg som troende. LMGs aktiviteter ble også dempet ned i denne perioden. Ved flere anledninger har jeg vært inne på at det er vanskelig å sette merkelapper på folks tro, selv om jeg har prøvd ved ulike kvantitative metoder, så er det vanskelig å samle inn data av dette kaliberet. Tro er noe subjektivt, personlig og noe foranderlig. Men som jeg har vist, er det flere bevis som peker mot at religion ikke ble fullstendig fjernet, og da kan man konkludere med å si at regimets antireligiøse kampanje var mislykket. De klarte ikke å skape et rendyrket ateistisk samfunn. Det var et samfunn med pseudo-ateister (folk som lot som de var kommunister), men som de facto fortsatt hadde sin gamle tro i behold. Jeg mener ikke at hele samfunnet besto av pseudo-ateister. Det fantes folk som var lojale mot regimet og Stalin på alle måter og som betraktet Stalin som en halvgud, men utfra de tallene jeg har vist, så var fortsatt over halvparten religiøse, og de som dyrket Stalin-kulten kunne være religiøse i det skjulte og late som om de elsket Stalin. Det blir dog riktigere å kalle de fleste borgerne for pseudo-ateister i stedet for rendyrkede ateister. Selv om det fantes personer som heller burde kategoriseres under det sistnevnte alternativet, så befant også noen seg i ulike gråsoner.

²⁴² Dette tallet er sannsynligvis høyere, med tanke på at folk var redde til å oppgi sin tro og måtte derfor svare uærlig.

Til slutt skal jeg fortelle om min ideologianalyse av marxismen. Jeg fant ut at Marx har et nyansert syn på religion, og de russiske marxister siterer Marx selektivt. Dermed avviker de russiske marxistene noe fra den opprinnelige ideologien. Men det er likevel bred konsensus blant de russiske marxister. Alle er enige om at religion er et onde som må elimineres. Stalin var noe ambivalent til jødene, men stort sett var han svært antireligiøs. Det samme kan sies om de andre russiske marxistene: de var antireligiøse og dette ser man i sovjetisk politikk. Forholdet mellom politisk religion og tradisjonell religion var som oftest fiendtlig, men Gentile mener at det ikke alltid vil være tilfellet. I kapittel 3 viste jeg at forholdet mellom politisk religion og tradisjonell religion var fiendtlig, mens i kapittel 4 viste jeg at forholdet ble mildere. Men mot slutten av 1940-tallet går det tilbake til å være fiendtlig igjen.

Jeg kom fram til mitt siste funn etter å ha undersøkt hvor fruktbart det er å bruke Gentiles teorier til å beskrive Stalins Sovjet. Man kan til en stor grad operere med disse teoriene for å skildre Stalins Sovjet. Stalins Sovjet oppfyller klart det skjemaet Gentile satte opp. Det første kriteriet var at politisk religion låner elementer fra tradisjonell religion. Dette gjorde kommunismen. De lånte flere elementer fra den ortodokse kirke. Kommunistene hadde egne sekulære ikoner som erstattet religiøse martyrer. Kommunismen hadde sine egne myter og dogmer som de trodde helt og holdent på. Det andre kriteriet er noe mer problematisk, men de skapte en ny ideologi: en med religiøse overtoner. Kommunismen hadde sine egne symboler som lignet mye på de tradisjonelle symbolene, men i kommunismens tilfelle har de blitt satt inn i en ny kontekst. Det er vanskelig å snakke om det tredje kriteriet, siden oppgaveteksten strekker seg til kun 1953. Men som man vet, var kommunismen relativt kortvarig.

Dette viser klart at kommunismen kan være forenlig med Gentiles teorier på de fleste områder.

Litteraturliste

Bøker

Berlin, I. *Liberty*. Incorporating four essays on liberty. Edited by Henry Hardy. Oxford university press 2002.

Berlin, I. *The crooked timber of humanity*. Chapters in the History of Ideas. Edited by Henry Hardy. London 1990.

Brown, A. *The rise & fall of communism*. The bodley head, London, 2009.

Chumachenko, T, A. *Church and state in Soviet Russia. Russian orthodoxy from world war II to the Khrushchev years*. Edited and translated by E, E. Roslof, 2002.

Davies, S. *Popular opinion in Stalin's Russia. Terror, propaganda and dissent, 1934-1941*. Cambridge university press, 1997.

Dawkins, R. *GUD- en vrangforestilling*. Monstro bok, 2007.

Fitzpatrick, S. *Everyday Stalinism. Ordinary life in extraordinary times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford university press, 1999.

Gentile, E. *Politics as religion*. Translated by George Staunton. Princeton University press, 2006.

Hobsbawm, E. *Ekstremismens tidsalder. Det 20.århundrets historie*. Oversatt av Egil Johan Ree. Gyldendal Norsk Forlag, 1997.

Levinson, R, B. *In defense of Plato*. Harvard university press, 1953.

McCauley, M. *The Soviet Union 1917-1991*. Second edition. Longman Group UK Limited, 1993.

Moss, W, G. *A history of Russia. Volume II: Since 1885*. Second edition. Anthem Press, 2005.

Overy, R. *The Dictators. Hitler's Germany, Stalin's Russia*. Penguin Books, 2004.

Pauley, F, B. *Hitler, Stalin, and Mussolini. Totalitarianism in the twentieth century*, third edition, University of central Florida, 2009.

Peris, D. *Storming the heavens. The Soviet league of the militant godless*. Cornell university press 1998.

Platon, *Staten*, oversatt av Henning Mørland, Første del, Oslo 1946.

Platon, *Staten*, oversatt av Henning Mørland, Annen del, Oslo 1946.

Popper, K. *The Open society and its Enemies*. London and New York 2002.

Pospielovsky, D, V. *A history of Marxist-Leninist atheism and soviet antireligious policies*. Volume 1 of a history of soviet atheism in theory and practice, and the believer, 1987.

Pospielovsky, D, V. *Soviet antireligious campaigns and persecutions*. Volume 2 of a history of soviet atheism in theory and practice, and the believer, 1988.

Pospielovsky, D, V. *Soviet studies on the church and the believer's response to atheism*. Volume 3 of a history of soviet atheism in theory and practice, and the believer, 1988.

Rouvillois, F. Utopia and Totalitarianism i *Utopia*, edited by Schaer, R, Claeys, G, Sargent, L, T. New York, Oxford 2000.

Skagestad, P. *Fornuft og feilbarlighet. Karl Poppers kritiske rasjonalisme*. Universitetsforlaget, Oslo 1980.

Sørensen, Ø. *Drømmen om det fullkomne samfunn. Fire totalitære ideologier – Én totalitær mentalitet?* Aschehoug, Oslo 2011.

Sørensen, Ø. Hagtvat, B. Steine, B, A. *Politikk og religion. En farlig kombinasjon?* Dreyers Forlag Oslo, 2012.

Andre kilder

Tidsskrift: Fortid, UiO Nr 4/2011 8.årgang. Thorsen, D,E. *Jakten på den ideelle løsningen*.

Primærkilde: *Current Soviet Policies II. The documentary record of the 20th communist party congress and its aftermath*. Gruliov, L. Editor, 1957.

Nett/Primærkilde: www.Marxists.org, Marxists Internet Archive (MIA). De marxistiske sitatene har jeg hentet fra denne nettsiden.

Isaac Asimovs intervju: <http://www.youtube.com/watch?v=zhA8TXdCg4M>